

A Z E G Y H Á Z I
V A G Y
P R A E D I Á L I S N E M E S E K
É S B I R T O K U K .

J O G T Ö R T É N E L M I T A N U L M Á N Y .

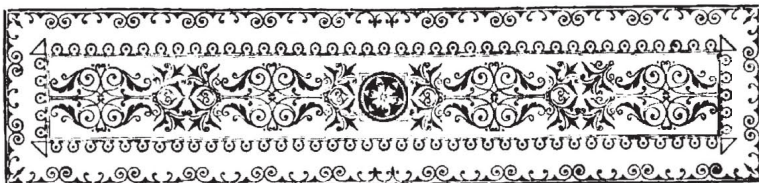
I R T A
O Z O R A I J Ó Z S E F ,
jogtudor, primási levéltárnok.

~~~~~  
Külön lenyomat a „Magyar Szó” 1886. és 1887. évi folyamából.  
~~~~~

E S Z T E R G O M .
1887.

BEVEZETÉS.

Az esztergomi érseknek, a zágrábi érseknek mint topuszkai apátnak, a szentmártoni főapátnak, a győri püspöknek és a győri székes káptalannak 1848-ig az a szép kiváltságuk volt, hogy birtokaikból érdemes férfiaknak telkeket adományozhattak, s ezáltal őket nemeseikké avathatták. Ez a nemesség különbözik a királyi nemességtől.

Az adományos a főpap kezéből kapta a kiváltságokat, a főpaptól kapta a birtokát, s ez a birtok egyházi birtok volt; s azért ő az egyház, illetve a főpap nemese lett; adományozó ura irányában hűséggel és szolgálattal tartozott; s ennél fogva az egyház szolgálójának is neveztetett (*serviens ecclesiae*) oly értelemben, mint a királyi nemes a király szolgálójának (*servientes regis*).

II. András aranybullája már megerősíti az egyházak népeinek szabadalmait. Tehát az egyházaknak már az aranybullát megelőző századokban is kiváltságos népek voltak.

És ha tovább forgatjuk a magyar Corpus Juris leveleit: az egyházak kiváltságos népe lépten-nyomon megjelenik előttünk az egymásután haladó századok törvényeiben. Századról-századra van szerepe a magyar nemzet életében, folytonosan helyet foglal a magyar nemzet társadalmában, és az imént felsorolt főpapok birtokain egész a jelen század közepéig él.

Az 1848-iki törvényhozás új korszakot nyit meg, s hatalmas alkotó erővel veti meg a jogegyenlőség alapját. Egyenlőség a személyek jogában, egyenlőség a dolgok jogában: ez az a jelszó, amelyet kikiált, s amely minden egyes törvényben benne van.

Az abszolút korszak pátensei és újabb törvényeink folytatják a megkezdett munkát; kiküszöbölik vagy átalakítják a régi, elavult viszonyokat s korszerűeknek csinálnak helyet. És a régi ledöndött intézmények és viszonyok utban-álló romjai mindinkább szétporlanak, s az új alkotások egyre jobban megszilárdulnak, mintegy megérnek a codificatio számára. S nincs is már messze az idő, talán le se hanyatlik ez az eszmékben és alkotásokban annyira termékeny század: és a magyar jog ez a nagyszerű átalakulása elér a fejlődés legmagasabb fokáig, s századokra kiható, s e század termékenységehez és magas értelmi színvonalához méltó polgári törvénykönyvben nyer majd betetőzést.

A codificatio kora nem barátja a privilegiumnak. Az 1848. 15. t. cz. mely a miniszteriumot a „polgári törvénykönyv” kidolgozására utasítja, fejsze-csapás volt sok sok, századokat látott intézménynek, melyek privilegiumokon alapultak.

Mint az erdő kivénült fáit egymásután dőlnek ki ezen intézmények a törvényhozás rendező kezétől, és le-szorulva a közélet mezejéről, többé-kevésbé érdekes jog-történeti témákká válnak.

A ledöntött intézmények között ott van az egyházak nemessége is. Hadi pajzsa, melyet a haza védelmére, s vezérei és urai a főpapok méltóságának diszeül nyolcz és fél századon át viselt, felborítva áll a főpapi szék mellett, s ma már csak mint szép történeti emlék disziti a magyar főpapok méltóságát.

Fölösleges bizonyítgatnom, hogy az ilyen kihalt intézmények megismerése nélkülözhetetlen a magyar jogász és történész előtt; de kétségtelen az is, hogy haszonnal jár mindazokra nézve, akik a magyar nemzet jellemét,

szellemi erejét és életrevalóságát tanulmányuk tárgyául választják. Mert a jog a nemzet logikája, amely mindezeket hűségesen visszatükrözi. Hiszen nézzük csak a világ két leghatalmasabb jogát: a római jogot és a canoni jogot. Tud-e a világtörténelem nagyobb hatalmakat mutatni ezen jogok megalkotóinál: Rómánál és az Egyháznál? No és ha hasznos és kíváncsi dolog, aminthogy kétségkívül az, — monographiákat írni egyes városokról és vidékekről, melyek a történeti eseményeknek csak színhelyéül szolgáltak: ép oly kíváncsi és hasznos ilyeneket írni egyes intézményekről, melyek századokon át éltek, és a történeti események folyamára kisebb-nagyobb behatást gyakoroltak. S mindaz, aminek megtevése hasznos és kíváncsi: erkölcsi kötelesség gyanánt tekint azokra, akiknek a körülmények a megtevéshez módot és eszközöket nyújtanak.

Engem az élet utja, és a Bibornok Herczeg-Primás Ő Eminentiájának magas kegyelme hozzávezetett az egyházi nemesség intézményének romjaihoz. A primási levéltárban sok iratot és számos oklevelet találtam, melyek az esztergomi érsek nemeseiről szólnak. Minél többet olvastam ezen iratokból: annál érdekesebbnek, annál fontosabbnak találtam az egyházak ezen, a magyar jogtörténelemben páratlanul álló kiváltságát. Jelentősége, mint a messziről kicsinek látszó hegy, egyre nagyobb lett előttem, minél közelebb értem hozzá. És egyre több kérdés merült fel előttem, melyekre kimerítő választ se történet-íróinknál se jogászainknál nem találtam.

Honnan ered a magyar főpapok ezen kiváltsága és miért ruháztatnak fel vele? Honnan ered az egyházak nemessége és mi a rendeltetése? Hogyan keletkezik és hogyan enyészik el? Minő szerepet tölt be a magyar nemzet életében? A püspök, a szeretet vallásának apostola, karddal kezében küzd a csatában, — miért ad kardot a kezébe a magyar alkotmány? Minő a főpapok honvédelmi kötelessége? Hogyan töltik be ezen kötelességüket? Milyen viszony van közöttük és nemeseik között?

Hogyan keletkezik és milyen birtok az egyháznemesi birtok? Mi történt ezzel a birtokkal? S helyesen történt-e az, ami történt? sat. Mindezek a kérdések így összefoglalva még nem voltak. A magyar főpapok részvétele az ország védelmében, és az egyházi nemesség története még megírójára vár. Meg fogom-e írhatni én? Vagy be kell-e majd érnem azzal, hogy ezen tanulmánnyal a hivatottabbak figyelmét felhívom? Nem tudom. Ambicióm nem fog hiányozni, hogy megírjam. — Ha azonban sikerül a hivatottabbak figyelmét és munkásságát felhívnom: akkor kevesebbet nyujtok én, de többet nyer történetünk irodalma.

I.

Az egyházi nemesség eredete és története.

Ritka tünemény a világtörténelemben, hogy valamely nemzet egy és ugyanazon időben szakítson ősi államformájával és ősi vallásával, s új államformát és új vallást vegyen fel. Az állami és erkölcsi élet ilyen átalakulása többnyire, mondhatnók rendesen romboló zivatar gyanánt zajlik le a nemzetek életében, s külön külön is elegendő arra, hogy a régi államforma, a régi vallás hiveinek elégtelenségét nyílt ellenszegüléssé, forradalomná szítsa fel. Ezt a ritka tüneményt megtaláljuk a magyar nemzet történetében. A magyar monarchikus állam megalakul, a pogány magyar nemzet felveszi a keresztiséget egy és ugyanazon időben anélkül, hogy politikai és erkölcsi életének ezen átalakulása őt általános polgárháborúba döntené. A középkor legnagyobb alakjainak egyike, egy legenda-szerű férfiú vezeti ezt az átalakulást apostoli ihlettel és államférfiúi bölcseséggel; egy férfiú, akinek szívében annyi hit van, hogy egész nemzetét megtéríti vele, s akinek lángelméje tisztán lát és gondviselészerű bölcseséggel alkot. Mondjam-e hogy ez a férfiú Szent-István?

Pauler Gyula „Szent-István és alkotmánya“ című

értekezésében így ír Szent-Istvánról: „Ujabb időben sokszor emelték ki Szent-István államférfiui bölcseségét és méltán. Csakhogy ezen — a mai kor szemében nagy sőt legnagyobb — tulajdonságát nem szabad tetteiben a legfőbb tényezőnek tekintenünk, hacsak nem akarjuk egészen hamis színben feltüntetni. Szent-István mindenek fölött a X. század katolikusa — és mi több — szent volt, telve amaz enthusiasmmussal, amaz önzetlen odaadással a hit eszméi iránt, melyek az egyház ideálját képezik. Éles szeme a világi dolgokban is mindent tisztán látott, de azon szempontból, melyet az egyház felállított. Ez álláspont volt akkor a legmagasabb, melyet ember elfoglaltatott.¹⁴ — Így kell felfognunk Szent-Istvánt és korát, hogy egyéniségéről és alkotásairól hű képet alkothassunk magunknak. És midőn alkotásairól, és tetteiről van a szó, — egyéniségén és korán kívül kettőt kell folytonosan szem előtt tartanunk: az egyik az, hogy Szent-István a pogány magyar nemzetet keresztény hitre téríti és a magyar monarchiát a frank monarchia mintája szerint át alakítja; a másik az, hogy ez a monarchikus alkotmány és a keresztény kath. vallás egy és ugyanazon időben s egymással a legbensőbb szövetségben jelenik meg és szilárdul meg a magyar nemzet életében. — Ezt a kettőt kell alapul vennünk és minél kevesebb positiv adatunk van az egyes részletek, egyes intézmények kidomborításánál: csak annál erősebben kell ragaszkodnunk magához a kétségtelen alaphoz.

Szent-István alkotmányának még kellőképp meg nem világított részlete az, hogy milyen szerepet adott, és milyen szerepet adhatott ő a főpapoknak az ország védelmében? Mert az kétségtelen, hogy a főpapok hadviselési kötelessége Szent-István idejében kezdődik. — Folyik ez magából az alkotmányból, de adatok is bizonyítják. Mindjárt az első esztergomi érsek ott van Szent-István mellett a háboruban, ott van vezérei mellett. Neki és vezéreinek

¹⁴ Századok. 1879. I. füzet.

teszi a fogadalmat, hogy a somogymegyei tizedet a szentmártoni apátnak fogja adományozni, ha az ellenségen győzedelmet arat.¹ Nem gondolható, hogy Szent-István ezt a fogadalmat távol az ellenségtől és napokkal vagy épen hetekkel az ütközet előtt tette volna. Fejér is úgy magyarázza a szentmártoni apátság alapító levelének ezt a részét, hogy az esztergomi érsek „Stephano R. H. bello civili impetito assistit.”² 1116-ban, II. Istvánnak a cseh király elleni háborújában Laurentius érsek, ha a királlyal nem menekült volna, (nisi... cum Rege aufugisset) nem került volna el a halált.³ Pedig Szent-István idejétől 1116-ig se a főpapok helyzete a magyar alkotmányban nem változott, se a hadviselési kötelesség és rendszer nem módosult. Fölösleges is időznöm annak bizonyításánál, hogy a főpapok hadviselési kötelessége Szent-István idejéből és alkotmányából ered. — Hiszen ez nem vitás kérdés. De hát egészen olyan-e a főpapok honvédelmi kötelessége mint a főuraké és a többi nemeseké? Csak azon alapon áll-e, a melyen a világi főurak és nemesek kötelessége vagy más okai is vannak? Csak olyan mérvben és olyan módon teljesítik a főpapok ezen kötelességüket, mint a világi főurak és nemesek? Ezen kérdésekkel van válhatlan kapcsolatban az egyházi nemeség eredete és kifejlődése.

1015-ben Szent-István a pécsváradi apátságnak 200 szabad katonát adományoz. Az oklevél ide vágó része így szól: „dotauibus.... populis tam liberis, quam seruis. *Liberis scilicet ducentis militibus*, quos sub talem redegitur militiam, ut si forte in regione suboritur seditio, ad monasterii armata manu concurrant custodiam; et abbatu regalem visitanti praesentiam, duodecim equites servitium studeant exhibere.”⁴ Fölemlíti ezt az oklevelet

¹ Fejér: Cod. Dipl. I. 281.

² Fejér: Index.

³ Knausz: Mon. Eccl. Strig. I. 79.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. I. 297.

Pauler Gyula, Villányi Szaniszló és dr. Balics Lajos is¹ anélkül, hogy egyikük is megállapodnék mellette és bővebben méltatná. Csak annyit mondanak, amennyit az oklevél maga mond. Pedig az az oklevél egy részlet Szent-Istvánnak honvédelmi rendszeréből, egy kő abból az épületből, amelyet a századok történeti eseményei lerontottak és behordottak; s minél elszigeteltebben áll előttünk, annál jobban igényli figyelmünket.

Az aranybulla 3. articulusa az egyházak népeinek adómentességi szabadalmát megerősíti.² Ime egy második kő ugyanazon épületből, hasonló az előbbihez. Mert tudjuk, hogy az adómentesség — mintegy — jutalma a hadiszolgálatnak. A nemes azért nem fizet adót a királynak, mert fegyverrel küzd mellette. „*Ille tibi militent, non serviant.*“³ Az egyházak népei — *populi ecclesiarum* — is azért nem terheltetnek adóval, mert fegyverrel szolgálnak.

Az előbbi oklevél és az aranybulla ezen két sora elegendő, hogy a főpapok honvédelmi köteletségére rávezesse figyelmünket; s minthogy Szent-István honvédelmi rendszere adataink hiányossága miatt történet-irodalmunk fejlettsége daczára még mindig elég controvers kérdést szolgáltat: csak annál jobban kell megbecsülnünk minden sort, minden egyes szót, mely reá vonatkozik. Kétségtelen, hogy a főpapok hadi szolgálatának alapja egy és ugyanaz a nemesek hadi szolgálatának alapjával, t. i. hogy a főpap, mint nemes és mint az egyháznak örök tulajdoni joggal adományozott jószágok birtokosa együtt osztozik a királylyal az ország földjében, együtt bírja az ország földjét a királylyal és a többi nemesekkel, tehát köteles is azt a királylyal és a nemesekkel együtt védelmezni. De a vérszerződésben gyökeredző ezen alap ugyan-

¹ Pauler: Századok 1879. 109 lap. — Villányi: Győrmege és város miv. tört. 50 l. — Dr. Balics: A r. kath. Egyház története Magyarországon

² Super populos etiam ecclesiarum ipsarum nullam penitus collectam faciemus.

³ L. I. Cap. 4. §. 3.

azonossága, nem zárja ki azt, hogy az egyház illetve a főpap hadi szolgálatának megalakulására és kifejlődésére egyéb, történeti és politikai okok is közrehatottak, — olyanok, amiket a nemes hadi szolgálatának alapja mellett meg nem találunk. És amint olvassuk, hogy a király a pécsváradi apátságnak katonákat ad, amint olvassuk, hogy a király megerősíti az egyházak harczosainak Szent-Istvántól nyert adómentességi szabadalmát: önkéntelenül kérdezzük magunktól, hogy miért van az egyház így megkülönböztetve? Mert látjuk, hogy az egyház illetve a főpap hadi szolgálata hangsúlyozva, s mintegy kiemelve és harczosainak kiváltságával jutalmazva van; látjuk, hogy a főpap szabad és collectát nem fizető katonája nagyobb, előkelőbb, mint más főur felfegyverzett szolgálja, mert a király is meglátja őt s elismeri és megerősíti kiváltságát, holott a főur fegyveres szolgáját nem látja meg. Miért van hangsúlyozva az egyház hadi szolgálata? Miért előkelőbb a főpap katonája a főur katonájánál? Ezt a különbséget a hadi szolgálatnak alapjából a nemességből és földbirtok örök tulajdonából kimagyarázni nem tudjuk, s szem előtt tartva azt, hogy a történeti események folyamában föltétlenül és kivételt nem tűrve érvényesül az okozatosság azon törvénye, mely szerint ugyanazon okok ugyanazon körülmények között ugyanazt az eredményt adják: utalva vagyunk egyéb okok keresésére.

Nem ok nélkül fektettem hangsúlyt arra, hogy sz. István monarchiájának megalakulása s a keresztény vallás felvétele és mindakettőnek megszilárdulása ugyanazon időben, ugyanazon körülmények és veszélyek között, s egymásnak kölcsönös támogatásával történik. Egy szent és bölcs férfiú szívében fogamzik meg és nő meg ideállá mindakettő, — aki átülteti mindakettőt nemzetébe és országába. Vallás és alkotmány, mint két egymást szerető ikertestvér, együtt nyitnak be az idegen házba, a pogány és nemzetségekre szakadozott magyar nemzethez. Közös a küzdelmeik, közös és ugyanazok az ellenségeik,

s közösek a reményeik: csoda-e, hogy nemcsak ugyanazon eszmények és czélok szeretete egyesíti őket, hanem az egymásra-utaltság érzetével és tudatával is ragaszkodnak egymáshoz?

Semmit se törölünk le Szent-Istvánnak catholicismusából, apostoli fénykoronája semmit se csorbul: ha az egyház hatalmának emelésében mély vallásossága mellett ott látjuk államférfiúi bölcsességét is egész nagyságában. Hogy monarchiáját megalkothassa: le kell rontania az olygarchikus pogány monarchiát, korlátoznia a nemzeti-ség-főknek az övével majdnem vetélkedő hatalmát, s ezen korlátozás által ellenségeivé teszi őket. Hogy a keresztény vallást nemzetével elfogadtassa: meg kell törnie a pogány szellemet; s ezáltal ellenségeivé lesznek mindazok, akik a pogány valláshoz ragaszkodva ellenségei a kereszténységnek. Gyula és Koppány lázadása a közel multból félelmes intő példák gyanánt állanak előtte, és sürgetik, hogy a fiatal állam és a keresztény vallás biztosítására saját hatalmát növelje és barátokat, — mintegy szövetségeseket — keressen, akikben föltétlenül megbízhatik, s akiknek mint Horváth Mihály mondja: „nehézkedési pontjuk a királyság legyen,“ s akikre támaszkodhatva elég erős legyen a királyságot és a keresztény vallást az átalakulás forradalmában könnyen támadható lázadások ellen megvédeni. Saját hatalmát növeli a monarchikus elemek szaporítása és a hadi szerkezet újjászervezése által; s az által, hogy az egyházat hatalmassá teszi: hatalmas szövetségest nyer benne.

A törzsek és nemzetségek fejeinek hatalma a birtokviszonyokon alapult. Szent-István előtt a birtok ugyanis nem volt egyéni, hanem nemzetiségi és ez volt az oka: „hogy a fejedelemség száz éves létezése után sem igen vergődhetett nagyobb hatalomra.¹ A nemzetség-fők hatalma utjában állott a királyi hatalom, s a trón megszállásának. Ezek hatalmát meg kellett törnie, hogy saját hatalmát megalkothassa. És megtörte az által, hogy

¹ Horváth M. — Magyarorsz. történelme. I, 118.

a nemzetségi birtokot egyénivé változtatta. A birtok ezáltal kiesett a nemzetség-fő hatalma alól, és tulajdonosa független lett a nemzetség fejétől. A nemzetségek vérségi kötelékét, melynek érzete a hagyomány által fenntartva nemzedékről nemzedékre szállt, s a nemzetség tagjait mint egy-egy nagy családot egyesíté a nemzetség-feje körül s ennek erkölcsi hatalmat adott, — a területi felosztás által szaggatta meg, s hatalmának biztosítására mintegy őrszemekül várispánságokat állított fel.

Az egyház hatalmát pedig az által alapította meg, hogy azt külsőleg teljesen szervezte, az országot egyházmegyékre osztotta fel, érsekségeket, püspökségeket alapított, a főpapságnak alkotmányában első helyet adott, magas méltóságát törvénnyel biztosította, s terjedelmes birtokok adományozása és a tizedadó által a főpapokat gazdagokká tette.

De a birtoklási rendszer átalakítása, a területi felosztás, a várispánságok, és az egyház magas tekintélyének és hatalmának daczára a nemzetségi szerkezet maradványai a XI. század végeig fennmaradnak, és táplálják a pogány szellemet és erkölcsöket. Tudjuk, hogy ez a szellem Péter zsarnokságai által felingereltetve 1046-ban vérbe borítja az országot, leöli a papokat, feldulja a templomokat s végromlással fenyegeti az országot. És I. Endrének törvényt kell alkotnia, és meg kell parancsolnia, hogy minden magyar és idegen tegye le a szittyá, nemzeti vallást és térjen vissza Jézus Krisztus igaz hitéhez és Szent-István szent törvényéhez s aki nem teszi, fej és jószág vesztéssel bünhődjék. „Capite et bonis mulctantur.“ Tudjuk, hogy a keresztény magyar monarchiának I. Béla alatt is vannak küzdelmei az ősi pogány szellem ellen.

Szent-István nem kicsinyli a pogány szellem hatalmát, s azért nemcsak lerontani iparkodik mindazt, ami ezt a szellemet fenttarthatná: hanem a honvédelmi szerkezet szervezésében fegyverkezik is ellene.

A nemesség hadi szolgálatát Szent-István érintetle-

nül hagyja. Imre fiához intézett azon szavai, melyekben a nemesekről szólva azt mondja, hogy „illi tibi militent,” nem foglalnak magukban új kötelességet, hanem a régít tartják fenn egész épségében. Minden nemes továbbra is köteles marad háboru idején fegyvert fogni, s a király vezérlete alatt harcolni, de csak az ország határain belül. Ez a személyes hadi szolgálat kötelességévé lesz a főpapoknak is. Kötelességükké lesz nemcsak személyes szabadságuknál és örök birtoklási joguknál fogva, hanem azért is, mert Szent-István tudta, hogy a keresztény vallás a magyar nemzetnél sokkal hamarabb és biztosabban fog megszilárdulni, ha ezen vallás papjai a kötelességek teljesítésében, az ország védelmezésében egyenlőkké lesznek a nemzet többi tagjaival. A harcias jellemű magyar nemzet előtt a főpapoknak az a magas tekintélye, amely Szent-István szemei előtt lebegett, nem is lett volna teljes, ha a főpap meg nem jelenik a csatatéren akkor, mikor az ország megvédéséről van a szó. Ha kívül állott volna a táboron, kívül állott volna a nemzeten is, mert az egész nemzet a táborban volt, és képezte — Horváth Mihály elnevezése szerint — a „nemzeti” sereget. Ezen a nemzeti seregben Szent-István alkotmánya szerint a nemesség sorai között ott állanak a főpapok és a papok is.

Nem is a nemzeti seregben mutatkozó lényegtelen változtatásokban kell keresnünk Szent-Istvánnak a honvédelem szabályozása körüli érdemeit, hanem a vezérek korából maradt várszerkezet átalakításában és a királyi sereg szervezésében. Ezen átalakítás egyik fő vonása az, hogy a várnagyságot, az ő kinevezésétől függő várispánra ruházza, aki vezére a várhoz tartozó katonáknak s ezek fölött, valamint a várkerület népei fölött is joghatóságot gyakorol; másik fővonása a várjobbágyságnak megalkotása. Ez akkép történik, hogy Szent-István a várakhoz tartozó földterületeket darabokra osztva a vár katonái között kiosztja, örökös hadi szolgálat fejében örökös használati joggal (possessio.) Ez a várföld a király engedélye nélkül el nem idegeníthető, használatát s vele a

hadi szolgálat kötelességét a fiu átörökli az apától, s az így állandósított szolgálati és birtoklási viszony képezi alapját a várjobbágságnak. A várak így megalkotott jobbágsága teszi ki a királyi sereg zömét, amelynek vezérei a várispánok a király kinevezésétől függnék, egyes katonái a várjobbágyok pedig a királytól kapott földön élnek. Ezen hadseregre tehát a király a nemzet kebelében kitörő polgárháboru idején is föltétlenül számíthatott. I. Béla is a várkatonákkal kergeti szét a lázongó tömeget, amely a székesfehérvári országgyűlésen az ősi vallás visszaállítását követelte.¹

De Szent-István, aki nem ok nélkül tartott a lázadások kitörésétől, tudta azt, hogy a királyi sereg egy általános lázadás elfojtására nem volna elég erős. Hiszen ennek a seregnek tekintélyes részét a várak őrizete helyhez kötötte. És mert azt tudja: siet erőssé, hatalmassá tenni azt a rendet, mely rendületlen hűséggel áll trónja mellett, melyről tudja, hogy ellene fellázadni nem fog és melynek ellenségei az ő ellenségei is. Hatalmassá teszi a főpapi rendet és vagy saját katonáiból ad az egyházak védelmére egy-egy csapatot, mint ezt a pécsváradi monostornál látjuk; vagy megengedi nekik, hogy maguknak terjedelmes birtokaikon olyan állandó harcos csapatokat szervezhessenek, mint aminőket ő szervezett a várjobbágság megalkotásával. S az egyházak által így felfogadott katonákat, (akik az oklevelekben „liberi milites,” — „populi Ecclesiarum,” majd „exercitantes” s a 13. század közepétől már állandóan „nobiles jobbagiones” „nobiles ecclesiarum” nevek alatt szerepelnek,) a főpap kizárólagos joghatósága alá helyezi és megajándékozza azon kiváltságokkal, amelyeket a várjobbágyoknak adott. Ezen előjoggal felruházva a magyar főpapi rend első volt nemcsak méltóság tekintetében, nemcsak az országgyűléseken, hanem állandó és kiváltságoknak örvendő katonáival első lett a csaták mezején is.

Ime tehát látjuk, hogy a főpapok hadi szolgálatának

¹ Horváth Mihály: Magyarország történelme I. k. 178 lap.

kifejlődésére ezen szolgálat alapjain a személyes szabadságon és örök földbirtokon kívül egyéb okok is befolyanak. Ezek az okok politikaiak, s a keresztény vallás felvételéből és az államforma átalakulásából keletkeznek. Ilyen egyik politikai ok az, hogy az egyház a pogányból nem minden ellenszegülés nélkül kereszténynyé lett nemzetnél maga is védelemre szorul; a másik pedig az, hogy Szent-István félti a ker. vallást és az országot a nemzet kebelében kitörthető lázadásoktól. Ezen okok miatt Sz.-István a főpapok hadi szolgálatát megkülönbözteti, előkelőbbé teszi akkép, hogy állandó katona-tartásra jogot ad nekik, s katonáikat kiváltságok adásával saját katonáival, a várjobbágyokkal egyenlőkké teszi. Ez a katonatartási jog képezi alapját az egyházi nemesség intézményének.

A főpapoknak adott ezen katonatartási jog hozzátartozik a Szent-István által alkotott honvédelmi rendszer kiegészítéséhez; mert ezen joguknál fogva a főpapok egyházuk birtokain olyan katonai telepeket létesítenek, aminőket Szent-István a királyi várjóságokon szervezett. És ha szem előtt tartva, hogy a pécsváradi monostornak 200 katonája van, hozzávetőleg elképzeljük, hogy mennyi katonája lehetett azon egyháznak, amelyek gazdagság és jelentőség tekintetében a pécsváradi apátságnak magasan fölötte állottak; és ha gondolkozunk, hogy mennyi katonája lehetett valamennyi egyháznak együtt véve: a pécsváradi apátság 200 katonája az egyház kezén levő olyan haderővé növi ki magát, amely az akkori viszonyok között tekintélyes lehetett. De megnő szemeink előtt a pécsváradi apátság adománylevelének jelentősége is. A pécsváradi monostor itt az egyházat képviseli, hiszen Szent-István az egyháznak és keresztény vallásnak megszilárdításán munkálkodik egész halála órájáig; az a 200 katona az egyházak hadereje gyanánt lép eléink, a mely haderőt nekik az ország állandóságára, „pro stabilitate regni nostri”¹ adja. Ez az oklevél az ugyanazon ve-

¹ Fejér: I. köt. 280 és 296 l.

szélyek által fenyegetett fiatal királyság és egyház legbensőbb szövethatárának tanujele. A király katonát ad a főpapnak, hogy fojtsa el a lázadást és védelmezze az ország állandóságát, és az egyház ezen fegyveres hatalma hű órévé lesz a királyi trónnak és Szent-István országának. A királynak és az egyháznak legbensőbb szövethatárának ez nem a nemzet ellen, hanem a nemzet javára a kereszténység és az ország fennállása érdekében. Olyan szövethatár, melyben a király az egyháznak nemcsak magas erkölcsi tekintélyére, hanem — ha kell — fegyveres hatalmára is számít. S bizalommal adja a kardot a főpap kezébe, bizalommal ad fegyveres erőt az egyháznak, mert az egyház minden egyes katonája az ő hű katonája is egyzersmind.

Arra nem találunk oklevelet, hogy Sz.-István valamely világi urnak adna katonákat. Az aranybullában is hasztalanul keressük, hogy az egyházakon kívül másoknak is volna olyan népük, melynek Sz.-Istvántól eredő kiváltságai megerősítettének. Ellenkezőleg: a magánbirtokosok csak a tatárjárás utáni időkben kapnak engedélyt magán várak építésére,¹ — s ezáltal állandó várőrség tartására, s ennek tilalmazása nem eredhetett másoktól, mint a hadi rendszer megalkotójától, Szent-Istvántól; sőt ezen tilalomhoz egy másikat is csatol: a várjóságot elidegeníthetetleneknek nyilvánítja. Fél az olygarcháktól, s azért gátat vetni iparkodik egyesek tulhatalomra vergődésének.

Mindez azt mutatja, hogy a főpapok hadi szolgálata úgy módjára, mint mérvére nézve különbözik a főurak és nemesek hadi szolgálatától. Előkelőbb, fontosabb ezek hadi szolgálatánál. Ilyennek mondja maga Sz.-István, midőn így szól Imre fiához: „Si illorum (Pontificum) benevolentiam habebis; neminem adversariorum timebis: Illis quidam te observantibus; eris securus in omnibus.”²

¹ Pesty Frigyes: A magyarorsz. várispánságok története, 143. lap.

² Decr. I. Cap. 3. §. 1.

Ezen szavakban a főpapok rendje magasan föléje van emelve a többi országos rendeknek; de megtaláljuk ezen szavakban a főpapi rend oly nagy hatalmának körvonalait is, amely hatalom egymagában elegendő arra, hogy a királyt bármely ellensége ellen megvédje. Maga Szent-István veti meg a főpapok ezen hatalmának alapjait, s ezek az alapok: az egyházak terjedelmes birtokai, a tizedadó és a katonatartási kiváltság. És ez a kiváltság az, a mely a főpap hadi szolgálatát mások hadiszolgáltatától megkülönbözteti. S minthogy a főpap hadiszolgáltatata fontosabb mint a többieké: azért a főpap katonája is mindjárt Szent-István idejében nagyobb, előkelőbb mint másnak fegyveres szolgálja, és a 13. században már mint „nobilis jobbagio ecclesiae” szerepel.

Itt meg kell egy kissé állapotodnunk, mert az eddig mondottakból három olyan állítás magaslik ki, amely bizonyítást követel, s amely igazolás nélkül pusztán odavetett egyéni vélemény látszatával és értékével birna. Az első állítás az, hogy a főpapok a hadiszolgálat kötelessége mellett katonatartási kiváltsággal is bírnak. A második az, hogy ilyen kiváltsága — tehát egyházi nemessége is — valamennyi főpapnak van. A harmadik az, hogy a főpapok katonatartási kiváltsága — s vele az egyházi nemesség — Szent-Istvántól ered. Ezen állítások lehető igazolása után látni fogjuk, hogy az egyházak mikép szervezik katonaságukat és látni fogjuk, hogy az egyház szabad katonája, hogyan nő meg egyházi nemessé.

Azon állítás, hogy a főpapoknak katonatartási *kiváltságuk* van, beleütközni látszik egy általánosan elfogadott és megszilárdult véleménybe, amely úgy hangzik, hogy a katonatartás Szent-István idejében és később is vele jár a nagy birtokkal. Ezen vélemény szerint a katonatartás közönséges jog, — tehát egyeseknek, vagy egy rendnek kiváltsága nem lehet. Nem is akarom én úgy érteni a főpapok katonatartási kiváltságát, mintha az kizárná azt, hogy a királyon és főpapokon kívül mások is katonákat tarthassanak. Hiszen Szent-István tör-

vényeiben is találkozunk mások katonáival. De azt a hadszolgálati viszonyt, amely a király és a várjobbágy között, az egyház és praedialistája között létezik, s amely állandóságánál fogva a kir. várak jobbágysait s az egyházak nemeseit különálló csoportokká tömöríti s nekik mintegy testületi jelleget kölcsönöz: azt a viszonyt másoknál nem találjuk meg. Mások katonái alig különböznek a szolgálótól; — legalább ezt engedni következtetnünk Szent-István törvénye, a melyben a miles és a servus egészen egymás mellett áll. „Si cuius miles aut servus ad alium fugerit, et is cuius miles aut servus fuga labsum est...”¹ mondja a törvény. Látjuk, hogy egyforma személyi állapot ez; a katona is szolga, aki megszökhetik urától. És ebből a szolgálai állapotból más nagy birtokos katonája soha ki nem emelkedik, holott az egyház katonái már Szent-István alatt szabad és állandó katonák, akiknek állandó hivatásuk, megvédeni az illető egyházat és elfojtani a lázadásokat. Ha meggondoljuk már most, hogy Szent-István tart a lázadásoktól s fegyverkezik ellenünk; ha meggondoljuk, hogy saját hatalmát növelni s a nemzetség-fők hatalmát korlátozni igyekszik: bizalmatlankodni kezdünk azon általános vélemény iránt, mely szerint a katonatartás korlátlanul szabad volt és velejárt a nagy birtokkal; mert az ilyen katonatartás ellenkezik Szent-Istvánnak az alkotmány és a kereszténység megszilárdításában mint az ő ideáljaiban összefutó összes cselekvényeivel. De ha nem tudjuk is elhallgattatni a katonatartás általános és teljesen szabad volta iránti aggodalmunkat: mégsem kell perbe bocsátkoznunk az allegáló általános véleménnyel; mert ha a katonatartás közönséges jog volt is: az egyházak katonatartása még akkor is kiváltság gyanánt áll előttünk, mely föléje emelkedik a közönséges jognak.

Kiváltság azért, mert az egyházak katonasága állandó hivatásával, sajátságos szolgálati és birtoklási viszonyával és

¹ Wenzel: Árpád-kori új okmánytár. I. 9. lap.

kiváltságaival mintegy testület gyanánt, a honvédelmi rendszernek egy külön névvel is megjelelt tényezője gyanánt jelenik meg és szerepel előttünk; és kiváltság azért is, mert az egyház katonája nem szolga, hanem szabad katonája, aki az adózás terhétől mentes, és a főpap joghatóságán kívül — mint látni fogjuk — csak a király joghatóságának van alávetve. Hogy pedig az egyházaknak ilyen katonatartási kiváltságuk van: bizonyítja a pécsváradi apátság kétszáz szabad katonája; bizonyítja az aranybulla; de bizonyítja számos oklevél, melyek szerint, mint azonnal látni fogjuk, az egyházak nagyobb része tényleg tartott is ilyen kiváltságos szabad katonákat.

Midőn az egyház nem igényelt többé fegyveres erőt a maga védelmére, midőn a pogány szellem kihalt, s a nemzeti államforma romjai szétporlottak, s a keresztény vallás és Szent-István alkotmánya a nemzet szellemével összeforrtak: az egyházak kiváltságos katonatartása elvesztette eredeti okát és jelentőségét. De hogy nagy jelentőséggel bírt a XI. és XII. században: bizonyítja az, hogy az egyházak hadakozó népe az aranybulla szerint szabadalmakkal megkülönböztetett csoport gyanánt válik ki a magyar nép tömegéből; és bizonyítja az is, hogy a főpapok ezen kiváltságukat a későbbi századokban is féltékenyen őrzik. Tanúsítja ezt a többi között IV. Bélának 1265-ben kelt, s I. Mátyás által 1464-ben s I. Ferdinánd által is 1542-ben megerősített azon oklevele, amelyben az esztergomi Érsekségnek régi kiváltságait felsorolja és megerősíti.

Ezen kiváltságok között első helyen említették, tehát bizonyára logfontosabbnak is tekintetik az Érsekségnek a maga népei és nemesei, vagyis harczosai fölötti joghatósága. „Quarum quidem libertatum prima haec est: quod nullus Judicum Curiae Nostrae, vel Palatinarum Regni Nostri, seu quicunque Comites vel Judices, quoquunque nomine nominentur Populos Ecclesiae Strigoniensis conditiarios et Nobiles suos universos judicare valeat vel praesumat, sed ejusdem Ecclesiae Strigonien-

sis Judices videlicet et Palatinus suos, vel Judex Curiae suae, aut terrestres Comes per Archi-Eppum deputatus in omnibus causis et causarum articulis iudicabunt.⁴¹

Bizonysítást igénylő, második nevezetes állításunk az volt, hogy az állandó-katonatartás ilyen kiváltságával, — tehát egyházi nemességgel is — nemcsak egyes, megkülönböztetett főpapok, illetőleg (mint az aranybulla és az oklevelek mondják) egyházak birtak: hanem valamennyi főpap, valamennyi egyház birt és gyakorolt ilyen kiváltságot. Vagyis más szóval: hogy az állandó katonatartás s az ebből kifejlődött nemesség-adományozás az egyházaknak specialis joga volt.

Nem nehéz érveket találnunk, amelyek ezen állítást erősen támogatják és nagyon valószínűvé teszik.

A legerősebb érvet ide is a pécsváradi apátság részére történt katona-adományozást tanúsító oklevél adja. Szent-István azért ad 200 katonát ezen apátságnak, hogy zendülés esetén fegyvert fogjanak és a monostort védelmezzék.² — Az a veszély, mely ellen a pécsváradi monostort megvédeni ez a 200 katona hivatva van, egyformán fenyegeti az összes egyházakat, s ennél fogva a fegyveres erő általi védelmet — custodiam, — a veszély elhárítására alkalmas megelőző óvó intézkedéseket az egyformán fenyegetett valamennyi egyház egyaránt igényli. És így a pécsváradi apátságnak katonai véderővel való ellátása nem valami különös, helyi okok által felhívott, kivételes intézkedés, — hanem csak egy eset a sok közül, csak egy nyoma azon praeventív óvó intézkedéseknek, amelyeket az összes egyházak biztonsága általában megkívánt egy általános veszélylyel, a kitörhető lázadás veszélyével szemben. Hogy pedig ez a veszély nemcsak Szent-István idejében, hanem később is a nagymérvű és

¹ Pray: Specimen Regni Hung.

² Id. helyen: „... ut si forte in regione suboriatur seditio, ad monasterii armata manu concurrant custodiam?”

általános volt: mutatja a pogányságnak 1046-iki lázadása, mely templomokat rombol, leöli a papokat és szent Gellértet a róla nevezett hegyről letaszítja. Az állandó katonatartásnak az az oka tehát, amelyet a pécsváradi apátság véderejénél látunk, valamennyi egyháznál fenforog; okszerűleg következtethető tehát, hogy valamennyi egyház kap vagy szervez magának olyan véderőt, aminővel a pécsváradi apátság birt.

Támogatja állításunkat Szent-Istvánnak alkotmánya is, mely a főpapokat az országos rendek elsejévé, tehát a nemesség tagjává téve, — s az egyházaknak a nekik adott birtokokra nézve örök tulajdoni jogot adva, a hadi szolgálatot valamenynyinek egyaránt kötelességévé teszi. S minthogy valamenynyi főpap hadi szolgálatának kifejlődésénél ugyanazon politikai okok is közrehatnak: egészen valószínű, hogy a főpapok katonái is egyformák, s később a nemesi kiváltságok bizonyos részét — az egyházi nemességet valamennyi főpap illetve egyház katonái egyformán elérik.

Erősen érvel állításunk mellett II. András aranybullája. Ennek 3. artikulusában az mondatik, hogy „super populos etiam Ecclesiarum“; a 21-ben „... populi eorumdem. (t. i. Episcoporum).“ Általában az egyházak, a püspökök népeiről történik intézkedés, nem pedig csak bizonyos, privilegiált egyházak népeiről. Ebből az következik, hogy minden egyháznak, minden püspöknek van collectát nem fizető, kiváltságos népe, — vagyis egyházi nemessége. Kétségtelen, hogy a „populos“ alatt a praedialisták értetnek, mert az egyházak jobbágysai, ha egyes szabadalmakat, — mint pl. az esztergomi érsekség jobbágysai vámmmentességet nyertek is, az adózás terhe alól felmentve aligha voltak.

De valószínűvé teszi állításunkat számos oklevél is, melyek kétségtelenné teszik, hogy egyházi nemessége más egyházaknak is volt, nemcsak azoknak, amelyek azt a jelen század közepéig megtartották.

A jelen század közepéig az esztergomi érseknek, a győri püspöknek és káptalannak, a zágrábi érseknek mint topuszkai apátnak és a szent-mártoni főapátnak voltak praediális nemesei. Ennek igazolásául elég rámutatnunk az ősiségi patensre,¹ — okleveleket keresnünk és idéznünk fölőssleges. De hogy hajdanta más főpapok is birtak ilyen nemességgel: mutatják a következő oklevelek.

III. Bélának egy 1190-ből származó oklevelében azt olvassuk, hogy a *pécsi püspökség* nemes jobbágysai adómentességet nyernek.² Egy 1334-ből fenmaradt oklevél szerint pedig a pécsi püspök egy nemes jobbágysának birtok-cseréjét jóváhagyja.³ Ez a két oklevél fölősslegessé tesz minden további bizonyítást, s kétségtelenné teszi, hogy a pécsi püspökségnek is voltak egyházi nemesei. Találkozunk velük később is, 1346-ban, amidőn az akkori pécsi püspök 200 nemest vezet Italiába Nagy Lajosnak segélyére.⁴

II. Gézának egy 1158-ból kelt oklevele szerint, melyben a *nyitrai püspökség* kiváltságai megerősítettnek, ezen püspökségnek szintén volt „populusa.”⁵ S minthogy a populus alatt az aranybulla szerint első sorban is a hadakozó nép értetik: nagyon valószínű, hogy a nyitrai püspöknek szintén voltak egyházi nemesei, — jóllehet ezekre vonatkozólag más, erősebben bizonyító oklevelet nem találtam.

Zsigmondnak egy 1409-ből kelt oklevele megerősít és szaporítja a *kalocsai érsekség* praediális nemeseinek Szent-Istvántól nyert szabadalmait és kiváltságait.⁶ Két-

¹ 1852. nov. 29-én kelt ősiségi patens 2. §-a.

² „... ut omnis populus *Quinque ecclesiensis* ecclesie sive sit *nobilis* *Jobagio ecclesie* . . . collectam vel talem in nostro Regno pro tempore emergentem nec Nobis, nec nostris Baronibus soluere teneatur.” Fejér: II. 252.

³ Fejér: Cod. Dipl. Tom. X. vol. II. pag. 743.

⁴ Koller: Hist. Eccl. Quinque Ecclesiensis Tom. III. pag. 6.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. Tom. II. pag. 152.

⁶ Fejér: X. 3. 753.

ségtelen tehát, hogy a kalocsai érsekségnek is volt egyházi nemessége, vagyis Szent-István idejében kiváltságos hadi népe.

Egy III. Endrétől, 1291-ből származó okmány Chegő Jakabot és rokonait, akik királyi nemesek voltak, az ő kérelmükre a *szekesfehérvári püspökség* nemes jobbágynak gyülekezetébe helyezi át,¹ — kétségtelenné téve, hogy a szekesfehérvári püspökségnek is voltak praediális nemesei. Ennél az okmánynál az az érdekes, hogy királyi nemesek is beállanak az egyház katonái közé. Az nem tűnik ki az okmányból, hogy Chegő Jakab és rokonai ugyanakkor egyháznemesi telket is kaptak volna. De kitűnik belőle az, hogy a királyi nemesnek királyi engedélyre volt szüksége ahhoz, hogy az egyház praediális-tájává lehessen. Mert az ilyen átlépés által a királyi nemes megszűnt a király szolgája lenni; megszűnt közvetlenül a király hatalma alatt állani és a király vezérlete alatt harcolni, és az egyház, illetve a főpap joghatósága alá került, s a főpap zászlója alatt ment a háboruba. Azért volt szükséges az ilyen átlépéshez a király jóváhagyása.

Hogy az *egri* püspökségnek is voltak saját nemesei: tanúsítja egy 1271-ből maradt oklevél, amelyben V. István király az egri egyháznak az ő elődjektől nyert praerogatíváit megerősíti. Ezen oklevél elsorolván a kiváltságokat — megemlíti ezen püspökség nemeseinek kiváltságát is. „... Item in exemptione nobilium suorum...” Ugyan ezen oklevélben az is mondatik, hogy bizonyos Samuel, akit Cletus püspök emelt nemességre, hűtlenség miatt a nemességtől megfosztatott és szolgaságra vettetett.² Egészen bizonyos tehát, hogy az *egri* püspökségnek is voltak saját praediális nemesei.

¹ Knauz: Monumenta II. 298. „... in coetum nobilium Jobagionum ecclesiae Albensis ...”

² Fejér: V. I. 155. „... qui quidom conditionarius propter excessum infidelitatis dejecta nobilitate, quem idem Cletus episcopus nobilitaverat ...”

Hogy a bakonybéli apátságnak is voltak praediálistái, arról tanuságot tesz egy 1086-ból való oklevél, melyben ezen apátság jószágai iratnak össze.¹ Ezen oklevélben a praediálisták „falmiliae sancti Mauricii“ név alatt szerepelnek, mert a bakonybéli egyház védszentje szent Móricz. Hogy pedig szent Móricz ezen családjai alatt praediálisták értendők: az abból következtethető, mert az mondatik róluk, hogy az apáttal és rendtársaival lovagnak (*equitantes cum abbate et fratribus*), tehát az apátnak kíséretét képezik, s ez által olyan szolgálatot teljesítenek, amint Szent-István a pécsváradi apátság 200 katonáját kötelezte; egy 1171-ből való oklevél pedig azt mondja róluk, hogy szabad szolgálatot teljesítenek, — *cum libertate serviunt*.² Nem lehettek tehát mások mint praediális nemcek.

Egy 1289-ből származó oklevél szerint Erzsébet királyné helyben hagyja, hogy az ő nagyberényi hadakozó jobbágysai a *veszprémi* egyházhoz csatlakozzanak; de egy-szersmind kifejezi akarátát, hogy azok a bizonyos, megnevezett nagyberényi katonáskodó jobbágysok (*jobagiones exereitiales*) olyanokul tekintessenek, mint a veszprémi egyház igazi, első és született nemesei.³ Tehát a veszprémi egyháznak is voltak saját, egyházi nemesei.

Hogy a *zalai* monostornak is van Szent-István alatt kiváltságos katonasága, s később egyházi nemessége, — mutatja egy 1024-ből eredő oklevél, melyben az van mondva, hogy ezen monostor népei fölött a királyon és az apát által kiválasztott személyen kívül senki más nem bíraskodhatik.⁴

1234-ben II. Endre megengedi bizonyos szelepcsényi

¹ Wenzel: Árpádkori új okmánytár I. 31.

² U. o. I. 66.

³ Wenzel: i. m. IV. 343. „... qua veri primi et naturaliter nobiles jobagiones Ecclesiae supradictae congratulantur...“ Tehát a királyné vagy a király elsőszülöttje, sőt a bán is adományozott várföldeket, de ehhez Pesty Frigyes szerint (id. mű 28. lap.) a király utólagos jóváhagyása szükséges volt.

⁴ Fejér: I. 308.

kir. nemeseknek, hogy a *szentbenedeki egyház* jobbágynak társaságába átmelessenek. Ezt megengedi a király és rendeli: *quod tam ipsi quam ipsorum heredes, heredumque suorum successores illa libertatis muniantur titulo, quo ceteri Jobagiones a pijssimis antecessoribus nostris ecclesiarum officis deputati, sunt benigne muniti; verumtamen si contingeret ejusdem successionibus heredum onmino carere, terra ipsorum nichilominus ad jus perpetuum ecclesiae prememorata devoluatur.*⁴¹ Ez az oklevél nem csak azt mondja, hogy a *szentbenedeki egyház*nak is voltak saját nemesei, hanem sokkal többet is mond; — azt amit mi állítottunk: t. i. hogy az egyháznak általában, tehát mindannyinak volt saját kiváltságos népe, saját nemessége. Nagyon fontos az oklevélnek az a pontja melyben az mondatik, hogy a királyi nemesség sorából az egyház kötelekébe átment nemesnek nemesi birtoka magszakadás esetén nem többé a koronára, — hanem az illető egyházra háramlik, s ennek öröktulajdona lesz. Egy másik nagyon érdekes oklevél is van kezem ügyében, amely az előbbihez csatlakozva egészen bizonyossá teszi, hogy a *szentbenedeki convent*nek szintén csakugyan voltak saját nemesei. 1292-ből való ez az oklevél, s tartalma az, hogy a nevezett convent Mihályt fitestvéreivel együtt saját nemesei közé felveszi, s neki Sáróban telket ad. „Eosdem in *nobilium* Jobagionum ecclesie nostre *exercituum* recepimus . . .” mondja az oklevél, amelyben az az érdekes — amit csak kiemelék, anélkül hogy magyarázni tudnám, — hogy ez a nemesség- és birtok-adományozás, az illető egyház nemeseknek akarásával és engedelmével történik: „— ac voluntate et permissione Jobagionum ecclesie nostre...”⁴²

Láttuk, hogy a pécsváradi apátságnak is voltak praediálisai; a tihanyi apátságról szóló oklevelekben is találkozunk a „populus”-sal; nagy jogászunk Kelemen Imre, (aki az egyházak praediálisaira vonatkozó adatok

⁴¹ Knausz: Monumenta I. 305.

⁴² u. o. II. 334.

gyűjtésével foglalkozott, s ezek kezéhez szolgáltatása iránt művében¹ felhívást is tesz közzé, de a felhívás eredménye előttem ismeretlen) Prayra hivatkozva azt állítja, hogy a szekszárdi apátságnak is voltak praediálisai.

Nagyon valószínű, hogy az oklevélgyűjtemények tüzetes átlapozásával és történetíróink munkáiban a többi egyházak praediális nemeseinek nyomait is megtalálhnók; de már az itt felhalmozott adatok is teljesen megnyugtató valószínűséget adnak azon állításunknak, amelyben azt mondtuk, hogy egyházi nemesség tartása és adományozása nem volt csak egyes, kiválóan megkülönböztetett egyházak kiváltsága; hanem az egyházaknak specialis joga volt ez, amely mint ilyen minden egyes egyházat egyaránt megilletett. És ez a valószínűség egész erejével támogatja azon felfogásunkat, amelyből mint alapból kiindultunk: hogy a főpapok hadi szolgálata Szent-István idejében s azután is századokon át jóval fontosabb előkelőbb és tehetősebb más nemesek és urak, seniorok hadi szolgálatánál. Tehetősebb nemcsak azért mert Szent-Istvánt, mint buzgó katolikust, mély vallássossága folyton sürgeti az egyház hatalmának és méltóságának s ezáltal az Isten dicsőségének emelésére; nemcsak azért mert neki a főpapok fegyveres támogatására szükség van: hanem azért is, mert az egyházak, mert a felállított templomok biztonsága maga is fegyveres őriztet és védelmet kíván. Ez oknál fogva *minden egyház* kap vagy maga fogad magának állandó katonát, s idővel minden egyes egyház szabad katonája a nemesség bizonyos fokát éri el.

S minthogy az egyházak *kiváltságos* katonatartása általános politikai okokból keletkezik, azért nemcsak egyes egyházaknál fejlődik ki, hanem minden egyháznál, s azért lesz az egyházak specialis jogává.

Nem is találjuk az idevágó oklevelek egyikében sem azt, hogy ez, vagy az az egyház a katonatartásra,

¹ Kelemen: Institutiones juris hungarici privati I. 146.

vagy egyházi nemesség alkotására jogot nyer, vagy ilyen jogában megerősítették; sehol sem szerepel a nemesség-adományozás kiváltsága egyik másik egyház sajátságos, a többi egyházakat meg nem illető kiváltsága gyanánt. Ellenkezőleg! ez a kiváltság, mint amely minden egyes egyház által — egyformán megszereztetett, s mint amely megerősítést nem is igényel, — nem is jön említésbe. Az aranybulla se szól a főpapok katonatartási, vagy nemesség-tartási kiváltságáról, hanem csak népeik kiváltságait erősíti meg. S az oklevelek is mind a praediális-ták kiváltságai és mentességei körül forognak; — s ezek a kiváltságok csak azért soroltatnak fel az egyes egyházak kiváltságai között: mert az ő népüknek kiváltságai. Az egyes egyházak praediális-tái összekötő kapocs nélkül külön csoportok gyanánt állottak és egy önálló néposztályt vagy rendet nem alkottak; azért a szabadalmak tekintetében az egyes egyházak nemesei között s így közvetve az egyes egyházak között is „libertas“-aik és „immunitas“-aik tekintetében különbség lehetett is, volt is: de maga a kiváltság ilyen nemességet adományozni olyan kiváltság volt, amelyet minden egyház megszerezhetett, sőt mint láttuk valószínűleg megszerzett és gyakorolt is.

És itt maga magát kínálja a kérdés, hogy itt az egyházi nemességgel való viszonyban, mely egyházi javadalmak tartoztak és tartozhattak az „ecclesia“ tág keretű fogalma alá? Vajjon mindazok, amelyek a király kezéből adományoztatnak, vagy nem mind? Egyelőre meg kell elégednem ezen kérdőjel felállításával, mert még nem alkothattam magamnak olyan véleményt, melyet eléggé indokolt gyanánt ide állithatnék.

Feltűnhetett a figyelmes olvasónak, hogy az idézett oklevelek egyike sem szól valamely káptalan nemeseiről, és hogy eddig csak egy káptalannál, a győrinél találtunk praediális-tákat. Ez engem arra a véleményre vezet, hogy a káptalanoknak nem voltak saját nemeseik; — ez a szabály, melylyel szemben a győri káptalan kivétel gyanánt áll. Igaz ugyan, hogy az 1498. 20. törvényben a bande-

riatus főpapok között öt káptalant is találunk; de ebből nem lehet azt következtetnünk, hogy egyházi nemesaik is voltak. Hiszen a győri káptalan nincsen ezen öt között, jóllehet voltak praediálisai. Szent-Istvántól nyert eredeti hivatása az volt az egyházak katonáinak, a későbbi egyházi nemeseknek, hogy az egyházat, a templomot lázadás esetén védjék; — a káptalan nem foglalható az „ecclesia” fogalma alá; az csak a székes egyháznak egy testülete, amely mint ilyen külön véderőt nem igényelt, és az egyház hadi ereje által ő is védve volt. És nagyon valószínű, amint egy oklevél alapján¹ dr. Balics Lajos is állítja, hogy a XI. és XII. században, amikor az egyházak nemessége megalakul és kifejlődik, a püspökök és a káptalan vagyona közös vagyont képez,² amelynek jogalánya az illető egyház, mert az adomány az *egyháznak* szól. S a káptalannak e szerint külön vagyona nem lévén: külön, saját katonasága sem lehetett. Hogyan történik mégis, hogy a győri káptalannak saját praediális nemesei vannak? — Erre alapos választ csak a győri káptalan levéltárából lehetne kikutatni. Egyébiránt ez tisztán történeti kérdés, amely jogi jelentőséggel nem bír; nekünk pedig itt a történelemből elég annyi, amennyiből magának az intézménynek mivoltát és jogi sajátságait megismerhetjük.

Azon állításunknál sem kell sokáig időznünk, *hogy az egyházi nemesség intézménye Szent-Istvántól ered*; de nem is nehéz érveket találnunk ezen állításunkhoz.

Magától Szent-Istvántól a pécsváradi apátságnak szóló és már többször hivatkozott adománylevelén kívül egyéb idevágó adatunk nincsen. Az általa alapított püspökségek alapító levelei nincsenek meg. A pannonhalmi apátság alapító levelében az a kitétel, hogy az apátság szolgálinak (in mancipiis) ügyébe az apát engedelmével beavatkozni senki ne merészeljen, — nem vonatkoz-

¹ Fejér: V. 2. 141.

² Dr. Balics: A r. kath. egyház története Magyarországon, 386. lap.

tatható a szabad katonákra; mert a „mancipium“ és a „liber miles“ nem synonym kifejezések. Ide csak az az általános kitétel vonatkoztatható, mely szerint az alapítás egyik célja az ország állandósága, — „... pro stabilitate regni nostri.“ Pedig minden kétségen felül áll, hogy a pannonhalmi apátságnak már Szent-István alatt voltak praediálistái. Nem találunk vonatkozást a praediálistákra a pécsi püspökség adomány levelében sem¹; de ez anélkül, hogy magának az intézménynek Szent-István idejéből és intézkedéseiből való keletkezését megdöntené: inkább azon véleményt támogatja, hogy a szabad katonatartásra s praediális nemesek alkotására való kiváltság nem adományoztatott külön az egyik, és külön a másik s harmadik egyháznak, hanem megillette egyformán valamennyit, — nem ugyan törvény — lex specialis — alapján, mert ilyen törvényt hasztalan keresünk, — hanem politikai okokból, és pedig első sorban az egyház biztonságának, a lázadások elleni védelmezésének okából.

Amit Szent-István okleveleiben nem találunk: vagy csak homályosan találunk: azt megőrzi és átviszi nemzedékről nemzedékre a hagyomány. Ez a hagyomány átmege a későbbi századok okleveleibe s határozottan vallja azt, amit mi állítottunk: hogy, az egyházi nemesség intézménye Szent-Istvántól ered.

Hallgassuk meg néhány oklevélből ezt a hagyományt.

Itt van mindjárt az arany bulla. Ennek bevezetésében azt mondja a király (II. András 1222-ben), hogy megadja úgy a nemeseknek, *mint országa többi embereinek* a Szent-István által adott szabadságot.² Ha aggódnánk egy kicsit, hogy az egyházak praediálistáit a többi emberek közé odaérthetjük-e: nem sokáig tartana ezen aggodalmunk, mert ugyanezen törvény 3. §-ában ott találjuk a praediálistákat — *populos Ecclesiarum* — akiknek

¹ Koller: Hist. Epp. Quinque-eccl. I. 62.

² „... Concedimus tam eis (nobilibus) quam aliis hominibus Regni nostri libertatem a Sancto Stephano concessam.“

Szent-Istvántól nyert szabadalma, — adómentessége szintén megerősítettik.

Egyenesen mondja ezt V. Istvánnak egy 1272-ből származó oklevele, melynek tartalma szerint Fülöp esztergomi érsek panaszt emel, hogy az esztergomi érsekség némely harczos nemesei (*nobiles exereituantes*) és némely más föltételelesen szabadok (*condicionarii*) a szokottszolgálatokat elhanyagolva az ország nemeseihez akarnak csatlakozni; minthogy pedig ők és társaik *Szent-Istvánnak és utódainak idejétől* mindig szolgálták az esztergomi érsekséget és annak szolgálatából soha sem válhattak meg: ennél fogva kéri a királyt, hogy az esztergomi egyházat a szent királyoktól kapott jogaiban és kiváltságaiban tartsa meg.¹

Egészen hasonló tartalmu oklevelünk van IV. Bélától 1255-ből, amikor IV. Béla Váczott országgyűlést tartott. Az országgyűlés akkor még biráskodik is. Itt keres igazságot az esztergomi érsek is az érsekség azon nemesei ellen, akik a kötelességeiket nem teljesítve országos nemeseekül viselik magukat (*a seruiciis fugientes liberis nobilibus Regni se conformassent*) és kéri a királyt, hogy az egyház ilyen szolgálát *Szent-Istvánról rendelt kötelességeik teljesítésére visszatérítse*. (ut hujusmodi seruitores ecclesie sue *ad officia eis a Sancto Rege ordinata redire compelleremus* —).² Ez az oklevél többet mond mint az előbbi. Nemcsak azt mondja, hogy az egyházi nemesség Szent-Istvántól ered: hanem azt is mondja, hogy Szent-István ezen nemeseknek bizonyos kötelességeket is szabott, tehát az egyházak harczos népeinek bizonyos szervezetet is adott.

Ugyanennyit mond IV. Bélának egy 1267-ből szár-

¹ Knausz; Monumenta I. 603. „... quidam *nobiles exerituantes* ecclesie Strigoniensis et quidam alii *conditionarii*... *seruiciis consuetis postpositis libere et effrenate currere cupientes moluntur in Regni nobiles aggregari*, cum tamen ipsi et ipsorum socii a *tempore Sancti Stephani* et suorum successorum semper ecclesiam Strigoniensem seruirunt... etc“.

² Knausz; Monumenta I. 422.

mazó oklevele, amely kétségtelenné teszi, hogy a pannonhalmi apátság már Szent-István idejében alakította meg katonaságát s ezt a katonaságot Szent-István adományozta meg kiváltságokkal. Annyira fontos nekünk itt ez az oklevél, amelyet később V. István, IV. László, Róbert Károly, II. Ulászló és I. Ferdinánd királyok is megerősítettek, hogy lényeges részének közlését nem mellőzhetjük. Világos ezen ¹ alatt olvasható oklevélből, hogy a pannonhalmi apátságnak Szent-István alatt már van „populusa“¹ és hogy ennek a népnek Szent-István kiváltságokat adott. Ezen oklevélben IV. Béla egy Szent-Istvántól eredő oklevélről szól, amelyet neki a pannonhalmi apát felmutat (presentat), és amelynek szövege szerint (secundum tenorem) ezen apátság népei fölött csak a király bíraskodhatik, *vagy az, akit az apát erre kijelöl.* Az a kérdés már most: vajjon a pannonhalmi apátság ismeretes alapító-levele² fekszik-e IV. Béla előtt, midőn ezt az oklevelet kiadja vagy egy más oklevél? — Vagyis hogy az alapító levélre vonatkoznak-e az ¹ alatt olvasható oklevél szavai, vagy más oklevélre? — Én azt hiszem, hogy más oklevélre, amelyet talán nem birunk. Ezt a hitet az kelti fel bennem, hogy az alapító-levél

¹ Wenzel: Árpádkori új okmánytár III. 154. „ . . . Quod accedens ad nostram presentiam fidelis noster Bonifacius Abbas Monasterij Sancti Martini de sacro monte Pannonie *privilegium Sancti Regis Stephani, confirmatum per privilegium felicitis memorie patris nostri nobis presentavit, quorum inspecto tenore cognovimus concessum exstitisse ut populos dicti monasterij nullus iudicium, preter Regiam Majestatem et eum, quem Abbas illius Monasterij eligit, presumat aliqua tenus iudicare. Vnde cum privilegia Ecclesiarum, et maxime istius Monasterij quod dilectione amplectimur speciali, nullatenus infringere, sed potius inviolabiliter intendamus conservare, volumus et precipimus firmiter et districte, quatenus nullus vestrum populos sepe dicti Monasterij nec in furto, nec in decimis, nec in facto monete vel in aliquo presumat iudicare quos a iurisdiccione omnium iudicum per privilegium Sancti Regis Stephani exemptos iudicio tantummodo nostro in omnibus causis reservamus iudicandos vel ejus, quem elegerit Abbas dicti Monasterij secundum tenorem privilegii antedicti. In cujus rei memoriam etc.*“

² Fejér: I. 280.

mancipiumról szól — itt pedig *populus* áll; — pedig a Szent-István korabeli *mancipium* még IV. Béla alatt is *mancipium*; — az alapító levélben az mondatik, hogy ezen apátság dolgaiba senki bele ne avatkozzék, bele ne tolatkodjék (azokat el ne foglalja?) s ez a kifejezés — se *intromittere* — nem tartalmazza a joghatóság, a bíráskodás fogalmát; az alapító levélben csak az van mondva, hogy az apátság dolgaiba az apát engedelmével nélkül — *sine concessione Abbatis* — senki ne avatkozzék, ezen szöveg szerint (*secundum tenorem*) tehát nem mondható, hogy az apát *kiválasztott* (elegerit) valakit a *bíráskodás* gyakorlására. A tartalom se vág össze, a szavak is mások: elég hatalmas két ok azt hinnünk, hogy ez a két oklevél nem korrespondeál egymásnak. Hiszen a panonhalmi apátnak előbb megkellett alakítania és szerveznie azt a *populust*, csak azután nyerhetett fölötté joghatóságot, csak azután lehetett azt mások joghatósága alól kivenni. S minthogy az apátság alapításakor ez a kiváltságos nép nem is létezhetett, — tehát nem is fordulhat elő az alapító levélben. Egyébiránt diplomatikus dolga: összemérni ezt a két oklevelet. Mi csak azért állítottuk itt fel szemben egymással; mert az alapító levélből nem olvashatjuk ki teljes megnyugvással azt amit itt bizonyítani iparkodtunk és a mit a másik oklevél minden kétségen felül emel t. i. hogy a szentmártoni apátságnak, már Szent-István idejében volt hadakozó népe, vagyis egyházi nemessége, és hogy ez Szent-Istvántól nyert bizonyos kiváltságokat.

Több adatot is hozhatnák fel, — de szükségtelen. Az eddig felhozottak is kétségtelenné teszik, hogy az egyházi nemesség intézménye Szent Istvántól ered.

De tisztán áll előttünk az is, hogy ez az egyházi nemesség nem valami a közönséges egyháztól átkölcsönzött rend, mely az „ország,” a „haza” fogalmát nem ismerve egészen az egyháznak s közvetve a vallásnak áll szolgálatában; tisztán áll előttünk, hogy ez a nemesség s annak viszonya az egyházhoz, vagy főpaphoz nem valami a

hübérjog vidékéből hozzánk került és itt meghonosított idegen intézmény: hanem egészen magyar gyökérrel bíró nemzeti intézmény; egészen a harcias magyar nemzeti szellem alkotása, — azé a szellemé, amely a főpapnak a pásztorbot mellé kardot is ad kezébe, s a hivek seregén kívül katonákat is állít vezérlete alá.

Bir ugyan ez az intézmény mindjárt kezdetben a hübérjogiakkoz hasonló vonásokkal, amennyiben a katona szolgálataért zsold helyett egy teleknek állandó birtoklását és használatát kapja; s később a hübérjog hatása alatt — amint azt minden, földbirtokhoz kötött szolgálati viszonynál látjuk, — ezek a vonások szaporodnak s határozottabbak lesznek; — a „praedium“ sok helyütt „feudum“-nak mondatik, s a jelen században alakult magyar, jogi terminologia nem találván alkalmazhatóbb szavat a főpap illetve egyház és praediálistája közötti viszonynak megjelölésére, — hübérinek mondja azt, anélkül, hogy a hübérjog hatása alatt is valaha egészen ilyenné vált volna; de minket se az a hasonlóság, se ez a nem egészen szerencsés terminologia meg nem ingathat azon hitünkben, hogy ez az intézmény egészen a magyar szellem terméke. Mert azok a hübérjogaihoz hasonló vonások, s ez a hibás terminologia az intézmény iránt helytelen fogalmakat kelthetnek ugyan: de magát az intézményt eredeti mivoltából ki nem forgathatják, s történeti okaikat meg nem dönthetik.

Ilyen történeti ok: hogy hazánkban egyszerre alakul az állam és az egyház, s a fiatal, még meg nem szilárdult, sőt veszélyeztetett királyság nem elég erős, hogy veszély esetén megvédje a kereszténységet; azért megengedi, hogy az *egyház* maga szervezzen magának katonaságot, maga védelmezze magát — és védelmezze őt, a királyságot, az országot. Ez lesz hivatása az egyház (érsekség, püspökség, apátság) katonáinak s vezérük és uruk lesz az illető főpap, aki személyesen is katonáskodik, mert tagja a magyar nemességnek. És a főpap katonát tart, nemességet

adományoz, nem azért mert főpap, hanem azért: mert *magyar főpap*.

Vagyis a magyar főpapok kiváltságos katonatartása, s ebből fejlődött nemesség-adományozási kiváltsága nem vezethető vissza kizárólag oda, hogy a főpap magyar nemes, — mert más magyar nemesnek nem volt kiváltságos katonatartása, sem valaminő nemesség osztogatására való joga; — de még kevésbé származtatható ez a kiváltság a főpapnak az Egyház hierarchiájában elfoglalt méltóságából. Azért van ilyen kiváltsága mert *magyar nemes* is és mert *főpap* is. Nem felejtjük el, hogy a főpap az illető *egyház* jogát gyakorolja.

Szent-István alkotmánya állítja a főpapi szék mellé a hadi pajzsot és ad kardot a főpap kezébe. — Oda állítja minden főpapi szék mellé — és oda adja a kardot minden főpap kezébe. És ha már most magunk elé képzeljük hazánk összes biboros egyháznagyjait, az érseket, a püspököket, apátokat és prépostokat, akik a nemzet színe java — az országos nemesség között is első helyet foglalnak el; — és melléjük képzeljük harczosaikat a praediálisokat, akik maguk is olyan előkelők, mint a király katonái: akkor és így látjuk a főpapok rendjét és méltóságát egész jelentőségében; akkor bontakozik ki szemeink előtt a magyar főpapság nagy hatalma egész teljességében.

Meg tudjuk már most érteni Szent-Istvánt, midőn azt mondja fiához: — hogy ha a főpapok jó indulatát birni fogja, — semmiféle ellenségtől nem kell rettegnie. Mert az ő hatalmas harczos csapataik védik első sorban a trónt és az országot, — s bizonyosan oly hősieken küdenek Sajónál is, amily hősieken küzdöttek vezéreik és uraik Mátyás esztergomi érsek, s azon szomorú nap legdicsőbb alakja Ugrin kalocsai érsek, Rajnald erdélyi püspök, Jakab nyitrai és Gergely győri püspök, akik mindannyian hősi halállal estek el a hazáért.¹

Történet-író feladata csatáról csatára követni a fő-

¹ Török János: Magyarország Primása . . . lap.

papok zászlait, s koszoruba foglalni mindazon babérokat, melyeket a magyar főpapok és katonáik, akik bizonyára nem érdemek nélkül jutalmaztatnak meg bizonyos nemesi kiváltságokkal, a csaták mezején karddal szereztek. Mi itt csak a főpapok katonatartási és nemesség adományozási kiváltságát figyeljük, s harczosaik jogait és kötelességeit vizsgáljuk, — s ezen vizsgálódásunkban még csak annál a kérdésnél vagyunk, hogy:

Hogyan alakul meg az egyes egyházak katonai csapatja? hogyan keletkezik az egyházak nemessége?

Ha ezen kérdésnél visszaemlékezünk arra, hogy Szent-István a pécsváradi apátságnak zoo szabad katonát adományozott: ebből az egy esetből valamennyire következtetést vonva azt kellene hinnünk, hogy valamennyi egyház katonasága így keletkezik: hogy Szent-István mikor a püspökségeket alapítja, mindjárt katonákat is ad nekik. De ezen következtetéssel tévutra jutnánk.

Hiszen ha valamennyi egyház úgy kapta volna katonaságát Szent-Istvántól, — akkor megtalálnók ezt a pannonhalmi apátság és a pécsi püspökség alapító levelében is. Vagy fentartotta volna és későbbi oklevelekben mondaná a hagyomány, amint fentartotta és mondja, hogy az egyházak népeinek kiváltságokat adott; — de nem tartotta fenn. Mondják ugyan az oklevelek, hogy Szent-István az egyházaknak népeket, szolgákat adott, de azt nem mondják, hogy szabad katonákat is adott volna.¹ És a pécsváradi apátság részére történt katonadományozás 1015-ben, tehát akkor történt, amikor a várak jobbságysága s velük a királyi sereg már végleg szervezve lehetett, s amikor Szent-István abból egy csapatot kiszakíthatott. De nem valószínű, hogy a többi

¹ Pl. Pray Specimen Hierarchiae Hungariae című művében egy oklevél (I. 92. lap.) IV. Bélától így szól: „Cum sancta Strigoniensis ecclesia locum primatis in Regno nostro tenere dignoscatur tam a beata Sede Apostolica, quam a Sancto primo Rege Stephano nostro progenitore, qui praedictam Sanctam Ecclesiam fundavit et libertatibus firmavit et stabilivit ac *servitorum amplitudine* et multitudine dignitatum decoravit . . .” Szabad katonákról itt szó sincs.

egyházak részére is ő fogadott volna és szervezett volna katonaságot és úgy adta volna nekik.

Sokkal valószínűbb, hogy az egyházak maguk szervezik katonaságukat, és Szent-István csak megerősíté ezt a szervezést, és királyi szavával is kötelezi a katonákat azon szolgálatok teljesítésére, amelyekre szegődtek. (. . ad officia eis a Sancto Rege ordinata.)¹

Ezt a felfogást találom Kelemen Imrénél és más jogászaiknál, akik a praediálisokról szólva röviden azok eredetére is rámutatnak.

A szervezésnél a várjobbágy szolgálati viszonya szolgált minta gyanánt.

A várjobbágy, aki a király szolgálatába szegődött, a várföldekből bizonyos területet, telket kapott zsold helyett, örökös birtoklási és használati joggal. Ezen a telken élt családjával, azt mívelte, s hasznából maga szerelte fel magát a hadi szolgálatra, melyet a várföld örökös birtokáért teljesíteni tartozott. „A várjobbágy állapota lényegesen különbözött a mai katonai szolgálati viszonytól, mert a várjobbágy nem mint a mai katona csak rövidebb, vagy hosszabb ideig szolgált fegyver alatt, hanem ránézve a fegyveres szolgálat élethossziglan, sőt örököseire is átmenő kötelezettség volt, — ebben hasonlítván a mai katonai határőrhöz, kinek sorsát éppen napjainkban tette a törvényhozás a szabad polgárokéval hasonlóvá.”² Ezen szolgálati viszonyba való belépésével a várjobbágy teljesen alá rendeli magát a király hatalmának. — Sorsát önhatalmilag meg nem változtathatja sem egyes jobbágy, sem azok osztálya; a szolgálatot oda nem hagyhatja, annak föltételeit nem módosíthatja, a várföldet a király engedelme nélkül el nem idegenítheti. — Látjuk hogy ez nem hűbéri viszony, hanem lényegében tisztán szolgálati viszony, amelynek csak a zsold helyett kapott, s a király tulajdonát képező várföld birtoklása ad hűbéri

¹ Knauz: Monumenta I. 422.

² Pesty Frigyes: A magyarországi várispánságok története 13—26 lapok.

színezetet. Minden várhoz tartozó várföldeken ezek kiosztása által ilyen állandó katonai telepek keletkeznek, melyeknek fegyverfogható férfiai az illető vár állandó fegyveres erejét alkotják.

Ez nagy vonásokban az a minta, amelynek képére és hasonlatosságára az egyházak megalakítják a maguk állandó katonaságát, azért, hogy vele megvédjék az egyházat, a templomot, — és azért, hogy vele a főpapok, mint az egyház kezén levő nemesi birtok birtokosai, hadviselési kötelelességüket teljesítsék. Mert ez terhe a nemesi birtoknak; egyedüli, de olyan terhe, amelytől soha meg nem szabadul, még ha asszony kezébe jut is. „Pro foeminis mariti earundem militant.“

A megalakítás úgy történik, hogy a főpapok az egyház terjedelmes birtokainak egy részét telkekre, curiákra, praediumokra darabolva ezek örökös birtokáért és használatáért férfiakat fogadnak fel, akik arra kötelezik magukat, hogy a főpap iránt állandó hűséggel és ragaszkodással viseltetve — fegyvert fognak mindannyiszor, valahányszor uruk a főpap parancsolni fogja.

Az egyházat fenyegető veszély, s a főpapok hadszolgálati kötelelessége állandó lévén: azért a praedium birtoklásának oda adása a főpap részéről — s a hadi szolgálatra való vállalkozás a praediálista részéről örök időkre szól; s a praedium birtoka a hadi szolgálat kötelezettségével együtt épügy mint a várjobbágynál — apáról fiura száll.

Az így beszegődött praediálista teljes alárendeltségbe jut urától a főpaptól, — függési viszonyát önhatalmulag fel nem bonthatja, nem módosíthatja. Csak az imént láttunk két oklevelet is IV. Bélától, amelyek szerint a szolgálatukat megtagadó és az országos nemesek közé elegyedni akaró egyházi nemesek kötelelességeik teljesítéséhez maga a király által visszatereltetnek. Ellenben az egyház visszaveheti a praediumot, ha a beszegődött családjának fiága kihal, vagyis ha nincs aki a praedium élvezé-

zeteért a katonai szolgálatot megtegye;¹ vagy ha az adományos hűtlenségbe esik, amikor birtokát elveszti és az illető egyháznak szolgájává lesz.²

A praedialista tehát épügy nem bir szabad költözködési joggal mint a várjobbágy, — épügy hozzá van kötve az egyházhoz, amelynek földjén él, mint a várjobbágy a várhoz, s a praediumot épügy nem idegenitheti el, mint a várjobbágy a várföldet.

Ezen telek-kiosztás és ezen szolgálati föltételek és birtoklási viszony alapján az egyházak birtokain olyan katonai telepek keletkeznek, mint a királyi várak tövében. A főpapok ezáltal olyan hadi népet alkottak maguknak, mint aminő a várjobbágyság volt. Sokba került nekik ez az állandó katonaság tartása, — birtokuk jelentékeny részének hozadékába. De maguknak is szükségük volt fegyveres erőre, háboru idején kötelesek is voltak csapatot vezetni a táborba. Ez a köteleesség az egyházi birtokot, mint nemesi birtokot folytonosan terhelte. Ugy viselte ezen terhet az egyház, hogy birtokainak egy részét katonáknak engedte át, akik az illető egyházért, az illető főpap parancsára és vezérleté alatt teljesítettek hadi szolgálatot. *És így az egyház, birtokai egy részének kiosztása, átengedése által a többi megmaradt birtokait mintegy megváltotta, mintegy megszabadította a hadi szolgálat terheitől és ezeket parasztok által jövedelmezettette.*

Az egyházak ezen katonai telepeiben Szent-István hatalmas és föltétlenül megbízható segédcsapatokat nyert az ő királyi seregéhez. S azért nemcsak, hogy megengedi az egyházak ezen fegyverkezését, hanem maga is elősegíti azt, — maga is ad katonát az egyháznak. De ha Szent-István csak elnézte volna, csak az egyházak iránti jóakaratával — mintegy eltűrte volna, hogy az

¹ Szabály: hogy az egyháznemesi birtok csak fiági. Azonban ugyanazt a kivételt, amit a nemesi fiági adománynál találunk, — megtaláljuk itt is. T. i. a tisztán és mindig fiági egyháznemesi birtokban is volt helye a fúsitásnak.

² Fejér: V. I. 154—155.

egyházak a maguk védelmére állandó katonaságot tartanak: ez által az egyház katonája nem emelkedett volna a főurak — seniores — fegyveresei fölé, — s az egyházak hadereje nem válhatott volna az ő honvédelmi rendszerének egyik tényezőjévé. Nem birt volna közjogi alappal, hanem maradt volna az egyház privát katonája, akitől csak a főpap várhatta volna, hogy lázadás esetén védje az egyházat, de akinek ezt a király nem parancsolhatta volna meg.

Közjogi jelleget öltött és a honvédelmi rendszer kiegészítő tényezőjévé vált az által, hogy Szent-István az egyházak ezen felfegyverkezését megerősítette, katonaságukat állandósította, s ennek kötelességeit meghatározta, tehát szolgálati viszonyát szervezte.

Kevés adatunk van, amelyek ezt igazolják, de ez a kevés adat is teljesen elég, hogy megnyugtató választ adjon a kétkedésnek itt felvethető azon kérdésre: vajjon ez a királyi megerősítés, és a kötelességek meghatározása csakugyan megtörtént-e? — Hiszen Szent-István maga mondja a pécsváradi apátságnak adott katonákról, hogy olyan hadi szolgálatba *helyezte* őket „quos sub talem militiam *redegimus*“ miszerint: lázadás esetén fegyveres kézzel siessenek a monostor őrizetére és hogy közülök 12 lovas a király látogatására menő apátnak szolgálatára álljon. Maga Szent-István teszi ezt kötelességükké, s ezen kötelességeik — mint látni fogjuk állandóan meg is maradnak.

De érvel ezen szervezés megtörténte mellett IV. Bélának egy 1255-ből való és már idézett oklevele,¹ amelyben az esztergomi érsek arra kéri a királyt, hogy elszakadni akaró praediálistáit Szent-Istvántól *rendelt* kötelességeik teljesítésére rászorítsa. „... ut hujus modi servitores ecclesie sue *ad officia eis a Sancto Rege ordinata* redire compelleremus...“

Szolgálati viszonyának és a zsold helyett az egyház

¹ Knauz: Monumenta I. 422.

birtokából használatul kapott telek birtoklásának (possessio) ezen királyi elismerése, megerősítése és állandósítása által az egyházak katonasága nemcsak közjogi alapot nyer, hanem testületi jelleget is ölt, és ezáltal különbözik a seniorok katonáitól már Szent-István idejében is. De megkülönbözteti és kiválóná teszi Szent-István az egyház katonáját az által is, hogy megajándékozta kiváltságokkal is, — olyanokkal, aminőket a várjobbágyoknak adott.

Ilyen kiváltság az, hogy az egyház katonasága — populusa — fölött a *királyon* kívül csak az gyakorol joghatóságot, akit a főpap erre kijelel. Láttuk ezt már a Wenzel Árpádkori uj okmánytár III. kötetének 154. lapjáról idézett oklevélből, — és látni fogjuk más oklevelekből is. Ez az „*exemptio*“, amely megközelíti a királyi nemesek azon sarkalatos jogát, mely szerint ők csak a király hatalmának vannak alávetve, — az első lépcső a nemesség azon kisebb fokához, az egyházi nemességhez, amelyet az egyház katonája később elér.

Ilyen második megkülönböztető kiváltság az adómentesség, mely a hadi szolgálattal mindig együtt jelentkezik a régi magyar közjogban. Hogy ezt a kiváltságot Szent-Istvántól nyerték az egyházak nemesei: tudjuk III. Bélának 1190-ből származó és már idézett okleveléből, és tudjuk az arany bullából. És ez egy második lépcső, amely az egyházi nemesség elérésére szolgál.

Ismerve már most az egyházi nemesek szolgálati és birtoklási viszonyát, s ismerve fő kiváltságaikat, — felvethetném már most azt a kérdést: hogy minő helyet foglalnak el az egyházak nemesei a magyar társadalomban az Árpádok alatt? De előbb egy másik kérdésre kell megfelelnem, a melyet méltán előmbe állíthat az olvasó, arra a kérdésre, hogy:

Csakugyan olyan-e az egyházi nemesek szolgálati és birtoklási viszonya, mint a várjobbágyoké? kiváltságaik, s ezek összesége: személyi állapotuk csakugyan olyan-e mint a várjobbágyoké?

Lássuk, hogy olyan-e?

II. András aranybullája azt tanítja, hogy Szent-István

idejétől a 13. század közepéig se a várjobbágyok se az egyházi nemesek személy-állapotában lényeges változás nem történik. Csak a nevük változik. Az egyház szabad katonája a 13. század küszöbét már mint „nobilis jobagio Ecclesiae” lépi át; a várkatonák „jobagiones castrenses” vagy „castrenses” — „castrenses exercitiales” némely váraknál „nobiles castrenses” nevek alatt szerepelnek. De ez a névváltozás nem jelenti egyszersmind magának a személyállapotnak változását. A várjobbágnak és az egyház praediálistájának jogai és kötelességei a 13. század közepén is ugyanazok, amelyek Szent-István alatt voltak, tehát személy állapotok is ugyanolyan, amilyen Szent-István alatt volt. Mert a személy állapot nem egyéb: mint a jogoknak és kötelességeknek egymáshoz való viszonya egy és ugyanazon fizikai személyben.

E szerint nem kell a 13. század közepénél régiebb időkre visszamennünk, azért, hogy a várjobbágy és a praedialista személy állapotát összehasonlitsuk és meggyőződjünk arról, hogy ennek a két személynek az állapota, a jogi statusa egészen egyenlő. Régiebb adatok alapján csak következtetni lehetne ezen egyenlőségre, holott a 14. század oklevelei oly félreérthetlenül hirdetik és bizonyítják állításunkat, hogy magyaráznunk sem kell őket, hanem csak elolvasnunk.

Nézzünk meg csak két ide szóló, és ugyanazon időből való oklevelet.

1215-ben II. Endre bizonyos megnevezett várjobbágyokat a pozsonyi vár hatósága alól kivesz, és János, esztergomi érseknek adományozza őket. Azt mondja a király ezen adomány levélben, hogy „. . . ad uoluntatem et consensum eorundem, eos et eorum successores in perpetuum *huiusmodi libertate* donauimus ut preter omne conditionis obnoxie debitum, inter jobagiones sancte Strigoniensis ecclesie legitimo titulo computandi fore censeantur, et eadem, qua maiores ex eis, *libertate pociantur*.”¹

¹ Knauz: Monumenta I. 203.

Látni való az oklevél szavaiból, hogy a személy állapot egyik fele, a libertas, vagyis a jogok összessége a várjobbágynál ugyanaz, ami a praediálistánál. Mikor a várjobbágyból praedialista lesz, libertasa se nem gyarapszik, se nem csökken. Megtartja addigi jogait, jóllehet megszűnik várjobbágy lenni; és nem nyer semmi új jogot, jóllehet az egyház praediálistájává lett. Mert jogai teljesen egyenlők azon népcsoport jogaival, amely népcsoportba őt a királyi adomány áthelyezi. Egyenlőknek kell tekintenünk ezen jogokat, ha csak azt nem akarjuk vitatni, amire semmi bizonyíték nincs, hogy az esztergomi érsekség nemeseinek egyetemében bizonyos rétegek, többkevesebb kiváltsággal járó fokozatok voltak.

1239-ben IV. Béla egy adománylevelében az esztergomi egyháznak adományoz két várföldet, névszerint *Ságot* és *Ebedet* (duas terras castri, nomine Sag et Ebed) Ság Hunt nevű várhoz tartozik. — Ebed Golgouch nevű várhoz. Ebeden nyolcz várjobbágy telek van, ezeket akkép adományozza, hogy a várjobbágyok ugyanolyan szolgáltatást tegyenek az esztergomi egyháznak, aminővel a nevezett várnak tartoztak. „... cum octo mansionibus castrensium, ibidem existentium, quos eodem seruicio ecclesie Strigon. teneri deputauimus, quo castro tenebantur supradicto.”¹

Látni való ezen oklevélből, hogy a személy-állapot másik fele, — a seruicium, vagyis a kötelelességek összessége egészen olyan, mint a várjobbágynál. Mikor a várjobbágy az egyház praediálistájává lesz: hadi szolgálata változatlan marad, — nem lesz sem terhesebb sem könnyebb, jóllehet a királyi adomány által az egyház praediálistájává levén, várjobbágy lenni megszűnt. Nem lehet tehát kételkednünk abban, hogy a várjobbágy és az egyház praedialista szolgálati kötelelességei egészen egyenlők. Ha nem fogadnók el a kötelelességek ezen egyenlőségét, akkor ismét azt kellene hinnünk, hogy az esztergomi érsekség praediálistái a szolgálati kötelelességek te-

¹ Knauz: Monumenta I. 3:7.

kintetéből bizonyos csoportokra szakadtak, melyek közül az egyikének több, — a másikának kevesebb kötelessége volt és így csak valamelyik csoport szolgálata vágott össze teljesen a várjobbágyok szolgálatával. De ez megint csak olyan pusztá hit volna, amely bizonyító okok nélkül semmi jogosultsággal nem bír.

Az első oklevélből láttuk a praedialista és a várjobbágy *jogainak*, helyesebben — *kiváltságainak* egyenlőségét; a másodikból láttuk a *szolgálat* — illetve a *kötelességek* egyenlőségét; s minthogy a személy-állapotot a jogok és kötelességek egymáshoz való viszonya alkotja meg: egyenlő tényezők egyenlő eredményt adván — azon állításunk, hogy a praedialista és a várjobbágy személy-állapota egészen egyenlő, oly tiszta világosságban áll előttünk, mint egy számtani eredmény.

Ezen felfogás jogosultságát nemcsak az idézett két oklevél, — hanem több, hasonló tartalmu oklevél is vitatja. De idézésükre szükségtelen itt kiterjeszkednem. Hiszen abból a két oklevélből is látjuk, hogy a király katonája a várjobbágy, és az egyház katonája az egyházi nemes még a 13. század elején egyenlő alakjai a magyar közjognak; hogy hivatásuk is egészen egyenlő és csak az a különbség van közöttük, hogy a várjobbágy királyi várföldet birva a királynak zsoldjában áll, az egyházi nemes pedig az egyházi telek birtokáért az egyház zsoldjában. Egyenlő volt a XII. és XI. századokban is, mert a XIII. század közepéig sem a várjobbágyság sem az egyházak hadakozó népe átalakuláson nem ment keresztül.

S a személy-állapot egyenlősége kétségtelenné teszi a birtoklási viszonynak egyenlőségét is. Az egyházi nemes is állandó hadi szolgálatáért kapja és bírja a praediumot, épügy mint a várjobbágy a várföldet. És ez a birtok örökös és tisztán fiági épügy, mint a várjobbágy kezében a várföld birtoka. Az adományos családja kötelezve van a hadi szolgálatra és kötve van a birtokhoz; — a fi-utód az első szerző, vagyis az adományos jogán lép bele a birtokba, és ha az adományos fiága kihal: az

egyház nemesi telek visszaszáll az egyházra, épügy mint a várföld a királyra.

Ezen birtoklási viszonyból, tehát az *egyház nemesi birtoknál és a várföldeknél fejlődik ki a régi magyar magánjognak egy első rangú intézménye: az ősiség*, és az Anjouk alatt a nemesi birtokra is kiterjeszkedik s egészen úgy lánczolja le ennek tulajdonát, mint az egyház nemesi telek és várföld haszonélvezetét.

S a királynak a várföldeknél gyakorolt háramlási joga s az egyházak az egyház nemesi telkekre vonatkozó hasonló joga készíti elő utját és képezi anyaképét a nemesi birtokra nézve a korona háramlási jogának és a régi magánjogunkat egészen átható Jus Regiumnak.

Nem valószínűtlen az sem, hogy a várföldeknek a király általi, s a praediumoknak a főpapok általi adományozása az adományozási rendszer kifejlődésére lényegesen közrehatott.

Ime egy magában jelentéktelennek látszó viszonyból: a várjobbágy és az egyházi nemes szolgálati és birtoklási viszonyából olyan intézmények sarjadzanak ki, amelyek magát az ős viszonyt jelentőség tekintetében messze tulszárnyalják és magánjogunk törzsökét képezik egész a jelen század közepéig.

Ezen felfogás történeti jogultsága mellett erősen érvel az, hogy a magyar nemesi birtoknak két faja a szállásbirtok és az adomány birtok csak a XIV. század közepén olvad össze egy birtokrendbe.¹ A szállásbirtokra a korona háramlási joga, csak ekkor terjeszkedik ki: — csak ezóta korlátozza ezt is az ősiség, mely szerint a birtokkal a család és a király ellenére szabadon rendelkezni nem lehetett. A várföldeknél és az egyház nemesi praediumoknál ilyen háramlást és a fölöttük való rendelkezés ilyen korlátozottságát mindjárt kezdetben a XI. században megtaláljuk. És ezeknél ez a háramlást és ősiséget az a szolgálati viszony teremti meg és teszi szükségessé, amely-

¹ Hajnik: Egyetemes európai jogtörténet I. 305.

ben a várjobbágy a királyhoz s az egyházi nemes a főpaphoz áll. Ez a háromlás és az ősiség teszi lehetővé, hogy mindig kellő számu és állandó harczosuk legyen. S amit itt a viszony természete létesít: az a nemesi birtoknál csak históriailag fejlődik ki, és nem folyik szükség-szerűleg a nemesnek a koronához való viszonyából. S minthogy ugy a természeti mint a jogi viszonyok s ezeknek családjai az intézmények között épugy megvan a rokonság a hasonulás és többnyire a leszármazás is, mint a fizikai lények életvilágában: aligha vagyunk tévuton, ha a várföldnél és az egyház nemesi praediumnál látott birtokrendet az ősiség-, s az azok fölötti tisztán magánjogi tulajdont s ebből eredt ugy nevezett háromlási jogot a közjogi alapon álló Jus Regium és a korona háromlási jogának őse gyanánt tekintjük, hiszen a történeti egymásután is felfogásunk mellett beszél.

De messze távoznánk praediálistáinktól, ha ezen felfogás mellett itt pajzsot ölteni és lándzsát törni akarnánk, s a Jus Regiummal és az ősiséggel tovább is foglalkoznánk. Elég volt itt kiemelnünk, hogy az ősiséget és a háromlási jogot a várföld és az egyháznemesi praedium birtokrendjében ott találjuk. E kettő között pedig azért kellett összehasonlítást tennünk, hogy az egyházi nemest minden viszonyaiban lehetőleg tisztán látva elképzelhesük, hogy minő helyet foglalhattak el az egyházak kiváltságos hadi népei az Árpádok alatt a magyar társadalomban. Csakhogy előbb még meg kell röviden felelnünk egy kérdésre.

A figyelmes olvasó, aki csak az imént olvasta, hogy várjobbágy és a praedialista kiváltságai és kötelességei egészen egyformák, hogy személyi állapotuk ugyanaz, — azt kérdezheti itt: mikép történik, hogy az egyház harczosa, aki semmivel se több a várjobbágynál, nemesnek neveztetik?

Tudjuk ugyan, hogy a várjobbágyok között is voltak nemes várjobbágyok (*nobiles castrenses*); de ez kivétel volt és csak egyes váraknál fordult elő; — holott

az egyházak hadi jobbágysai a XIII. század közepe óta már mind nemesek. Hogyan nőnek meg ilyen nemesekké?

Két körülményt kell itt kiemelni; mindakettő kétségtelennek látszik előttem.

Az egyik az, hogy a XIII. és a későbbi századok „egyházi nemesa” semmivel sem előkelőbb, mint a XII. és XI. századbéli egyházi hadi jobbágy. Ő megmarad olyannak, amilyen volt. Csak a neve változik anélkül, hogy ez a névváltozás a személyállapotnak változásából eredett volna, vagy ezen állapot változását jelentené. És ez a történelemben nem is valami ritka eset, hogy a fogalom tárgya ugyanaz marad, s megjelölése vagyis neve a kor izlése és uralkodó eszméi szerint módosul. S az, hogy az egyház katonája később nemességre emelkedik, könnyen magyarázható. A XII., XIII. század a maga keresztesháborúival, lovagrendjeivel és szellemével a társadalom szakadozotttságának, a társadalmi és politikai rendeknek, rendi és személyes kiváltságoknak valódi aranykora. Lovaggá lenni, nemessé lenni: ez a vágy lüktet ezen kor mindenik fiában. A rendi kiváltságok nagyrabecsülése ez volt különösen eme századok uralkodó planetája. A XIII. század izlésének és gondolkodásának tehát jobban megfelelt az „egyházi hadi nemes” vagy egyszerűen „egyházi nemes” név, mint a „hadi jobbágy.”

A másik körülmény, ami szintén kétségtelennek látszik előttem az, hogy ez az elnevezés „egyházi nemes” nem a törvényhozótól, nem a királytól származik; hanem úgy maga ez az elnevezés, — valamint az a felfogás is, hogy az egyház harczosa által gyakorolt kiváltságok öszszesége egy bizonyos alsóbb fokú nemességnek tekintésék, — történeti fejlemény. Mert nincs oklevél, amely ezen nézetemmel ellenkezőleg azt mondaná, hogy a király egy második nemességet létesít, amelyet egyházi nemességnek akar neveztetni; és nincs oklevél, amelyben a törvényhozó egyik-másik egyház hadi jobbágysait — vagy az arany bulla terminológiája szerint — *populusát* „egyházi nemes” névvel diszitené föl. Pedig az egyházi nemesség intézménye egyedül kir. kiváltság levelek által

volt szabályozva, amely privilegiumok hasonlóan a francia királyok ordonanceaihoz, nálunk a törvényhozás egyik gyakori formáját képezték. Ha tehát az egyházak hadi jobbjainak nemesekül való tekintése és nevezése nem volna történelmi fejlemény; akkor volna oklevél, vagy ilyennek nyoma, amelyben ez a törvényhozás által, illetve a király által rendeltetik.

De nem is nehéz — elég valószínűséggel — magunk elé állítani a történelmi fejlődésnek azt a menetét, melynek folytán az egyház szabad katonája egyházi nemessé lesz.

Szent-Istvánról az egyház szabad katonája két olyan jogot nyer, amely a királyi nemes sarkalatos jogául tekintetik: 1) a személyes szabadságot, melynél fogva a főpapon vagy ennek nádorán kívül csak a királynak van alárendelve és 2) az adózás alóli mentességet.

Ez a két nagy kiváltság magasan fölébe emeli a paraszt és a szolga fölé az egyház harcosát és egészen közel állítja a királyi nemeshez. Hozzájárul ezen kiváltságokhoz, hogy hadi szolgálata nemesi foglalkozás, fegyverviselési joga nemesi előjog, a praediumban való örökös birtoka hasonló a nemesi birtokhoz; foglalkozása, viszonyai, s tehát életmódja is sokban hasonló a nemeséhez. — Mindezek közrehatnak, hogy az egyház kiváltságos szabad katonája nemesként viselje magát, annak tekintessék s később annak nevezessék is.

A terminologia is igazolja ezen történelmi fejlődést.

A XI. században az egyházi nemesek: *servientes, liberi milites*,¹ . . . „*familie sancti Mauricii . . . equitantes cum Abbate et fratribus*“² „*qui cum libertate serviunt*“³ és „*populus*“; a XII. században már „*nobilis Jobagio Ecclesie*“, s a XIII. század közepe óta állandóan „*nobiles jobagiones exercitiales ecclesie*“ vagy „*nobiles exercitantes ecclesie*“ nevek alatt fordulnak elő az oklevelekben. A „*nobiles praediales*“ vagy „*praedialistae*“ — ké-

¹ Fejér: Cod. Dipl. I. 296.

² Wenczel: Árpádkori új okmánytár I. 31. és 66.

³ Wenczel: Árpádkori új okmánytár I. 31. és 66.

sőbbi korból, talán csak a XVI. századból vagy a XV. végéről származik.

Valószínű, hogy a nemesi jogokat gyakorló egyházi hadi jobbágyot a XII. század közepe táján kezdik nemesnek nevezni. Ez az elnevezés kezdetben talán csak a nép nyelvén forog, amely akkép különbözteti meg a hadi jobbágyot az egyház paraszt jobbágyaitól, hogy nemesnek nevezi őt. Hiszen nem adózik épugy mint a nemes, és fegyverrel szolgál épugy mint a nemes; később ez az elnevezés általánossá lesz. 1190-ben már a király is nemesnek „nobilis Jobagio ecclesie” nevezi az egyház harczosát.¹ Ennél régibb, olyan oklevél nem akadt kezembe, amelyben az egyház harczosa nemesnek mondatnék. De ekkor még ez az elnevezés megszilárdulva aligha volt — mert az aranybulla 1222-ben ismét „populi”-nak nevezi az egyházak harczosait. A XIII. század közepe után azonban a „nobiles Jobagiones ecclesie” vagy „nobiles exercitantes ecclesie” általánossá lesz. Egyes egyházak nemesei külön-külön zárt testületet képeznek, — amelybe a föl vétel ilyen szavakkal történik: „recepimus eos in coetum et numerum nobilium nostrorum archiepiscopalium” (fölvettük őket érseki nemeseink gyülekezetébe és egyetemébe.)

Hogy az „egyházi nemes” elnevezés általánossá lett és hogy az egyház harczosa által gyakorolt kiváltságok összesége a nemesség bizonyos alsóbb foka gyanánt fogatott fel s ez a felfogás fogalommá, az „egyházi nemesség” fogalmává szilárdult, abban igen nagy szerepe van a XII—XIII. századok gondolkodásának és vezéreszméinek is. A rendi kiváltságok kultuszát ezen századok alkotásainak szemlélésénél nem szabad kifelejtenuünk. Itt a kor irányeszméinek hatását s áthasonító erejét abban látjuk, hogy az egyházak katonáit nemeseknek s jogaik összeségét nemességnek tekinti és ilyenül megszilárdítja; és látjuk abban, hogy az egyházak nemesei csapatonként

¹ Fejér: C. Dipl. II. 252.

a királyi nemesség sorába lépni igyekeznek — miként ezt az esztergomi érsekség nemesei két ízben is megkísérlik 1255-ben és 1272-ben. De a kor felfogása a multa nem hathat vissza, s azt meg nem változtathatja. Azért, ha a multról beszélő hagyományt mondja tovább nekünk: erről a hagyományról le kell fejtenuünk azokat a sajátságos vonásokat, amelyeket a hagyományt elbeszélő kor a saját, hogy úgy mondjam egyéni izlésének megfelelőleg hozzá adott, — nem azért, hogy a hagyományt meghamisítsa, hanem azért, mert az elbeszélésnél saját magát, — egyéniségét nem tagadhatta meg.

Ilyen egyéni vonásokat találunk a XIII. század okleveleinek azon soraiban is, amelyekben hozzánk a multa hagyománya szól. Csak az imént láttunk egy oklevelet II. Endrétől 1215-ből, melyben a király a pozsonyi várhoz tartozó bizonyos jobbágyságokat azzal a záradékkal adományoz az esztergomi érseki egyháznak, hogy „... inter jobagiones Sancte Strigoniensis Ecclesie *legitimo titulo computandi fore cesceantur.*“¹ — Egy másik oklevélben² Erzsébet királyné jóváhagyja, hogy nagyberényi hadi jobbágyságai a veszprémi egyházhoz csatlakoztak, kiköti azonban (és ez a kor individualis vonása,) hogy ezek a jobbágyságok úgy tekintessenek, mint az említett egyház *igazi, ősi és született* nemesei (. . . qua veri, primi et naturaliter nobiles jobagiones Ecclesie supra dicte congratulantur.“) Azután több oklevélben olvashatjuk azt a kitételt, hogy „felvesszük őt nemeseink gyülekezetébe.“

Mindezekből és ezekhez hasonlókból azt kellene következtetnünk, hogy az egyházi nemes, mint ilyen patant ki Szent-István alkotmányából.

De minket ezek a kitételek félre nem vezethetnek. Mert tudjuk, hogy az egyházaknak Szent-István alatt nincsenek nemeseik, hanem csak szabad katonáik. Ezek a katonák Szent-Istvántól némely nemesi kiváltságokat kapnak, s általa kötelességeik meghatározásával szervez-

¹ Kuauz : Monumenta I.

² Wenczel: Árpádkori új okmánytár IV. 343.

tetnek, s szervezettel birván testületi jelleget öltenek, s később történeti fejlődés útján maguk kiváltságaik és kötelességeik változása nélkül egyházi nemesekké lesznek, s kiváltságaik összességéből egy alsóbb rendű nemesség, az egyházi nemesség alakul meg.

Ismerve már most az egyházi nemességnek mint intézménynek eredetét és rendeltetését, és ismerve azon lényeges viszonyokat, melyek mint alkatrészek együttvéve az egész intézményt alkotják: *körvonalaazhatjuk röviden azt a jelentőséget, amellyel ezen intézmény az Árpádok alatti birt, és szemlét tarthatunk az árpádkori magyar társadalom felett — arra figyelvén, hogy milyen helyet foglalnak el benne az egyházak nemesei.*

Az előbbinél a hadi szolgálatot, az utóbbinál a kiváltságokat kell szem előtt tartanunk.

Az egyházak katonáinak hadi szolgálata nem magánjogi jellegű, hanem közjogi szolgálat. A király megerősíti az egyes egyházak által szervezett katonaságot, meghatározva szolgálatát, s ez által az egyházak katonatartása közjogi tartalmu kiváltsággá, s katonaságuk a honvédelmi rendszer állandó tényezőjévé lesz, amelyre a király veszély idején számot tart. Minden püspöki egyház és minden monostor, amely védelmezhető helyen és várszerűen épül, a maga praediálisáival a vár rendszernek egy-egy kiegészítő láncszemét képezi, mely ellenáll a lázadás hullámainak és az ellenségnek.

Kezdetben ezen harczosoknak első és főhivatásuk, hogy lázadás esetén megvédjék azt az egyházat, — azt a templomot, amelynek szolgálatába szegődtek. De a lázadás veszélye a XI. századdal elmúlik. Ezentúl a főpap már csak azért tart állandó katonaságot, hogy azt háboru esetén a király parancsára csatába vezesse. Tehát a katonatartás célja tisztán közjogi természetűvé s a praediális hadi szolgálata közjogi természetű szolgálattá lesz. S minthogy más főuraknak és magánbirtokosoknak a XIII. század közepe előtt az egyházakéhoz hasonló állandó katonságuk nincsen: az egyházi nemesség mint

intézmény a maga közjogi szerepével a honvédelmi rendszer olyan tényezőjeként áll előttünk, amely jelentőség tekintetében mindjárt a várjobbágyság után következik.

Ha az Árpádok alatt a mai értelemben vett állandó katonaságról egyáltalán szó lehetne: akkor ezen fogalom alá a királyi sereg katonáit, a várjobbágyokat és az egyházak nemes hadi jobbágyait kellene soroznunk.

Kétségtelen, hogy az állandó katonai csapatok tartása emeli a főpapi rendnek hatalmát és tekintélyét; de egyszersmind a király után első sorban e rend vállaira nehezül a haza védelmének terhe is. Érti és teljesíti is ezen hivatását mindig a főpapi rend, s ezért minden háboru alkalmával a vezérek és főszereplők között ott találjuk a főpapokat.

Honvédelmi kiváló kötelességük érzetében a főpapok folyton féltékenyen őrködnek egyházi nemeseik sorsa és kiváltságai fölött. Ez az őrködés fentartja az egyházi nemességet, mint katonai intézményt még akkor is, amikor már széthullott a Szent-István által alkotott honvédelmi rendszer, amelynek kiegészítő tényezője volt. És míg a várjobbágyság a tatárjárás után végső napjait éli s a XIV. század elején már csak egyestöredékei vannak meg: addig az egyházak nemessége gyarapszik a várjobbágyok csapataival, melyeket a királyok az egyházaknak adományoznak, és tovább él és virágzik régi terjedelmében és jelentőségében egész a banderialis hadi rendszer kibontakozásáig.

Ez a jelentőség, amelylyel az egyházak fegyveres népe bír, — de már maga a főpapok kiváló és egyedül álló katonatartási előjoga erősen ostromol egy történelmi tant. Azt a tant, hogy 1241-ig minden vár a király birtoka volt, és egyesek csak a tatárjárás után birnak várakat. Mert azon korban, amelyben a hadi rendszer a várakra támaszkodik, állandóan fegyveres népet tartani és várat nem birni, — ellenmondás.

Hiszen ha a királyok félnek is az olygarchák hatalmától, s azért nem türik a magán várakat: a főpapok

hatalma iránt nem bizalmatlanok; mert nemcsak hogy nem korlátozzák Szent-Istvántól nyert katonatartási előjogukat, — sőt ellenkezőleg épségben tartják és megerősítik azt. Nem tartom tehát lehetetlennek, hogy már a XI. és XII. században is voltak várak a főpapok birtokában. A főpapok kiváltságos katonatartása vezet engem erre a véleményre. Adatok után kutatni, s véleményem jogosultságának igazolására kiterjeszkedni nem lehet itt feladatomban. És csak azért kockáztattam meg, mert a főpapok katonatartási előjoga, szembe állítva a várak birtokáról elterjedett történelmi tannal, kihívja és megérdemli a történész figyelmét.

Az intézmény ezen hadászati jelentősége és Szent-István alkotmányára támaszkodó állandósága bizonyos megkülönböztetett csoportokká tömörítette azokat, és a magyar társadalom elemei között bizonyos rangot adott azoknak, akik az intézmény keretén belül állva az egyházak harcosai illetve nemesei voltak.

Szent-István alkotmánya szerint a magyar nemzet négy egymástól megkülönböztetett osztályba szakad: a főpapok, főurak, nemesek és parasztok osztályára. A három első osztály képezi egyszersmind a közjogi rendeket, a melyekhez negyedik gyanánt csak Zsigmond idejében csatlakoznak a városok. A három első osztály tagjai, mint nemesek, teljes személyi szabadsággal, korlátlan jog- és cselekvési képességgel bírnak; politikai jogokat gyakorolnak, és olyan jogot is szereznek, amelyhez hasonló nem igen találunk más nemzetek közjogában. Ez a facultas resistendi et contradicendi, melynél fogva a magyar nemes hűtlenség bűne nélkül ellene mondhatott és fegyveresen ellenállhatott a királynak is.¹

¹ Arany bulla: „Statuimus etiam, quod si Nos, vel aliquis Successorum Nostrorum aliquo unquam tempore huic dispositioni contraire voluerit, liberam habeant harum Autoritate sine Nota alicujus Infidelitatis tam Episcopi, quam alii Jobagiones ac Nobiles Regni Nostri universi et singuli, praesentes, ac posterius, *resistendi et contradicendi* Nobis et Nostris successoribus in perpetuum facultatem.“

A nemesek ezen osztályaival szemben áll a nagy paraszt néposztály, mely politikai jogokkal egyáltalán nem bír, és jogképessége a magánjog terén is nagyon korlátolt.

A paraszt ép úgy tulajdona maga is a nemes földes urnak, mint az a mansio, amelyen lakik és amelyet művel. Szolgának tekintetik, (servus, mancipium, pauper,) uri hatalom alatt áll, s azért az állam is csak annyira veszi őt igénybe, hogy adót fizessen és a király szolgálát, katonáit és lovait, ha uton vannak, szállással és élelemmel ellássa. A földesur határozza meg, hogy minő munkával foglalkozzék, hogy földművelő legyen-e vagy molnár, vagy más; ő engedi meg neki, hogy megnősülhessen, s meghatározhatja azt is, hogy honnan nőüljön; termésének egy része a földes uré; munkájával is szabadon rendelkezhetik, gyermekeinek sorsáról intézkedhetik; — szóval az uri hatalom annyira át meg át hatja a parasztnak minden élt-viszonyait, annyira korlátokba veri akarátát és cselekvési szabadságát: hogy abból, amit a jogtudomány személynek nevez, alig-alig, hogy marad valami. A jószág és vagyon összeírásokban, mint a jószág tartozéka, mint a vagyon alkatrésze a paraszt is összeíratik. Ilyen összeírásokból olvasható ki az a nyomasztó, s ugyyszólván egészen szolgai állapot, melyben a magyar paraszt az Árpádok alatt sinylődött. Néhány sor egy 1086-ból való s a bakonybéli apátság jószágai és vagyonának összeírását tartalmazó oklevélből, — melyeket¹ jegyzetben talál az olvasó, fölöslegessé tesz minden további jellemzést.

És nincs törvény amely a parasztot az uri hatalom ellen — ha ez önkényyé fajul — védelembe venné. Az arany bulla csak a király katonáinak és cselédjének pa-

¹ Wenzel: Árpádkori új okmánytár I. 35. „Tali decreto hii equites monasterio ministrent. Arant dietas uerni, autumpni et estui VIII. dies, postea metunt, congregant in horrea, triturant, trahunt ad molendinum inde ad monasterium, stant in septimana, pascunt iumenta monasterii; si quid dampni fuerit, ipsi septimanarii persolunt; calefaciunt stubam et clibanum mixtum cum aratoribus et uinitoribus; nubunt undecunque, tradunt filias suas quocunque voluerint.” — Egy másik falubeli parasztkról ez áll: „Tali te-

rancsolja, hogy utközben a parasztokat (pauperes) el ne nyomják és ki ne fosszák. Semmi sem korlátozza a paraszt fölötti uri hatalmat, csak a földes urak saját érdeke.

És ez a nyomasztó szolgai állapot így tart egész Nagy-Lajos koráig, amikor a paraszt helyzete szabályoztatott és azt a türhetőbb formáját nyerte, melyet fővonásaiban egész 1848-ig megtartott.

Az Árpádok alatt tehát igen nagy az a távolság, amely a nemes és a paraszt között léfezik. Ezen a nagyon széles határon három egymástól névre és részben kiváltságaira nézve is különböző népcsoport gomolyog, amely népcsoportok tagjainak sokkal több joguk van mint a szolgai állapotban nyögő parasztnak, de egyszersmint jóval kevesebb, mint a nemesnek. Ezen népcsoportok: a várjobbágyok rajai, az egyházak illetve főpapok nemesseinek csapatai, és a kiváltságolt városok polgársága.

Amig a várszerkezeti hadi rendszer ősi erejében állott, addig a várjobbágy és az egyházi nemes között kiváltságaik tekintetében különbség alig lehetett.¹ De a XIII. század derekán, mikor a várrendszer inogni kezd, ez a két személyi állapotára nézve rokon népcsoport, amely eddig — hogy úgy mondjam — mintegy karonfogva haladt előre a kiváltságok szerzésének és gyakorlásának útján, — elválík s egyre messzebb és messzebb szakad egymástól.

A főpapok féltékenyen őrzik és gyarapítják harczosaik kiváltságait, úgy hogy harczosaik a XIII. században már nemeseknek tekintetnek és hivatnak. A várjobbá-

nore ut non possint nubere aliunde, neque tradere filias suas alienis, sed inter se ipsos nubant et filios eorum aut filias possit Abbas deducere ad curiam et filias ad pytaliam. Quidquid seminauerint aut messuerint, dimidiam partem accipit prestaldus abbatís et dimidia pars remanabit illis, de qua parte autumpni tempore dabunt X. sapones auene ad prebendam equorum, nec non X. ulnas telarum ad vestiarium abbatís, — brasium, terunt milium, et postea mixti equites cum aratoribus et uinitoribus ueniunt ad monasterium cum securibus et maticis, operantes quid quid eis precipitur.“

¹ Pesty Frigyes: I. m. 90. lap. „Tudjuk pedig mily nagy hasonlóság volt az egyház és az ország szolgálmányosai közt.

bágyoknak nincsenek ilyen pártfogóik, és maguk távol állanak a kiváltságok forrásától, a koronás királytól. S talán ez is egyik oka annak, hogy a várjobbágyság két százados multjának daczára oly rövid idő alatt szétzüllött és kiveszett. A királyok könnyelmű gazdálkodása ingatja meg a várjobbágyságot. II. Endre pazarul harácsolja el a királyi jószágokat, közöttük a várföldeket, majd újra meg újra vissza követeli őket. A várjobbágyok kiváltságolt helyzete azáltal, hogy királyi jobbágyokból egyes nemesek vagy főurak jobbágyaivá lesznek, csorbát szenved, s az által, hogy egyre-másra urat csérélnek és ide-oda dobáltatnak ingataggá és meghatározatlanná válik. IV. Béla felismeri a bajt, s a várjobbágyság hanyatlásában a királyi hatalom hanyatlását látja, és igyekszik azt orvosolni; csak hogy mielőtt az ő gondjai alatt jobbra fordulhatna és megszilárdulhatna a várjobbágyság helyzete: beüt a tatárjárás és fenekestül felforgatja a javulásnak indult viszonyokat. A tatárjárás után hasztalanul fordít a király kiváló gondot a várföldekre, hasztalan küld királyi bírákat azok visszaszerzésére: a várjobbágyság haldoklásnak indult, s rövid félszázad múlva egészen kihalt. A XIV. század elején a várak nagyobbrészt az urak kezére jutottak vagy el voltak hagyatva; — a várjobbágyok pedig az urak jobbágyaivá lettek, vagy ahol nagyobb tömegekben laktak együtt, nemesekké tették magukat.¹

A várjobbágyság kidőlte után már csak az egyházi nemes az, aki a városok polgárai mellett kiváltságos helyzetnek örvend, anélkül, hogy a királyi nemesek sorában állana.

Kiváltságairól tudjuk, hogy a nemesi kiváltságokban hasonlóak voltak; a paraszt helyzetéről pedig tudjuk, hogy az igen nyomasztó, mondhatni szolgai volt. Ez a két körülmény a közéletben igen becsessé tette az egyház nemesi minőséget nemcsak az Árpádok alatt, hanem a későbbi századokban is.

¹ Pesty Frigyes i. m. 144. l.

A parasztazó szolgai állapotából messze magasban látta maga fölött az egyházi nemest, aki nem adózott, szolgai munkával urának nem tartozott, fegyvert viselt, katonaszkodott, személyére szabad volt, uri hatalom alatt nem állott, legalább két akkora telket birt mint ő, és örökösen birta azt, később törvényhatósági jogokat is gyakorolt s magánjogi viszonyaiban a királyi nemesek jogával élt.

Mindezek élesen megkülönböztették az egyházi nemest a nagy paraszt néposztálytól, s olyan rangot biztosítottak neki, hogy a társadalmi életben a királyi nemessel egy szólván egyenlőnek tekintetett.

És ezzel az egyházi nemességnek, mint az egyházak által fentartott katonai rendeltetési intézménynek az Árpádok alatti történetét áttekintettük.

Láttuk, hogyan keletkezik, és mi a rendeltetése. Láttuk ezt az intézményt az összes egyházak birtokain, s terjedelméből és szervezettségéből láttuk hatalmas voltát és jelentőségét, mely abban állott, hogy a hadi rendszernek tekintélyes és állandó tényezője volt, és hogy a főpapok praedialistáikkal a királyt az országon kívüli háboruba is követni tartoztak. És láttuk az egyház katonáját a későbbi egyházi nemest összes viszonyaiban, S előttünk áll nagy vonásokban úgy magának az intézménynek képe, mint az egyházi nemesnek jogi egyénisége úgy, ahogy az Árpádok alatt létezett.

Az intézmény további történetét a századok folyamán nyomon kísérni ezen tanulmány szűk keretében nem is lehet, de nem is szükséges. Hiszen az, hogy Rigómezőn, Várnánál és Mohácsnál a főpapok hősileg harczoltak és hogy hány praedialistával állottak ki a csatásokra: a történelemre igen, de a jogtörténelemre nem tartozik. A jogtörténelem az intézmények, a jogviszonyok, a jogok és kötelességek tartalmával, ennek fejlődésével és átalakulásaival foglalkozik; a jogok érvényesítését s a kötelességek teljesítését elbeszélni a történelem feladata.

Nekünk jogtörténeti szempontból főleg háromra kell figyelmünket rászegeznünk.

A főpapoknak katonatartási és ebből kinőtt nemesség és birtok adományozási kiváltságára. Erről tudjuk, hogy az Árpádok alatt minden főpapot megilletett, — tehát a főpapok specialis joga volt. S az a kérdés ilyen maradt-e a későbbi századokban is?

Az egyházi nemesnek az egyházhoz illetve a főpaphoz való viszonyára. Erről a viszonyról tudjuk, hogy szolgálati viszony volt; kiváltságokkal és kötelességekkel járt, melyekből az egyházi nemes jogi egyénisége illetve személyi állapota megalakult. S ennél az a kérdés: ilyenek maradtak-e ezek a jogok és kötelességek? Változott-e és mikép ez a viszony?

És figyelniünk kell harmadszor az egyház-nemesi birtokra. Erről tudjuk, hogy az az egyháznak tulajdona volt, s a praedialistát a hadi szolgálatért csak a haszonélvezete (dominium utile) illette. S a kérdés itt az: változott-e ezen birtok jogi állása és mikép?

Intézményünk további történetéből tehát elég annyi, amennyiből ezen kérdésekre feleletet merithetünk.

A várszerkezeti hadi rendszer összeomlása nem temeti romjai alá az egyház nemesség intézményét, sőt az egyházak nemessége a várföldekből IV. Béla és V. Istvántól nyert adományok által megszorodott: mert az adományozás úgy történt, hogy az odaadományozott várjobbágyok az adományos egyház nemesei közé számítassanak.

A banderiális hadi rendszer kifejlődése sem irtotta ki ezen intézményt, mert bele tudott illeszkedni ezen rendszerbe. De a főpapok katonatartási kiváltsága ezen rendszer kibontakozásával elvesztette azt a kizárólagosságát, amelylyel a Árpádok alatt dicsekedett. S így az egyházi nemesség, mint katonai rendeltetéssel bíró intézmény veszített előbbi jelentőségéből is. Sőt veszített terjedelméből is.

A banderiális rendszer Róbert Károly uralkodásának vége felé szülemlett meg. Létrejött akkép, hogy a király a lovagi szellem ébresztése, czimerek, hivatalok

osztogatása által, de főkép saját példája által a gazdag magyar főnemeseket harczosnép tartására buzdította, megengedvén nekik, hogy csapataikat saját zászlaik (banderium, vexillum)¹ vezethessék a táborba és háboruba. Az így kiállított csapatok maguk is banderiumoknak nevezettek és kiinduló pontját képezték egy új hadi rendszer megalakulásának, amely maga is banderalisnak nevezetik, s amely sokáig, századokon át áll fenn és csak a mai értelemben vett állandó katonaság szervezésével bomlik szét és szorul le a történet színpadáról.

Lényege ezen rendszernek: hogy a király, királyné, a végvárok bánjai vagy kapitányai (officiales), a főpapok és főnemesek állandó hadi csapatokat kötelesek tartani, mely köteleességet kezdetben a lovagi szellem által kifejlesztett szokás, később pedig a törvény rója rájuk, meghatározván egy banderium nagyságát és az egyesek által kiállítandó csapatok számerejét.

És amennyiben állandó katonaságról ezen korban ismét egyáltalán szó lehet, — azt mondhatjuk, hogy az Anjouk alatti és utáni korban a magyar állandó hadsereget a királyi, tiszti, főpapi és főnemesi banderiumok összege adja.

Ezen banderiumokhoz csatlakoznak a megyék banderiumai, amelyek már nem állandók, hanem csak a nemesi fölkelés alkalmával alakulnak meg s az előbbi banderiumokkal együtt az ország összes haderejét képezik.

Az Anjouk alatt, mikor kifejlődik és legfényesebb napjait éli, ez a hadi rendszer törvény által szabályozva és biztosítva nem volt.² De arra nézve, hogy kik birjanak banderiummal, milyen legyen egy banderium, hány főből álljon sat.? a gyakorlat már az Anjouk alatt kell, hogy bizonyos kötelező szokást, bizonyos szabályokat kifejlesztett legyen, mert ezt a hadi rendszer természete megköveteli. És valószínű, hogy a későbbi banderialis törvények (Zsigmond V. decretuma, az 1492. 20. 1498. 20. sat.) már

¹ A „banderium” szó etymológiáját lásd: Píringer Ungarns Banderien című művében. I. 217.

² Pesty Frigyes i. m. 147.

a megállapodott szokás csapáján indulnak és a gyakorlat által kifejlesztett szokást és szabályokat foglalják magukban.

Lássuk már most milyen hatással van az egyházak nemességére ez a hadi rendszer, és banderiális törvények, illetve az azokba átment régi szokás.

A banderiális rendszer kibontakozásával a főpapok hadviselési kötelessége lényegében alig változott. A főpapoknak meg voltak a maguk állandó katonái, a praedialis nemesek, akik az egyházak birtokainak egyrészét hadi szolgálat fejében hasznélvezték. Mikor tehát a banderiális rendszer formákat öltetni kezdett: a főpapoknak csak czimeres zászlaikat kellett megcsináltatniok. Harczos csapatuk, mely a zászlót kövesse, Szent-István idejétől kezdve folytonosan megvolt. Ezt számos oklevélből tudva a legnagyobb csodálkozással olvassuk Horváth Mihálynál a következőket: „... És ekként a főnemesség hiúságát s magánhasznát, elsőség- és tisztség-vágyát egyaránt felizgatta, hogy őket mennél nagyobb banderiumok kiállítására birja. *Mi több a főpapokat is kötelezte, hogy javaiknak és tizedeiknek arányában egy-egy fegyveres csapattal jelenjenek meg a királyi zászlók alatt.*¹ Ebből azt kellene kiolvasnunk, hogy a főpapok hadviselési és katonatartási kötelessége Róbert Károlynál és a banderiummal kezdődik. Tudjuk, hogy ez nem áll. Mikor a banderium megjelenik a történelemben, akkor a főpapok hadi szolgálatának már több mint három százados fényes történeti multja van, s Szent-István alatt alakult kiváltságos állandó katonaságuk már a nemességnek bizonyos fokára, egyházi nemességre emelkedett.

De a banderiális rendszerrel a főpapok addigi katonatartási kiváltsága megszűnik kizárólagos lenni. Azon

¹ Horváth Mihály: Magyarország történelme. 2. kiadás, II. 50. A Horváth által hivatkozott oklevélnek (Fejér Cod. Dipl. VIII. 4. 321.) idevágó része („vocari ad signa praesules seculares ac regulares; cum tamen officii ratio ipsos ad id non astringat, nisi ad propulsandos infideles aut schismaticos cum in regnum irruerint“) maga is azt mutatja, hogy a főpapok hadi czélokát és pedig mint mi is állítottuk első sorban a keresztény vallás szempontjából — addig is szolgáltak.

főnemesek, kik banderium vezetésére jogot nyernek szintén szerveznek maguknak állandó fegyveres csapatokat. „Perényi Miklósnak, Szent-Kereszt urának e falu környékén Sáros megyében 1340. évben ezer, sőt több katonajobbágya volt. Ezek a magánbirtokos urhoz oly viszonyban álltak, mint a várnemesek (*nobiles castrenses*) a kirdlyra, a papnemesek (*nobiles praediales*) az egyházi birtokosra nézve; tudniillik: földjeikért katonai szolgálatra voltak kötelezve.”¹ (Megjegyezhetjük, hogy a főurak ilyen katonajobbágjai bizonyos alsóbb rangú nemesekül soha sem tekintettek, tehát az egyházi nemesekkel egyenrangúak nem voltak.) S ez által a főpapok hadi szolgálata, mely azelőtt a király katonatartásához volt hasonlítható, vesztit előbbi jelentőségéből, és közeledik a főnemesek hadi szolgálatához.

Visszahatott ez az egyházi nemesség jelentőségére is. Mért az egyház nemesi kiváltságoknak örvendő harczosa, most már egészen olyan szolgálatot teljesített, mint a főnemes hadi jobbágya, aki kiváltságokkal nem birt. De daczára ennek és daczára annak, hogy Róbert Károly az egyházi javadalmakkal s az egyházak kiváltságaival nagyon mostohául bánt, a főpapok fenn tudták tartani harczosaik kiváltságait, s az egyházi nemesség kiállta a hadi rendszer átalakulásának veszélyeit, és ha mint látni fogjuk megfogyott is, de meg is izmosodott a főpapok zászlai alatt.

Miért és mikép fogyott meg az egyházak nemessége?

Valószínűnek mondtuk, hogy a banderialis törvények azokat a szabályokat foglalják magukban, amelyeket ezen hadi rendszerben a szokás kifejlesztett. Vagyis hogy a törvény csak határozott írott formába önti s többé-kevésbé kiegészíti és módosítja a meglevő szokást. Eből kiindulva nézzük meg már most az 1492. 20. t. cikket.

Azt mondja ez a törvény, hogy egy egész banderium 400 harczosból, és pedig fele részben vagyis 200 nehéz lovasból és 200 könnyű lovasból vagyis huszárból;

¹ Pesty Frigyes i. m. 148.

és azt mondja továbbá, hogy azok a főurak, a kik banderiummal nem birnak, (Barones, Banderia non habentes) méltóságukhoz, tehetségükhöz és jobbágyaik számához képest hadakoznak, — és pedig a megyei banderiumban.¹

Azt olvassuk ki ezen törvényből, hogy a főurak rendje a hadi szolgálat terén két részre szakad: banderiummal bírókra és banderium-nélküliekre (Barones banderiatum et non banderiatum). A banderiummal bíró főurakban nem volt köteles egész banderiumot kiállítani, hanem méltóságához, tehetségéhez és jobbágyaik számához képest egész, fél vagy legalább negyed banderiumot, vagyis 50 lovast.² Talán innen erednek ezek a kifejezések: fél-magnás és fertály magnás.

A banderium joga a főpapok tömör rendjét is ép úgy, mint a főurakét két részre szakítja, — azokra, akik saját banderiummal birnak (Praelati banderiatum), és azokra, akik saját zászlóval nem bírván a megye banderiumába kerültek (Praelati non banderiatum).

Ilyen sorsra jutottak, tehát külön zászlót nem kaptak mindazon főpapok, akik tehetségükhöz és jobbágyaik számához képest 50 lovast kiállítani nem tudtak.

Ezekre nézve tehát az állandó katonatartás megszünt kötelesség lenni. Az egyházi nemesség pedig olyan luxus lett, melynek további megtartását semmi körülmény nem indokolta. Mert a saját zászlóval nem bíró főpap a hadi szolgálatot épúgy teljesíthette nem nemes jobbággyokkal, mint azt teljesítették más banderium-nélküli főurak és nemesek tehetségük és jobbágyaik száma szerint a megyék zászlai alatt.

¹ 1601. art. II. Quicunque autem Dominorum numerum quinquaginta equitum non habuerit, subsistat banderio generali Comitatus.

² Piringer id. m. I. 225. „... allain dieses beweiset nichts anders als das es unter den Baronen (domini banderiatum) auch Wiertler, und so gar Achtlar gegeben habe“ Valószínűtlen, hogy nyolczad banderiumok is léteztek volna. Priniger ellen szól az 1601. II. t. cz. és az 1498. 20. cz. is. Ebben a banderiummal bíró főpapi méltóságok vannak felsorolva, s egy sincs közöttük aki legalább fertály banderiumot, vagyis 50 lovast ne volna köteles kiállítani.

Eszerint a banderium-nélküli praelatusoknál elesvén az egyházi nemességnek, mint katonai intézménynek ratiója: azok a köztük és nemeseik között fenállott viszonyt felbontották, az egyháznemesi javakat visszavették, s vagy majorsági- vagy parasztbirtokká alakították át; — vagy pedig ami kevésbé valószínű, bevárták míg az eladományozott egyháznemesi telkek egyházukra visszaszállottak, s ezeket többé el nem adományozták. Valószínűbb az előbbi nézet azért, mert az egyház-nemesi telkek örökös haszonélvezete örökös hadi szolgálat fejében adatott; ilyen szolgálatra pedig a zászló nélküli főpapoknak többé szükségük nem lévén a telket, mint a szolgálat jutalmát, joggal vissza vehették s mint egy későbbi példából is látni fogjuk — valószínűleg vissza is vették, avagy egyházi nemeseiket paraszt szolgálatok teljesítésére kötelezték.

Ez volt az első csorba, amelyet századok története az egyházi nemesség intézményén ejtett.

A banderium-nélküli főpapok nem gyakorolták többé jószág- és nemesség adományozási ősi jogukat, s nem gyakorlás által elestek tőle. S az összes főpapok nemesség-tartási és adományozási specialis joga megszűnik ilyen jog lenni és átváltozik a zászlós főpapok privilegiumává s így terjedelmében is szűkebb körre szorítkozik.

Valószínű, hogy az egyházi nemesség ezen első, részleges beszüntetése már az Anjouk idejében történt. De hogy a banderialis rendszer nyomása alatt és kétségtelenül megtörtént: bizonyítja egy későbbi törvény — az 1408. 20. t. cz.

Ez a törvény felsorolja azon főpapokat, akiknek saját zászlaik voltak, és megállapítja a kiállítandó lovasok számát. Ott találunk két érseket, 11 püspököt, apátokat, prépostokat és káptalanokat. Ott van közöttük a pécsváradi apát is kétszáz lovas katonával, utódaival annak a 200 szabad katonának, akiket Szent-Istvántól kapott. Ott van a szent-mártoni apát s a szegszárdi apát is akikről kimutattuk, hogy egyházi nemeseik voltak. De nem találjuk ezen zászlósok között sem a bakonybéli apátot,

sem a szent-benedekit, akikről szintén tudjuk, hogy az Árpádok alatt egyházi nemeseik voltak. Ezek és velük bizonyosan többen is, akik azelőtt állandó harcosokat — praediális neméseket tartottak, hihetőleg azért nem kaptak külön zászlót, mert egyházuk javadalma csekélyebb volt, hogysem abból 50 lovas katonát kitarthattak volna s ezen csapat táborozási költségeit elviselhették volna. S minthogy zászlót nem kaptak, állandó hadi népet se voltak kötelesek tartani.

Egész kétségtelennek tekinthető tehát, hogy a zászló nélküli praelatusok nemessége a banderiális hadi rendszer megalakulása folytán a XIV. század második felében megszűnik.

De hát mi történik a zászlós főpapok praediálistáival?

A zászlós főpapok a banderiális hadi-rendszer kibontakozása után is megtartják praediálistáikat. És az egyházi nemes sértetlenül gyakorolja tovább összes régi privilegiumait, — megkülönböztetett tagja marad a magyar társadalomnak, jóllehet magának az egyházi nemességnek, mint hadászati intézménynek régi jelentősége a hadi rendszer átalakulásával hanyatlott is.

Tévedés volna tehát azt hinnünk, hogy az egyházi nemes olyan közönséges banderialistává süllyed, aminők a világi zászlós urak banderialistái voltak. Az egyházi nemes egyéniségét nem nyeli el a banderium. Mert mi-
kor a törvény szavakba foglalva a régi szokást azt rendeli, hogy az egyházi nemes a főpap banderiumában menjen a táborba: azáltal az egyházi nemes ilyenül a törvény által elismertetik, azáltal egyénisége továbbra is föntartatik.

Az első törvény, amely a banderialis hadi rendszer korszakában a praedialista állását meghatározza, Zsigmond királynak ötödik végzeménye 1435-ből. Ezen végzemény 3. cikke azt mondja, hogy azon nemések, akiknek uraik vannak (*qui Dominos habere dignoscuntur*), kiknek *nevében és költségén* hadakozni szoktak, — uraikkal, s azok népeivel vagy banderiumaival kötelesek háboruba menni.¹

¹ Corpus Juris H. — Tyrnaviae A. 1751. kiadás 1. kötet 190. lap.

A törvény ezen szavai félremagyarázhatatlanul és egyedül az egyházi nemesekre vonatkoznak; mert más olyan nemesek nem szerepelnek a magyar jogtörténelemben, akiknek uraik lettek volna. A magyar Corpus Juris kiadója is elmondja ezen törvény mellé függesztett jegyzetben, hogy kik azok az urakkal bíró, s uraik nevében és költségén hadakozó nemesek: „Quales sunt nobiles Praedialis, *variorum* Episcoporum, Capitulorum, abbatum etc. de quibus saepius mentio recurrit.”¹

Nagyon tanulságos nekünk nemcsak maga a törvény, hanem annak ezen a mult század közepéből szóló commentárja is.

Kiolvassuk ezen törvényből:

1-ször, hogy az egyházak illetve főpapok szakadatlanul tovább gyakorolják nemesség-adományozási ősi jogukat;

2-szor, hogy az egyháznemesi személy-állapota semmit sem veszített előbbi tartalmából, sőt tartalmasabb lett; mert az egyházi nemes egyszerűen csak „Nobilis”-nak neveztetik, — mintha csak abban különböznék a királyi nemestől, hogy neki ura van s urának a főpapnak nevében és költségén harczol; — és mert az egyházi nemesek épugy mint a királyi nemesek „singulariter propriis in personis” kötelesek háboruba menni, azért mert nemesek;

3-szor kiolvassuk abból a törvényből, hogy a praedialista a *főpap nevében és költségén* táboroz; vagyis hogy közjogi helyzete semmi változást nem szenvedett; ezen törvény szerint is ugy áll előttünk mint a főpap, illetve egyház állandó harczosa, kinek urához a főpaphoz való ősi viszonyát a hadi rendszer változása érintetlenül hagyta.

---

¹ „Caeteri denique Nobiles, Iobagionibus carentes, singulariter, propriis in personis, hi videlicet, qui Dominos habere dignoscuntur sub quorum nominibus et expensis exercituare solent cum eorum Dominis ac gentibus seu banderiis . . . pro sua facultate condecenter armati et dispositi exercitualmente proficisci teneantur.”

4-szer kiolvassuk, hogy a szolgálati viszony változatlan fenmaradása mellett az egyháznemesi birtoknak is érintetlenül kellett maradnia; és

5-ször kiolvassuk, hogy a főpapok banderiumaiban első sorban az ő nemesaik sorakoznak, s a főpapok banderiumai már ez okból is előkelőbbek a főurak banderiumainál.

Az egyházi nemesség ezen változatlan fentartása elsőséget biztosít a főpapoknak a táborban a banderialis hadi rendszer korszakában is. A nemzet ezen korszakban is a király után első sorban a főpapoktól várja az ország megvédelmezését.

Sürgős veszély idején, mikor a királyi és tiszti banderiumok az ország megvédelmezésére nem elegendők, első sorban is a főpapok kötelesek banderiumaikkal segínyt nyújtani; — és csak ha ez a haderő nem elégséges csak akkor kötelesek a főurak is elővezetni banderiumaikat, s a nemesi fölkelés csak még nagyobb veszély esetében vétetik igénybe. Így rendeli ezt az 1507. évi 24. t. cikk.

És ha elolvassuk a Zsigmond király idejétől egész Mária Thérézia uralkodásáig terjedő korszak mindazon törvényeit, melyek a hadászatról, s az ország véderejéről szólnak: mindannyiban megtaláljuk a főpapok elsőrangú s a főurakat is megelőző szereplését. Megtaláljuk különösen a már idézett és az 1457. 2. 1498. 16. és 20. s egyéb t. cikkekben. Ezen utóbbi törvény szerint a főpapok 6750 lovast kötelesek tartani s veszély idején háboruba vezetni.

A magyar történet-írás kellőképp méltatja is a főpapok ezen előkelő szereplését. De az egyházi nemesek csapatját, azt a fegyveres csapatot, amely Szent-István idejétől kezdve egész a banderialis rendszer bukásáig az egyházi birtokon él, és azért élvezi az egyház birtokát, hogy a főpap nevében és költségén — a főpap parancsára fegyvert fogjon s urának vezérlete alatt háboruba menjen: ezt a fegyveres csapatot történészeink vagy nem

látják, vagy nem részesítik annyira figyelemben, amennyit egész a 18. század elejéig — nem megérdemel — hanem megkövetel. És mert a hadászati rendeltetésű egyházi nemesség elkerüli figyelmüket: csak így történhetik meg az, hogy a főpapok katonatartása iránt legalaposabb és legjelesebb történetíróink tollából is téves állítások kerülnek forgalomba.

Nézzük csak mit mond legkiválóbb történészeink egyike Salamon Ferencz.

„Tudjuk, hogy a magyar seregnél legelőször kellett kiállani a király banderiumának. Utána következtek a fizetési királyi hivatalnokok, az erdélyi vajdák, a bánok banderiumai. Ha ez nem volt elég az ellenség ellen, következtek a főpapok banderiumai, melyeket mintegy tisztí banderiumoknak lehetett tekinteni, mivel az ország népe által fizetett tizedből állították ki. Ezek képezték a magyar hadsereg derekát és első homlokzatát. Csak miután elégtelennek bizonyultak be e banderiumok, szólítottatott föl a nemesség, hogy maga s a birtoka arányában reá eső fegyveresek száma harczba menjen a király személyes vezérlete alatt, s egy vagy két hónapig táborban szolgáljon.“

„Különösen nagyon előnyösnek látszott a főpapok banderiumának kiállítása, melyek a tizedből maguk tarták el magukat . . .“

„A hosszú béke alatt is tartottak ugyan a főpapok egyes főnemeseik nagy számu vitézeket birtokaik jövedelméből, de nem használatra, hanem *fitogtatásul*.“

„Az elősorolt banderialis katonaság tehát csak azon *tartalék* volt még 1518-ban, mely egy-egy vár veszélyben forgása *esetében vala kiállítandó*.“

És mégis daczára annak, hogy a főpapok csak fitogtatásul tartják nagyszámu vitézeiket, s banderiumaik csak olyan *tartalék* voltak, amely egy-egy vár veszélyben forgása esetében állítottatott ki, mégis:

„Az ország védelmének főereje a főurak és különösen a papok fegyvereseiben állott. A mohácsi vészt meg-

előző időkben mindent elkövetett az ország e hadsereg jó erőben tartására.¹

Ime néhány téves állítás és ellenmondás rövid két lapon. Csak úgy kerülhettek ki ezek kitünő történetíróink avatott tollából, mert mint más történetíróink — ép úgy ő is figyelmén kívül hagyta azt, hogy az egyházi birtok tekintélyes részét — körülbelül negyed részét az ugynevezett egyházi nemesek birják örökösen, — örökös hadi szolgálat bére fejében. Egész falvakat birnak az érsekségek, püspökségek és apátságok jószágain és olyan katonai telepeket alkotnak mint az Árpádok alatt a várjobbágyok, s újabb időkben a határőrök.

Ezekből az egyházi nemesekből vagy telkesekből (praedialistae) telnek ki a főpapi banderiumok tömör sorai és nem az ország népe által fizetett papi tizedből állíttatnak ki és tartatnak fenn. Fentartja őket az egyháznemesi telek; azon élnek, s annak hasznából maguk fegyverkeznek föl. Uruk a főpap csak a táborozás költségeit viseli a tized jövedelméből. A tized eredetileg — úgy ahogy azt Szent István az egyházaknak adományozta, — a hadi szolgálattal semmiféle összefüggésben nem volt, és csak a törökkel folytatott hosszas háborúk alatt hozatik vele kapcsolatba. A tized az egyházi javadalomnak kiegészítő alkatrésze és csak mint ilyen, nem pedig mint különös rendeltetésű jövedelmi forrás jön tekintetbe később a katonatartás arányának meghatározásánál. Azért a főpapok állandó katonatartásának fődözete nem is a papi tized, — hanem az egyházi birtok az a része, melyen harczosaikat állandóan kitartják.

S a terjedelmes egyházi birtokoknak nagy része volt így telkekre darabolva és a praedialisták közt kiosztva, akik se uruknak se az államnak nem adóztak, hanem csak hadi szolgálatot tartoztak teljesíteni. Csak példa gyanánt állítom ide az esztergomi érsekség praediallis

¹ Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában 135—137 lap.

birtokát. 1855-ben az akkori kormány, mielőtt ezen birtokok sorsa fölött rendelkezett, összeíratta őket. S ez az összeírás tanusítja, hogy az esztergomi érseknek még 1885-ben is 1034 *birtokos* praediális nemese volt, akik összesen 29667 hold földet birtak. Pedig ekkor már az ez egyházi nemesség mint katonai intézmény egészen használaton kívül helyezett és annyira elavult volt, mint mai nap a kovás karabély — és csak az érseki szék diszéül s az ősi intézmények iránti kegyelethől tartatott fenn. S a praediálisták által birt ezen birtokterület, mint később látni fogjuk jóval nagyobb volt egész a banderialis hadi rendszer bukásáig, vagyis addig amíg meg volt az egyházi nemesség ősi katonai rendeltetése.

Ezeket tudva hihetetlen előttünk az amit Salamon Ferencznél i. m. 141. lapján olvasunk.

Azt mondja itt Salamon F. hogy: „A papi banderiumok egy része nem a magyar világiak, hanem a török foglalás által apadt le, s nevezetesen az esztergomi érsek banderiuma. Mig a török Esztergomot el nem foglalta, a primásnak 130,000 forint évi jövedelme volt. Azután alig van több 50,000 forintjánál. Az esztergomi érsek nem is tarthatott *többé* két egész banderiumot. Még egy egészet sem, hanem Érsekujváriba helyezett 2—3 száz emberből álló őrséget.“

Nem is a jövedelméből tartotta az esztergomi érsek a maga két banderiumát, hanem a praediális telkeken éltek az ő katonái. Ezen praediális birtokok zöme Csallóközben, Pozsony- és Barsmegyékben volt, amelyek Esztergom elestével nem kerültek török kézre. Hihetetlen tehát, hogy Esztergom elestével az esztergomi érsek két banderiuma megsemmisült volna. Neki csak hadi lábra kellett állítani a maga praediálistáit, akiket kitartott a praediális telek. Fölszerelni is ők tartoztak magukat. S a táborozási költség nem lehetett igen nagy abban az időben, amikor a paraszt köteles volt a beszállásolt katonát, ugyyszólván egészen ellátni.

Tarthatatlan azon nem is okadatolt állítás is, hogy

Esztergom eleste után a primás többé egy egész bandériumot sem tarthatván — „Érsekujvárra helyezett 2—3 száz emberből álló őrséget.”

Az érsekujvári várban is állandóan több katonát tartott, és praedialis nemeseiből bandériumait is kiállithatta.

Érsekujvárra nézve Fraknoi mondja: „Forgách érsekké neveztetése alkalmával kötelezé magát 300 lovas és 400 gyalog eltartására. Ezen szám később összesen 500-ra szállíttatott le.” ... „De Pázmány az elődje által elvállalt terheket növelni vonakodott. Kész volt az ujbáti had fizetéséhez évenként mintegy huszonötezer tallérral járulni; mert ennyire volt szükség azon segélyösszegezen fölül, melyet a morva rendek fizettek.”¹ — Az érsekujvári had kitartása eszerint első sorban is az esztergomi érsek vállaira nehezült. S amivel a kitartáshoz mások járultak: az csak *segélyösszeg* volt. Pedig Érsekujvár Esztergom eleste után végvár lett, s előkelő szerepe volt a török terjeszkedés meggátolásában. Helyőrsége elestekor 1000 lovasból és 500 gyalog katonából állott.² — És hogy az esztergomi érsek hazaszeretetből és buzgóságból nagyobb mérvben járult az érsekujvári őrség kitartásához, mint amennyire köteles volt: mutatja az 1659. évi 8. törvényczikk, amely ezért az esztergomi érsekség portáit a hadi subsidium fizetése alól fölmenti.³ — Az 1655. évi 40-ik törvényczikkben a nemzet elismerése fényes és örök időkre szóló tanuságot tesz az esztergomi érsekek áldozatkészségéről.⁴

¹ Fraknoi: Pázmány Péter és kora I. 387—388.

² 1681. 5. t. cz. 2. §. „Nimirum; Nitriam Equites mille, predites quingenti, antea Ujvari interteneri soliti.”

³ 1659. 8. t. cz. 3. §. „Demum quia Illustrissimus Dominus Archiepiscopus Strigoniensis, illos centum Equites qui hactenus in Praesidio Érsek-Ujvariensi stipendio ejusdem sunt intertenti, *amore Patria* et ex beneplacito suo ulterius quoque se intertenturum obtulisset; ea respectu Portae Bonorum Archiepiscopatum, ubicunque existentium a dicto subsidio militari immunes redduntur.”

⁴ 1655. 40. art. 3. §. „Et siquidem idem Dominus Archiepiscopus (Lippay) cum aeterna sui totiusque Familiae suae memoria, Reale Fortali-

Ilyen adatokkal szemben az esztergomi érseknek a honvédelem körüli szolgálatait és érdemeit 2—3 száz katonára kitartására leszállítanunk nem lehet és nem szabad. S még kevésbé lehet és szabad: ha tudjuk azt is, hogy ő Esztergom eleste után is megtartja a maga praedialis nemeseit.

Ezekből a nemesekből állottak össze a főpapok banderiumai. És ezek a banderiumok képezték a magyar *hadsergnek* derekát. — Tévedésbe jutnánk tehát, ha elhinnők, hogy a „banderiális katonaság csak azon *tartalék* volt még 1518-ban, mely egy-egy vár veszélyben forgása esetében vala kiállítandó.” — Mert ha a banderiális katonaságot ilyen *tartaléknak* tekintjük: hol van akkor maga a *hadserg*? Nem igazolja Salamon nézetét az 1518-iki bácsi országgyűlés 1. törvényczikke, amelylyel azt igazolni akarja. — Ellenkezőleg! azt mondja ez a törvény, hogy a királyi tisztviselők, főpapok és főurak *állandóan készen és teljes számban tartásák* harczosaikat és pedig némelyek folyton és egészen a végvárakban; mások — nevezetesen a főpapok — felét a végvárakban, másik felét azokon kívül. De ezt is folyton és harczra készen; és ezt azonnal küldjék a fenyegetett hely segítségére, hogy tétlenül ne heverjen.

Ebből a törvényből nem lehet azt kiolvasni, hogy a banderiális katonaság csak veszély idején kiállítandó *tartalék* volt. De azt se, hogy a főpapok és főurak a hosszú béke idején csak fitogtatásul, fényüzésből és hivalkodásból tartottak nagyszámu vitézeket. Hiszen béke idején a katonaságot máskép nem is lehet használni, mint

---

tium Érsek-Ujváriense muro circumcirca cingendum non modo in se assum-
pisset, verum etiam feliciter inchoatum operosius continuaret (quem ejusdem
erga Nationem Ungaricam proprio motu et singulari affectu declaratum
amorem et gratificandi libertatem, Status et Ordines cum debita gratiarum
actione recognoscunt, ac ad seram posteritatem, futuris semper recognoscen-
dam, praesenti statuto transmittunt) pecunia illa; ad fossatum ejusdem For-
talitii expurgandum aliae vero praenotatae summae pecuniariae ad ordinatos
suos usus convertantur.“

parádézni vele. De mégis tartani kell hosszú béke idején is, hogy háboru esetén legyen.

Szomorú lett volna az ország biztonsága, ha pusztán csak a főpapok és főurak fényezésére és hivalkodására támaszkodott volna. Ugyis szomorú volt Mátyás halála után. Pedig a katonatartási törvények ugyanazok voltak; de nem volt erélyes király, aki érvényt szerzett volna nekik.

Törvény kötelezte a főpapokat és főurakat bizonyos számú katonák állandó tartására és nem hiúságuk vitte rá. Hiszen ott van mindjárt ugyanazon országgyűlésnek mindjárt a második cikke, melyszerint a főpapok gyakran panaszkodtak, hogy ők a katonatartással túlságosan voltak terhelve. (*querimonia saepe defertur* 1518. 2. t. cz.) Vizsgálatot rendel a törvény és azt rendeli, hogy a főpapok addig is, míg intézkedés történik, *az eddigi gyakorlat szerint és Zsigmond decretumának értelmében tartsanak katonákat.*¹

És minthogy az állandó, tehát a hosszú béke idejére is kiterjeszkedő katona-tartásra a törvény kötelezte a főpapokat és főurakat: nem lehet elfogadnunk azt a nézetet, hogy ők nagyszámu vitézeiket a hosszú béke idején csak fitogtatásból, fényezésből és hivalkodásból tartották. Erre is használták, de nem ezért tartották. És a banderialis katonaság 1518-ban nem *tartallék*, hanem hadsereg, amelynek formáit már Zsigmond 5. decretuma emelte törvény erejére.

A főpapok törvény által rendelt és szabályozott katona-tartásával összeegyeztethető volt az egyházi nemességnek mint intézménynek további fentartása. És az egyházi nemest folyton ott látjuk az egyházak birtokain és a főpap banderiumában.

A mohácsi csata előtti és utáni évtizedekben nagy

¹ 1518. art. 2. §. 4. „*Interea vero gentes suas hoc modo, quo hactenus soliti sunt, juxta formam generalis Decreti et Regesti Excellentissimi Principis quondam Domini Sigismundi Imperatoris et Regis pro Regni defensione conservare teneantur.*”

csorbát szenved az egyházi nemesség. Történetében olyan ez a korszak, mint aminőt a várjobbágyság történetében II. Endre és IV. Béla idejében szemlélhettünk.

Alig hullott ki a gyeplő Korvin Mátyás meghidegült erélyes kezéből: hatalmas olygarchák ragadták azt magukhoz. Es uralkodtak az ország fölött nagyobb nagyravágyással, mint hazaszeretettel és bölcseséggel. Tehetetlen, uralkodni nem tudó király, — egymás ellen agyarkodó önző főurak, elégedetlen köznemesség, mely a királyt is terrorizálja: ilyen a nemzet arculata. A fejtelenség megbénítja a nemzet ősi erejét, tehetetlenné teszi vitézségét — és Mohácshoz vezeti a királyt s veszélybe az országot. A szerencsétlen mohácsi csata után darabokra szakad az ország, pártokra a nemzet és az ellenkirályok szerencsétlen versengése századokra meggyökerezteteti az ország fölött a török uralmat. S mintha ennyi veszedelem még nem volna elég: átcsap hozzánk a hitujítás vihara, hogy a nemzet fiait a vallás terén is ellentétbe állítsa és tovább szítsa a meghasonlást.

Soká, — századokon át nyögte a nemzet ezen évtizedek szomorú következtetéseit, mintha csak meg kellett volna bűnhődnie a multat.

Csak a fejtelenség ilyen korszakában történhetett, hogy a királyok elfeledték Szent-Istvánnak intelmeit, és az egyházak ősi, tulajdon vagyona a versengés prédája és a lekenyerezés koncza lett.

Mert mi történik az egyházak ősi jogaival és jószágaival? — Olvassuk csak, mit felel nekünk e kérdésre Salamon Ferencz.

„Érintém, — így szól Salamon — hogy még a mohácsi ütközet előtt világiak kezébe adták az üresedésbe jött püspökségeket. A mohácsi ütközet szaporította az ilyenek számát. A magyar papságnak ugyyszólván utolsó hősei közül számosan estek el Mohácsnál, teljesítván a haza iránti kötelességüket. A mohácsi ütközet után az 1521. törvény szellemében volt, hogy a papi birtokok nagyrészből világi hatalmasok kezébe kerültek. A két

király közötti versengésben valamint más birtokok, úgy a papiak is gyakran cserélnek gazdát. Sőt a püspöki javak alkalmasabb kecsegtetőül szolgáltak az ellenkirályoknak, hogy az ellentáborból híveket édesgessenek magukhoz. A püspöki birtokokat adták-vették és foglalták. Jutott bennök minden hatalmas urnak, s csaknem a féltörök Grittinek is. Laszki Jeromos Konstanczinápolyban egy püspökség birtokával kecsegteti a szultán e rabszolgáját, kinél csak az Ali vagy Ibrahim név hiányzott, hogy valódi mohamedánnak legyen nevezhető. Természetes, hogy mind Zápolya, mind Ferdinánd pártja bitorlásnak tekintette a püspöki javak azon birtoklását, melyet az ellenkirály adománya jogositott. — De ama zavaros időkben történhetek minden *jogalap* nélküli birtoklások is e részben, s lehetek ily esetek is azok közt, melyekre törvénykönyvünk czéloz, midőn a püspöki javaknak a világi bitorlók kezéből leendő kivételéről szól.“

Eltekintve attól, hogy furcsa kis *jogalap* volt biz az az adomány, amely szerint a „féltörök Gritti,“ „a szultán e rabszolgája“ „is“ „csaknem“ bele ült egy egészen magyar, és egészen keresztény kath. püspökségbe; és eltekintve ezen *jogalap* mellett tartott védbeszédől, mely szerint nálunk a protestantismus elterjedésében nem volt egyik főrugó a kapzsiság, — és az egyházi javak a honvédelem gyarapításáért adattak világiaknak, — és „az állam a püspöki javak elvevője s a világi urak jogilag csak elfogadói voltak az állam adományának“: lássuk mi történt a világi urak kezére került püspöki javakkal? Erre is — ugyanott — megfelel Salamon.¹

„Azok a főurak, kik *papi vdrakba* ültek be, a tizedet kiadták haszonbérbe, a birtokokat kiosztották zsold fejében katonáiknak — szóval az eldarabolást, elfecsérlést is az ország honvédelmi, nem pedig vallásos állapota idézte elő.“

Vissza fogunk térni később arra, hogy a püspöki javak világiak általi bitorlása, eldarabolása és elfecsérlése

¹ Salamon i. m. 140.

igazolható-e a „honvédelem gyarapításának“ érdekével, — és menthető-e az ország „honvédelmi állapotjával.“ Előbb egészítsük ki egyházi javadalmak történetének és — ki-tagadná? — a magyar nemzet történetének is legszomorubb lapjairól kiolvasott vázlatunkat.

A világiak általi — mondjuk — birtoklás, eldarabolás és elfecsérlés sorsára nemcsak egy, két vagy három egyházi javadalom jut. Átszenvedte azt a főpapi javadalmak nagyobb része. Az egri püspökséget Perényi Péter, a nyitrai Török Bálint, a váradi Czibak Imre, az erdélyi Dobó Ferencz, a csanádi Petussics Péter, a pécsi Sze-recseny János, a győri Bakics Pál birtokolta akkor, midőn azok visszavétele iránt törvény hozatott.¹ És gyakran cserélnek gazdát ezen javak s az eldarabolás és elfecsérlés a honvédelem gyarapításának szép czimén egyre tovább folyik. A főurak könnyen jutván hozzájuk, könnyedén bánnak velük, kiosztják párthiveik között, hogy saját hatalmukat növeljék. Hét püspökségben történik egyszerre ez a gazdálkodás. Hét püspök magas erkölcsi tekintélyét, hatalmát és áldozatkészségét nélkülözi egyszerre a nemzet. Ott estek el Mohácsnál. És hősi haláluk által megdicsőült püspöki székekbe világi urak ültek bele. Méltóságuk, melynek nymbusához ősi jogaik mellé oda állott hősi haláluk dicsősége is, betöltetlenül hagyatott. Jóságaik, melyeket szent királyok akarata és törvényei védtek s melyeknél ők nagyobbat — életüket is oda adták a hazáért, elkoboztattak mint a honárulóké, eldaraboltattak és elfecséreltettek. Miért? — „A honvédelem gyarapításáért.“

A főpapi javak ezen ide-oda dobálás és darabolás által elvesztették sajátos állandóságukat, és elidegeníthetlenségüket, helyesebben mondva érinthetlenségüket. És míg a visszaélések ezen kora tartott, hasonló természetet öltöttek a nemesi javakhoz, melyeknek sorsa a család sorsától és akaratától függ — csak hogy adományozásuk személyre és nem családra szólt.

¹ Pázmány Péter. Kalauz III. könyv. 6. l. 4. 5.

Az egyházi birtok ezen megrendülése megrendíti az egyes egyházak praedialis nemességét. A világi főurnak, aki a püspöki javakba bele ült, nem állott érdekében ezen nemességet fentartani. Hiszen e nemesek kiváltságai korlátozták őt. Nem állott érdekében sőt ellenkezett azzal — fentartani egy olyan intézményt, amely az illető egyház talaján, s azon egyház iránti hűségben nőtt meg hatalmassá. Ezen intézmény csak az egyháztól, csak a főpapoktól várhatott jövőt, amint multjának története is egészen beleolvadt azon egyház történetébe. A főpap jóvoltából századról századra jólétben élő családban apáról fiura szállott a főpap iránti hűség és hála. Ezekben a családokban a világi főur nem bízhatott, mert ezek neki ősi kiváltságaiak szerint nem is voltak kötelesek engedelmeskedni. Bitorlónak tekintették ezen családok az egyházi javakban dúslakodó világi főurat, s maga a nevük „*egyházi* nemesek” is minduntalan szeme közé vágta ezt. Ezt a tömören álló s hűségével és hagyományaival az egyházhoz hozzánőtt, s pajzsával és kiváltságaival az egyház jogait védő katonai rendeltetésű testületet a világi főur nem tarthatta meg. Neki nem volt elég jó. Azért nem is tűrte meg. Szét kergette őket, kiváltságaikat eltiporta, telkeiket elkobozta és saját párthiveinek adományozta. Megsemmisített egy ősi katonai intézményt és tett helyébe egy zsoldos csapatot, amelynek se multja se jövője, se jogi alapja se erkölcsi összetartó ereje nem volt. És mindezt a honvédelem gyarapításáért.

Hiába mondja nekünk Salamon, hogy a főpapi banderiumok egy része nem a magyar világiak, hanem a török foglalások által apadt le. Bizony nagy része azok által apadt le. Hiszen hogyan lehettek főpapi banderiumok, mikor főpapok se voltak? Igen! a magyar főurak kapzsisága és nagyravágyása tépi szét a főpapi banderiumok zászlait, s a török foglalás csak maggátolta a javaikat visszanyert főpapokat, hogy banderiumaikat újra megalkothassák.

Hiába mondja Salamon, hogy a világiak általi bir-

toklás, eldarabolás és elfecsérlés a honvédelem gyarapításáért történt. Hiszen a főpap is törvény szerint vagyona arányában állít katonát épügy mint a főúr. Hiszen a főpapnak állandó katonasága van a maga praediális nemesében! Vagy talán a főúr kezén az a püspökség két akkora katonai terhet bírt el? Vagy nem jó hazafiak kezében voltak az egyházi javak azoknál a főpapoknál, akik banderiumaikkal legelsőek voltak Mohácsnál, és akik életüket is feláldozták? S megnyugtatóbb volt-e a nemzetre, és kívánatos volt-e „a honvédelem gyarapításáért” a püspökségi javak fölötti olyan rendelkezés, amely szerint „a féltörök Grittinak,” „a szultán e rabszolgájának” „is” „csaknem” jutott egy püspökség?

Mindennel inkább lehet mentegetni a püspökségi javak ezen bitorlását, mint a honvédelem gyarapításának emlegetésével. Mert ez a bitorlás akkor történt, mikor Mohácsnál számos főpap hősi halállal hal meg a hazáért! S ezek zászlait széttepték, hűséges ősi banderiumaikat szétkergették, birtokaikat szétszították — maguk közt s elfecsérelték, — a honvédelem gyarapításáért. És mégis a féltörök Grittinek is csaknem jutott egy püspökség.

Az 1537. évi 19. törvénycikk visszavétetni rendeli az egyházi javakat a világiak kezéből. De ezen törvénynek foganatosítása az egyházi nemességet a püspökségek egy részénél már megsemmisülve legalább is szétszórva találta. A török hódítás folytatta a rombolás munkáját és a törökuralomidéjében ezen katonai intézményt újra szervezni, fölnevelni nem lehetett. Másfél századnál hosszabb időközön át nyögte a magyar nemzet a török rabigát. Hosszu idő ez egy nemzet életében is. Nemzedékek halnak ki ezalatt, sirba viszik magukkal az elnyomott intézmény kiváltságait s velük magát az intézményt is. Ez történt több püspökség egyházi nemességével.

Mikor a nemzet végre hosszú kinszenvedés után lerázta a török igát: akkorra nagyot változtak az ország viszonyai.

Az 1715. 8. és 43-ik törvénycikkek már rendes ka-

tonaságról (*regulata Caesareo-Regia militia*) beszélnek, és megkondítják a halálharangot a banderiális hadi rendszer fölött. Mert jóllehet ugyanezen törvények a banderiumokat és a nemesi fölkelést még föntartják; de ezek már nem a régi, állandóan kitartott banderiumok, hanem csak rendkívüli esetekben szerepelnek. Azelőtt rendes katonaság voltak, s most alárendelt jelentőségű rendkívüli segély csapatokká hanyatlottak.

A hadi rendszer ezen átváltozása elvette az egyházi nemességnek eredeti hadászati rendeltetését. A török járom alóli felszabadulás után tehát nem volt meg már a sürgető ok: feltámasztani ezt a katonai intézményt ott, ahol azt az egyházi javadalmak világiak általi bitangolása és a török uralom viszontagságai kiölték és eltemették. S a mult század elején azok a főpapok is, akik egyházi nemességüket mindezen viszontagságok daczára fentartani tudták, azon gondolkoznak, hogy megtartsák-e azt továbbra is?

Kiolvassuk ezt Timon János érseki kiadónak és a pozsonyi káptalan jegyzőjének egy kéziratban maradt érdekes könyvből. Mikor Keresztély Ágost szász herczeg Magyarország primása és esztergomi érsek lett, meghagyta ennek a Timonnak, hogy a primási praerogativákat és az esztergomi érsekség összes viszonyait az ő tájékoztatására írja össze. Ezen könyvben, mely 1708-ban készült el, hosszabb fejezetben szól az esztergomi érsek praediális nemeseiről. Azt mondja róluk, hogy négy nemesi székük van, hogy az érsek zászlaja alatt felkelni és katonáskodni tartoznak (*qui tempore generalis regni consurrectionis penes Banderium Archieppale consurgere et militare solent*); hogy részint az érsekségi birtokokon szétszórt kuriákon, részint tisztán praediális községekben laknak s ezek jobbára silányabb vidékeken fekszenek, valószínűleg azért, hogy az érsekek banderiumaikat is kiállithassák (*et Banderiationis debito satisfacerent*) és a termékenyebb helyekről nagyobb jövedelmük is legyen; hogy a szentgyörgyi szék már a török időktől fogva

nagyrészből paraszt birtokká alakítottatott át (Sede porro szentgyörgyiensi iam a temporibus Turcicis multum in colonialia Bona conversa); és hogy a török hódítás az érseki nemesek székeit nagyon felforgatta.

Amit tovább mond, az is egyenesen az esztergomi érsek nemeseire vonatkozik ugyan, de egyszersmind az egyházi nemességnek, mint katonai intézménynek ezen korbéli állapotát általában jellemzi. S ezért hallgassuk meg itt magát Timont, aki 1708-ban, midőn könyvét írja, már öreg ember, — aki, mint maga mondja, Széchényi György érsek idejétől (1685) szolgálta az esztergomi Érsekeket mint irnok, fogalmazó, kiadó és titkár, — aki tehát saját tudomását foglalta írásba, mert ismerte azon viszonyokat, melyekről most nekünk tanuságot tesz.

„Fuerunt nonnulli — mondja Timon — qui de-functae Suae Eminentiae persuadere voluissent, ut Bona haec (t. i. praedialia) in colonialia redigeret; Sed quia plurimorum possessorum manifestissima Jura suppressi non potuerunt, sed et plurimorum Praedecessores *recenti adhuc memoria penes Banderia Archippalia sanguinem fuderunt*. Intuitu talium maluit Sua Eminea (ne etiam in Paterno erga suos modo excederet) talium Jura in suo esse relinquere et penes illos etiam reliquos dubij Juris Possessores per novas suas Donationes confirmare . . . . . Mea quod interest fidele isthuc sentimentum esset, ut Nobiles hi Archippales (praestitis suis pro Decimis et Banderiatione praestandis, sive stante deinceps, sive non stante Banderiationis Lege, *Et qualitercunque reliqui Praelati Regni de suis Praedialibus decernant*) vel pro decore et ornamento Metropolitanae et Primatialis hujus Sedis Strigoniensis conserventur. Servatur id etiam in Vicino Archippatu Moraviae Olomucensi, ubi quamvis mos Banderiationis iam a mancipatu Bohemico sublatus sit, hi attamen Praediales in antiquo suo esse conservantur, Bonaque eorum in casu defectus ad sexum masculinum (foemineo semper excluso) conferuntur. Quod etiam circa Nobiles Archippales Strigonienses dictante id vel ipso

Banderiationis (ad quod sexus hic ineptus est) *Debito*, occasione Novarum Donationum ad mentem Urbarij Pasmanni, Instructionis Praefectoralis Punct: 7. observatum est. Sed et Archippi Strigonienses, dum occurrentibus Caducitatibus, unde fidelibus suis servitoribus et Clientibus largiantur, habent (quando totq Mundus spe regitur) majorem quoque alaricitatem, fidelemque conatum experiantur. — Archippis porro Strigoniensibus solis colonis imperare quid artis et decoris est? Qui non omnia ad Utile, sed Honestum dirigere habent. — Si porro ij restringendi in futurum qua qua via et jure recto essent, id de talibus sentirem qui in gremio Bonorum Colonialium degerent. Cum contiunae fere cum illis et subditis tricae et dissensiones vigerent, quamvis et id non ita praegnans Motivum huc esset.¹

Sokat kiolvashatunk ezen sorokból, ami az egyházak nemességére, mint intézményre, általában vonatkozik, s annak ezen korbéli állapotát megvilágítja.

Kiolvashatjuk, hogy az egyházi javaknak világi urak általi bitorlása és a romboló török uralom daczára is a mult század elején még sokkal több főpapnak volt egyházi nemessége, mint 1848-ban.

Kiolvassuk, hogy a mult század elején a banderiális hadi rendszer bukásával következett be több főpapi egyháznál az egyházi nemesek tömeges megszűntetése. Mert — non stante *Banderiationis Lege* — rendeltetésük elesett — és az esztergomi érsekségben is csak az érseki szék diszeül és ékességeül (*decus et ornamentum*) hagyattak meg.

Kiolvashatjuk, amit egyébiránt már Zsigmond V. decretumából tudunk, hogy ezekből az egyházi birtokon élő egyházi nemesekből állanak a főpapi banderiumok. Tehát nem a tizedből tartatnak ki.

De kiolvashatjuk azt is, amit Salamon F. állítása ellenében vitatni merészeltünk, t. i., hogy az eszter-

¹ Archivi secularis AEppat. Strig. Protocollum T.

gomi érsek Esztergom eleste után is az érsekújvári várból is állandóan többet tartott 2—3 száz katonánál, és a banderiuma is meg volt; — még pedig meg volt mindakettő. (penes Banderia Archippalia.)

És mindezeket egy szavahihető kortanu mondja el nekünk, aki hűséges szolgálatainak jutalmául később maga is egyháznemesi telket kapott.¹ És elmondja nem messze időkből jövő szájhagyomány után, hanem a saját és mások élő emlékezetéből. (*recenti adhuc memoria* penes Banderia Archippalia sanguinem fuderunt.)

Egyebet is kiolvashatunk még Timonnak idézett szavaiból.

Azt, hogy a banderiális hadi-rendszer bukása után (non stante banderiationis lege) vagyis az 1715. 8. és 43. t. cikkek hatályba léptével az egyházi nemesség megszűnt a főpapok katonai intézménye lenni. És csak a főpapi szék diszél és ékességeül szolgál ott ahol továbbra is fentartatik.

Hol tartatott fön? Mely főpapoknak voltak még a mult században is nemeseik? Ezek a kérdések nagyon bele tartoznak az egyházi nemesség történetébe. — De nem könnyű dolog megtalálni a választ rájuk. S mi itt bátran elhaladhatunk mellettük s elég e kérdő jelek mellé ide jegyeznünk, hogy a mult század végén és a jelen század elején élt nagy jogászaink, — Kövy Sándor, Kelemen Imre, Szlemenics Pál és Frank Ignác már csak azon főpapok praedialistáit említik, akiknek birtokain ezeket a magyar személyjog és dologbeli jog 1848-iki nagy átalakulása is ott találta.

Azt láttuk, hogy a nemesség adományozás joga, amely összeforrv a főpapok katonatartási kötelességével az Árpádok alatt a korona-adományozásától függő valamennyi egyháznak illetve főpapnak specialis joga volt, — az Anjouk idejétől kezdve már csak azon főpapok által gyakoroltatik, akiknek saját zászlajok volt. —

¹ Egy praedialis Curiát Bajcsón. Ezen Curiához tartozott földek mai nap is „Timon földek”-nek neveztetnek.

S azután a századok viszontagságai között, nagy időközökben apad a zászlósfőpapok száma is, — egyre kevesebben vannak azok akik a nemesség-adományozás szép praerogativáját gyakorolják. Mig végre — 1848-ban — mindössze öt főpap kezében találjuk ezt az előjogot. S ezzel ezen főpapi előjog¹ történetét átfutottuk. — S magával ezen főpapi előjoggal nem igen lesz már dolgunk. Csak azt a kérdést fogjuk majd alább fölvetni, hogy elenyészett-e ez az előjog? Vagy megilleti-e ma is azokat a főpapokat, akik azt 1848-ig gyakorolták?

De azt még szemügyre kell vennünk, hogy a banderiális hadi-rendszer bukása minő változást okozott az egyházi nemesnek, — és az egyháznemesi birtoknak a főpaphoz, illetve az egyházhoz való viszonyában és az egyházi nemes személyi állapotában. Ezeket is el kell kisérnünk figyelmünkkel egész 1848-ig, hogy tanulmányunk történeti részének végére érhessünk.

Visszaemlékezhetünk, hogy azt találtuk, miszerint a banderiális rendszer kibontakozása a praediálistának se szolgálati, se birtoklási viszonyt, se személyi állapotát nem változtatja meg. Nem így ezen hadi-rendszer bukása!

Előnyösebb lesz a helyzetünk, ha jogaink megmaradnak, — a nekik megfelelő kötelességeink pedig elenyésznek. Így járt a praediális nemes a múlt század elején, amikor a főpapi banderiális zászló, a főpapi szék történeti emlékévé lett. Legterhesebb kötelességétől az állandó hadi szolgálattól szabadul meg — s azontul a hét éves háborúban és a francia háborúk alkalmával már csupán csak az országos nemesi fölkelés alkalmával veszi elő ősi kardját. És ekkor a főpap előjogának sérelme nélkül — azon megye nemességének

---

¹ Előjog? Vagy kiváltság? — A mi jogi terminológiánkban nem találunk meggyökerezett szavakra, melyek a „praerogativa” és „privilegium” közötti különbséget feltüntetnék. — Azért össze is cseréljük a synonymáknak látszó szavakat, ha tisztában vagyunk is azokkal a fogalmakkal, amelyek a szavak megjelölnek.

sorai közé áll, amelynek területén lakik. Így történt ez az 1796. 1809 és 1812-iki nemesi fölkelések alkalmával.

Az állandó hadi szolgálat megszüntével szét szakad az a kapocs, amely a főpapot a maga praediálistáival a banderiális zászló alatt egyesítette. A köztük fennállott viszony vesztit addigi tartalmából; — elvesziti eredeti tisztán *szolgálati* jellegét és hűbéri természetűvé alakul át. Távolabb állanak ezután egymástól, mert a praediálista urának a főpapnak nem katonája többé, hanem nemes. S mint ilyen, — ha jobbágyoknak nem parancsol is, — személyére nézve olyan szabad, mint a királyi nemes és csak hűséggel, hódolattal és némi apró szolgálatokkal tartozik urának.

A szolgálati viszony ezen átváltozása nem változtatja sem a főpapnak, sem az egyházi nemesnek, — a praediumhoz való jogát. — A praediálista azt ugyan azon magánjogi alapon t. i. a főpapi adomány alapján birtokolja tovább. — Nem homályosult el előttünk az *egyháznak* ezen birtokra vonatkozó *tulajdoni joga*. — Az imént olvastuk csak hogy az egyházak ezen birtokot nagy részben visszafoglalták és parasztbirtokká alakították át — és ezt — *jure recto* — bármikor megtehették. — Ugyanaz maradt az *adományosnak* a fiágra szorító örökös *possessiója* is. És mégis a mult század elejétől kezdve másminőnek tünik fel ez a birtok; — pedig csak a keret — az a viszony változott meg, mely körülvette őt.

Mikor a praediálista még katona volt: akkor a praedium használata az a bér volt, amelylyel őt ura a főpap fizette és kitartotta. Mikor a praediálista megszünt katona lenni, a telek használatáért vizionszolgálatot ugyszólva — nem teljesített és csak mint a főpapi szék disze és ékessége élvezte azt tovább: a praediálistának ezen használati joga, melylyel a praediumot eddig szolgálati viszonya alapján birtokolta, — ezentul hűbéri színezetet nyert. Ennek folytán idők multával minél inkább elmosódott az a tudat, hogy az egyházi nemes a főpap ka-

tonája és a praedium birtoka az ő katonai szolgálatának bére volt: — annál inkább megülepedett ezen birtok hűbéri természete iránti hit. Hiszen a látszat ilyennek mutatja — és e birtok, — mint Timontól is hallottuk — már a mult század elejétől kezdve nem kikötött bére a teljesítendő kikötött szolgálatnak, — hanem tisztán a főpap kegyétől függő jutalma a teljesített hűséges szolgálatoknak. Nem is csoda tehát, hogy az egyházi-nemesi telek hűbéri birtok gyanánt tárgyaltatik, amelyben mint ilyenben az egyháznak nem *tulajdoni joga*, — hanem csak egy sokkal soványabb joga: *hűbéri főtulajdona* van. És én mikor a történeti előzmények kikutatása után ellenkező meggyőződésre jutottam: ellentétbe jöttem a praedialis birtok iránti — mondhatni — általános és az ezen birtok sorsa fölött intézkedő patensbe is belement — jogászi felfogással. Nevezetesen ezen felfogás egyik előkelő szó-vivőjével s igen tudós tanárral dr. Wenczel Gusztávval is. De erről majd bővebben a birtokról szóló részben.

Ilyen előkelő személyi állapothoz jutott hozzá az egyházi nemes az egyházi birtokon. S urához való viszonyának ezen átváltozása és az egyházi birtoknak ilyen felfogása azt eredményezte, hogy 1857-ben midőn a birtokrendezés foganatosítása megindult, urával egyenlőnek allegálja magát, s közbirtokos gyanánt akar vele osztozni a közös területekből.

Ilyen állapotban találta az egyházi nemest az 1848-iki nagy átalakulás öt főpapnak birtokán. S nem hagyhatta érintetlenül ezen önmagát tulélt viszonyt. Lásuk csak: minő hatással volt reá.

Az 1848-iki törvényhozás az országgyűlésnek a népképvisélet alapjára való helyezésével és a közteherviselés elvének kimondásával ledöntötte a közjogi rendeket, s felállította helyökbe a „polgár“ közjogi fogalmát. És ezzel le volt rombolva az a khinai fal, amely a nemest a paraszttól a közéletben a jogok szerzésének és gyakorlásának terén elválasztotta. A nemesi személy-minőség

megszűnt köz- és magánjogi status lenni, megszűnt politikai és magánjogok alapja lenni. Mert a politikai és magánjogok általánosakká és minden polgárnak hozzáférhetőkké lettek. — A jogképesség ezen kiterjesztésével és a közteherviselés behozatalával az egyházi nemesség is elvesztette azt a jelentőségét és tartalmát, amelylyel addig birt a közéletben. S mint pusztán a főpapi szék disze és ékessége pedig korszerűtlen lett.

Egy szóval sem érinti az 1848-iki törvényhozás a főpap és praediálistája közötti viszonyt. Azért ezen viszony változásait nem a törvények szavaiból, hanem — analog viszonyokat szemlélve — azok szelleméből kell levezetnünk és magyaráznunk. Ilyen analog, jóllehet egészen más természetű függési viszony az urbéres jobbágys viszonya az ő földesurához.

Azon törvény szelleme, amely az uri törvényhatóságot megszüntette (1848. IX. t. cz. 4. §.), lazábbá tette a főpap és praediálistája közötti viszonyt is. Az uri hatóság megszüntetésével a jobbágys más forum illetékessége alá kerül, személyére nézve tehát független lesz urától. — Hasonló esetet tapasztalunk az egyházi nemes viszonyában, anélkül, hogy azt a törvény kimondott szava okozná.

A főpap és az egyházi nemes közötti viszonynak legerősebb összetartó kapcsa az volt, hogy a főpap a maga nemesei fölött biráskodási jogot gyakorolt. Saját, kivételes törvényszékeik voltak ezen neméseknek, egészen úgy szervezve mint a megyeiek. Ezen törvényszékek és a főpapi felsőbb bíróságok előtt nyertek elintéztést az ő összes polgári pereik. Sőt az esztergomi érsek nemeseinek törvényszékei büntető ügyekben is ítélték — és a legfőbb törvényszékük (forum superrevisorium archiepiscopale), melynek elnöke rendszeren maga a primás volt, főbenjáró pereken is ítélt és halálos ítéleteket is hozott. És a primás a megkegyelmezés jogát is gyakorolta. — A biráskodási jogot általában úgy gyakorolta a főpap, hogy a nemesei által választott elsőfoku bíróságok és

törvényszékek tagjait megerősítette, a felsőbb foku bíróságok (u. m. az octavalis törvényszék és a forum super-revisorium) tagjait pedig ő nevezte ki, illetve meghívta. — És gyakorolta az által is, hogy ezen bíróságokhoz bírói parancsokat intézett.

Ezt a biráskodási jogot vette ki a főpapok kezéből, és ezeket a kivételes bíróságokat szüntette meg az 1848-iki törvényhozás. És ezáltal az egyházi nemes urától, a főpaptól, személyére nézve teljesen független lett. És az egyes főpapok nemeseinek testülete, mint a feloldott kéve, magától széthullott. Az a morális kötelék, mely őket manap is hozzá fűzi a főpaphoz, nem volt elég erős, hogy testület gyanánt továbbra is összetartsa őket.

Az egyháznemesi birtok sorsa csak évekkel a függetlenségi harcz lezajlása után került a törvényhozó elé. És úgy dőlt el, hogy a törvényhozó az esztergomi érseknek, a zágrábi püspöknek mint topuszkai apátnak, a győri püspöknek és káptalannak és a pannonhegyi főapátnak az egyháznemesi birtokra vonatkozó „*háramlási jogát*” megszüntnek jelentette ki, s ezáltal az egyházi nemes az általa birt egyházi birtoknak tulajdonosává lett. És az egyháznak ezen birtokhoz való joga elvétetett. Az 1855. febr. 3-iki patens mondja ki ezt, amelylyel még sok dolgunk lesz, ott ahol magáról a praediális birtokról fogunk szólni.

És ez a nyílt parancs eddig az utolsó acta, amelyben a törvényhozás az egyházak nemeseivel foglalkozott. Utolsó is marad-e? — Erre a kérdésre majd a jövő fog megfelelni. De ez a nyílt parancs egy fontos kérdést is vet elénk, amelyre itt a történeti részben kell válaszolnunk.

Az a kérdés: *elenyészett-e az imént felsorolt főpapok nemesség-adományozási előjoga?*

A dolgok állása ez: Az egyházi nemesség osztogatása a főpapi adomány által történt. Vagyis csak az lett a főpap nemese, aki tőle egyháznemesi telket kapott,

vagy illet az ő jóváhagyásával szerzett. Adomány nélküli megnevesítés, vagyis a czimeres levelekhez hasonló nemessé-avatási forma az egyházi nemességnél nem fejlődött ki. Azért, mert az egyházi nemességgel az állandó és személyes katonai szolgálat terhe járt, s ezt birtok nélkül, csak azért, hogy kiváltságokhoz jusson, senki sem vállalta volna el. S minthogy az adomány tárgyát, az egyháznemesi telkeket az 1855. febr. 3-iki nyílt parancs kivette a főpapok kezéből: tehát a főpapok nemesség-adományozási szép előjoga eddigi gyakorlási formájában többé nem gyakorolható.

De az, hogy valamely jog bizonyos okoknál fogva nem gyakorolható: nem jelenti egyszersmind azt is, hogy az a jog elenyészett.

Az a birtoklási viszony, melyben a praedialista élt, korszerűtlenné vált, mert megkötötte a birtokot épügy, mint az ősiség és urbéri viszony. Az a nemzetgazdaságtani irány, melynek zászlajára a föld felszabadítása volt fölírva, s amely az ősiségi és urbéri patensekből szól hozzánk, nem hagyhatta ezt a birtoklási viszonyt régi elavult mivoltában. Ezt a birtoklási viszonyt — mondjuk hogy — rendezte; az egyháznemesi telket tette szabaddá az 1855. febr. 3-iki patens, de a főpap nemességadományozási ősi előjogához hozzá nem nyult, és hozzá sem nyulhatott.

A főpapok ezen előjogát királyi oklevelek adták és erősítették meg. Főnnállását századokon át egész napjainkig számos törvény hirdeti. Ezt az előjogot a mi közjogunk szerint egy császári nyílt parancs nem szüntetheti meg, csak a törvényesen megkoronázott magyar király vonhatja vissza. Nem vonta vissza, sem nem gyakorlás által nem szűnt meg: *ennél fogva az mai nap is ősi erejében főnnáll.*

Főnnáll, és a főpapoknak csak új gyakorlási formát kell találniok, hogy ősi, szép előjogukat gyakorolhassák. Mert akinek van joga, annak a jog gyakorlásához is van joga.

Az a patens nem is czélozta magának a nemesség-

adományozási előjognak megszüntetését. És a főpapok sem tekintették azt ezen patens folytán elenyészettnek. A boldog emlékezetű Herczeg-Primás — Scitovszky a hatvanas években is tett adományozásokat, „jure praedialis” — „ősi aflományozási jogánál fogva” anélkül, hogy ezekhez a kormány megerősítését kikérte volna s anélkül, hogy ezeket a kormány megtámadta volna.

Persze hogy mai nap már birtok-adománynyal nem volna összeköthető a nemesség-osztogatás — és nem birna régi gyakorlati jelentőségével. De hiszen a királyi nemesség sem jár ma már birtokadománynyal, és az se bir régi gyakorlati jelentőségével, mégis — korunk demotratikus iránya daczára — ambicio és tisztelet tárgya, mert a tett jó szolgálatok elismerését foglalja magában s azok emlékét adja át az utókornak.

Eddig — tudtommal — nem fordult elő eset az 1855. febr. 3-iki patens óta, hogy a jogosult főpapok valamelyike nemesség-osztogatási jogát birtok-adomány nélkül gyakorolta volna. — S ez az oka és talán nagyobb oka, mint a gyakorlati jelentőség hiánya, — hogy ez a nemesség s vele maga a főpapi ősi előjog nincs többé napirenden. Feledésbe ment mind a kettő. És senki sem is töri tollát azon hogy életre rázza, vagy legalább emlékét főtartsa. És én amint itt nagy vonásokban történetét írom, úgy érzem mintha nectologlaját írnam.

A magyar törvényhozás, amely még az 1830. 13. t. cz.-ben is egyházi nemesség fentartása körül fárad, újabb időben elvesztette szemei elől az egyházak nemeseit. Nem vetett rájuk gondot sem 1848-ban, sem azóta. Pedig az 1855. febr. 3. patens nem a magyar jogfejlődés folytatása, és mint látni fogjuk — igen igen sok szó fér hozzá. Ezt meg lehetett volna és meg kellett volna korrigálni. Hiszen a jó törvényhozás feladata nemcsak az, hogy a jogintézményeket bölcs törvényekkel a jelenben fentartsa, s a jövőnek alapjait megvesse: hanem az is, hogy a mult tévedéseit lehetőleg jóvátegye. Ilyen hibája a multnak az

az intézkedés, amely abban a nyílt parancsban az egyház nemesi birtokra vonatkozólag foglaltatik. Ennek megkorrigálásával a törvényhozás határozhatott volna az egyházi nemességnak további létezése vagy nem létezése fölött is. Hiszen ha arra a sorsa van szánva, hogy muljék ki: akkor is megérdemelné, hogy a törvényhozás ezt kimondja és becikkelyezze. Nyolcz és fél századon át századról-századra él és megjelenik a magyar Corpus Juris lapjain! s ha ily hosszú életre, s ily hosszú időn át a nemzet törvényhozóinak figyelmére érdemes volt: megérdemelné azt is, hogy kimúltának ugyanazon törvénytárban az utókor számára nyoma maradjon.

Most ködben lebeg az egyházi nemesség sorsa. Agyon van hallgatva, el van feledve. És már az elé a kérdés elé jutott: „lenni vagy nem lenni?” A jognak rozsdája: az elévülés már megfogta a jogosult főpapok szép ősi előjogát, és marja tovább, egyre tovább. És ma már itt az ideje — fölvetni a kérdést: megmaradjon-e az egyházi nemesség pajzsa továbbra is a főpapi szék ősi diszeül és ékességeül? Vagy a kriptába vele?

II.

Az egyházi nemesség mint személy-állapot.

Az egyes főpapok nemesei, pl. az esztergomi érseké, önmagukban önálló testületet képeznek, olyanformán mint a királyi nemesek a vármegyében. De más főpapok nemesivel semminemű összeköttetésben nincsenek, hanem egymástól teljesen elszigetelt csoportok gyanánt állanak. S azért nagy számuk daczára soha sem alakulnak meg külön renddé, soha sem vivnak ki maguknak közjogi szereplést, amiben őket egyébiránt urukhoz való függési viszonyuk is akadályozta. Sőt nem fejlődnek ki olyan önálló népcsoporttá sem, aminő pl. a várjobbágyság volt. Mert míg a várjobbágynak csak egy uruk volt, — a király: addig az egyházi nemeseknek sok uruk volt, és soha sem jelennek meg együttesen. Azonban daczára annak, hogy főpapok

nemessége se közjogi renddé nem izmosodik, se különálló néposztálylyá nem tömörül, hanem csak elszigetelt csoportokban szerepel a történelemben: mégis nemcsak kötelességeket teljesít; az a szolgálati viszony melyben áll, még sem nyeli el egyéniségét, mert urai a főpapok által kiváltságokhoz jut hozzá, s ez által sajátos személy-állapotot küzd ki magának.

Aki valamely főpap nemesévé lett: az által, hogy azzá lett, — kiváltságokhoz jutott és kötelességeket vállalt magára. S amint az egyházi nemesség bizonyos kiváltságok és kötelességek állandó alapjává szilárdult meg: önálló személy-állapottá, s külön álló jogi fogalomná lett.

Mit értsünk már most az egyházi nemesség fogalma alatt?

Ez a fogalom nem tisztán jogi, hanem történeti is egyszersmind. Nem könnyű tökéletes meghatározást találni reá. Mert minél tágasabb a fogalom — annál nehezebb azt definiálni.

Jogászaink közül Kelemen Imre szól legbővebben a praediális nemesekről.¹ Ezen személyi állapotnak meghatározását azonban ő sem adja, hanem megmondja helyette, hogy minő személy az a praediális nemes. Így mondja: „Persona quae per donationem Curiae praedialis a praelato, in praesens hoc jure utente factam praerogativis Nobilitati Regni analogis ornata est.” Ezzel a visitkártyával küldi Kelemen az utókorhoz az egyházi nemest. S az utókor kritika nélkül fogadta el ezt a minősítvényt, amely mellett Kelemennek magas tekintélye állott.

Ez a meghatározás nem tünteti ki, hogy a praediális Curia egyházi birtok; nem tünteti ki azt a függési viszonyt, melyben az egyházi nemes a főpapokhoz állott; csak a praerogatívákat látja s a kötelességeket egészen kifelejt. Legnagyobb jogászi tekintélyüinktől származott ezen tökéletlen meghatározás tévutra vezette a jogászokat az egyház nemesi személyének jogi mivolta — és az egyház-nemesi birtok iránt s anyaforrása lett azok félreismeré-

¹ Kelemen: *Institutiones* Tom. I. pag. 43.

sének. Ez a definitio nyitotta ki a kaput azon felfogásnak, amely szerint az 1830. 13. t. cz. s később az 1855. febr. 3-iki patens készült, s amely szerint az egyházi nemes magát személyére és birtokára nézve egyenlőnek tekintve közbirtokos gyanánt akar urával osztozni a birtok-rendezésnél.

Kelemen különben érdeklődéssel foglalkozott a praedialis nemesekkel. Idézett könyvében felhívást is intéz az olvasókhoz, hogy küldjék be hozzá az ezen nemesekre vonatkozó adatokat. Keletkezésük történetét is helyesen vázolja és ősi rendeltetésüket is tisztán látja. Annál csodálatosabb tehát, hogy ő, a kitűnő jogász mindezek dacára hibásan adja az egyházi nemes fogalmát. S azért adja hibásan, mert meghatározásába nem foglalja s ezen fogalom összes megkülönböztető ismérveit (ultima differentia). — Nem foglalja bele a praedialistának a főpaphoz való függési viszonyát, kifelejtí a kötelelességeket, és kifelejtí hogy a praedialis Curia egyházi birtok.

Fel kell vennünk ezeket is, hogy tökéletes definitiót nyerhessünk. S minthogy az egyházi nemesség külön, önálló személyi állapotta szilárdult: helyesebb, ha ezen személyi állapotnak fogalmát és mivoltát kutatjuk, mint ha magát a személyt vesszük szemügyre. S nem feledve, hogy a kötelelességek a személy állapotnak fő alkotó részét képezik, — következőkép határozhatjuk meg:

Az egyházi nemesség királyi kiváltságleveleken alapuló és törvényeink által is elismert és biztosított olyan személyi állapot, amelybe a jogosult főpap egyeseket egyházi birtok adományozása által emel, s amely az adományosoknak a nemesiekhez hasonló kiváltságokat biztosít és őket az adományozó főpap irányában hűségre és szolgálatokra kötelezi.

Ezen meghatározás az egyházi nemességre minden időben reá illik, mert magában foglalja mindazon ismérveket, melyekkel keletkezésétől kezdve a legujabb időkgig folytonosan birt.

Az I. részben láttuk, hogy hogyan alakul meg ez a személyi állapot és hogyan módosult a századok folya-

mában. Megalakul azáltal, hogy a főpap által felfogadott katonák szolgálati viszonyát a király megerősíti; a főpap iránti kötelelességeiket meghatározza,¹ és kiváltságokat ad nekik. Szolgálati viszonyuk ezáltal közjogi alapot nyer s személyi állapottá válik. Kezdetben ezen személyi állapot két tényezője közül a kötelelességek vagy szolgálatok tulnyomóbbak a kiváltságoknál. S ezért a szolgálatok szempontjából fogatik föl, és az egyházi nemesek „servientes ecclesiarum” „populi exercitantes” „qui cum libertate serviunt” nevek alatt szerepelnek. Később a kiváltságok egyre gyarapodnak; kifejezi ezt az elnevezés változása: „nobiles jobbagiones, nobiles exercitantes Ecclesiarum.” Végre a kiváltságok tulnyomóbbak lesznek a kötelelességeknél, s ekkor már a személyi állapot ezek szempontjából ítéltetik meg, és az egyház egykori szabad katonái az egyház nemeseként szerepelnek a közéletben és ilyeneknek neveztetnek a törvényekben. „Nobiles ecclesiastici” „Nobiles praediales” „Nobiles qui dominos habere dignoscuntur.”

Az egyháznemesi személyi állapot tehát századról századra növekszik jelentőségében és előkelőbbé válik, anélkül, hogy ezen fejlődése elenyésztetné aszolgálati jellegét azon viszornak, melyben az egyházi nemes urához, a főpaphoz áll. Persze, hogy a szolgálatok a banderiális rendszer bukása óta nem jelentékenyek, és a főpap is csak főpapi széke diszének és ékességének tekinti a maga nemeseit, — de ha ilyenekül tekinti is: ez a viszony lényegén nem változtat, mert a főpap tetszésétől függött az egyházra visszaszállott telkeket csekélyebb

¹ Fejér Cod. Dipl. I. 281. A pécsváradi apátságnak adományozott 200 *szabad* katona kötelelességeit sz. István határozza meg ekkép: „... quos sub talem *redaginus* militiam, ut si forte in regione suboriatur seditio, ad monasterii armata manu concurrant cursodiam; et abbati regalem visitanti praesentiam duodecim equites seruitium studeant exhibere.” — Egy másik oklevélből pedig ezeket olvastuk: „... ut hujusmodi seruitores Ecclesie sue ad *officia* eis a sancto Rege *ordinata* redire compelleremus.” Knauz: Monumenta I. 422.

szolgálatokért is újra eladományozni vagy az egyháznak megtartani. Az egyházi nemes személy állapota azonban előkelőbb lett, azáltal hogy kevesebb szolgálatot kellett teljesítenie, és hogy a főpapi szék diszeül és ékességeül tekintetett.

Hogy az így fejlődött személyi állapotot minden részleteiben tökéletesen ismerhessük: nem állapodhatunk meg fogalmának imént adott meghatározásánál. Meg kell ismernünk magának a fogalomnak alkotó részeit is. Tudnunk kell, hogy milyen kiváltságokat foglalt magában, — minő kötelességekkel járt, — és hogyan volt megszerzhető az egyházi nemesség? És hogy mik voltak a főkülönbségek a királyi nemes és az egyházi nemes közt?

Tanulmányunk ezen részét világosabb áttekintés okáért osszuk föl a következő négy főpontra: I. Az egyházi nemes kiváltságai. II. Az egyházi nemes kötelességei. III. Az egyházi nemesség megszerzése. IV. A királyi nemes és az egyházi nemes közötti főkülönbségek. Ezeket ismerve tiszta képünk lesz az egyháznemesi személyi állapotról.

I. *Az egyházi nemesek kiváltságait* jogászaink közül Kelemen Imre sorolja fel legtökéletesebben. De mikor ő könyvét írta: akkor ezek a kiváltságok még a tételes jogba tartoztak bele, nem a jogtörténelembe. Azért ő megelégedett azok felsorolásával és azzal, hogy amelyik kiváltságukra nézve törvény létezett, ott erre is rámutatott. Szükségtelen is lett volna jogi könyvben az egyes kiváltságok történetét is érintenie, s tartalmukat magyaráznia. Mi megtartjuk az általa követett sorrendet, s az egyes kiváltságoknál röviden azok történetére, értelmére és jelentőségére is ki fogunk terjeszkedni. Kelemen a következőket sorolja fel:

1. „Praediális telkeikre nézve adómentesek.” — Ez a mentességük még szent István idejéből származik. Mert fegyverrel is szolgálni és adót is fizetni: nem tartatott összeférőnek. Azért ez a mentesség valamennyi adónemre vonatkozott, — a pensumra, terragiumra és collectara.

Hogy szent Istvántól eredett ez a mentességük, — tanúsítja az aranybulla, amely azt, mint régít megerősíti. Későbbi törvények is megerősítik, így az 1567. 14. törvénycikk „ . . . ut praediales *quarumeunque* ecclesiarum non dicentur.” Fennállónak mondja ezen mentességüket az 1741. 63. t. cz. is. — A mult század elején a főpapok nagyobb része az egyháznemesi telkeket el nem adományozta, hanem parasztbirtokká alakította át, — az ilyenek azután elvesztették adómentességüket.¹ Persze, ha az egyházi nemes paraszt telket birt: ezután ő is adózott, — hiszen ilyen telken a királyi nemest se védte meg a nemessége az adótehertől. De praediális telkén az egyházi nemes folytonosan adómentességet élvezett egész 1848-ig.

2. „A vámokon az egész országban nem fizetnek.” Ez a kiváltságuk is szent István korából eredhetett s kezdetben épugy mint az adómentesség, — nem annyira nemesi, mint inkább katonai mentességnak tekintetett. Ezt is később a törvények is megerősítik — így az 1563. 59. t. cz. De ez a törvény maga is tanúságot tesz arról, hogy ez a mentesség az egyházi nemesnek ősrégi mentessége, mert „Juxta antiquorum eorum privilegiorum” erősíti meg azt.

3. „Mentesek a katonai beszállásolástól.” Ez is igen nevezetes kiváltság volt, mert háborus időben a katonai beszállásolás súlyosabb teher volt minden más köztehernél, amennyiben a paraszt a hozzá beszállásolt katonát köteles volt ugy szólván mindennel kitarítani. — Ez a teher az egyházi nemest mint katonát nem terhelhette. S valószínű, hogy ez a kiváltsága is szent István idejéből ered. Erre enged következtetni az aranybulla 21. cikke. Az 1567. 14. törvénycikkben újból megerősítve találjuk ezt a kiváltságot, amely egész 1848-ig folyton érvényben volt.

4. „Vérdijukra és esküjökre nézve egyenlők az or-

¹ Archivum seculare AEppat. Strig. V. 564.

szágos nemesekkel.“ Ez volt a legszebb kiváltságuk. Ez a kiváltság az, amely az egyházi nemest egészen közel állítja az országos nemes mellé, mert a törvény előtti egyenlőségüket jelenti. Nem tartom valószínűnek, hogy ezzel a kiváltsággal sz. István ékesítette volna fel az egyházak katonáit, mert az rendeltetésüknek nem olyan velejáró kívánalma, mint az eddig látott három kiváltság. Valószínűbb, hogy ezt a kiváltságot gyakorlat által szerzik meg, s később királyi oklevelek megerősítik őket benne. Azért látszik ez a felfogás valószínűbbnek, mert az egyházak katonái a XI. században még nem neveztetnek nemeseknek. — És talán ezen kiváltságuk megszerzése van legnagyobb befolyással arra, hogy később nemeskül tekintessenek. De hogy ez a kiváltságuk is igen régi: tanúsítja az ezen kiváltságot megerősítő 1567. évi 14. törvenyczikk, azt mondván, hogy vérdíjuk és esküjök *mindig* egyenlőnek tekintetett a többi nemesekével. („Quorum — t. i. nobilium praedialium — homagia et jura menta aequaliter *semper* cum aliis Nobilibus fuerunt aestimata.“)

5. „Telkeikben örökletes tulajdoni joguk van, de csak a fiágon.“¹ Erre a pontra nézve nem értek egyet Kelemennel. — Örökletesen birja ugyan a praedialista a főpaptól kapott telket, de joga nem tulajdoni jog, — hanem a tulajdoni jognak csak egy alkotó része t. i. haszonélvezési jog. — Egyébiránt erről a jogról bőven ki fogjuk fejteni nézeteinket a praedialis birtokról szóló részben.

6. „Egyedül ők viselhetnek hivatalt a maguk székeiben, ahonnan még az országos nemések is ki vannak zárva, akik pedig kiválóan hivataalképesek“. — Utóbbi időkben csak az esztergomi érsek nemeseinek voltak székeik. S ezekben csakis az ő nemesei viselhettek hivatalt. S ez nagyon természetes és könnyen érthető is. Mert hogy

¹ „Verum jus proprietatis et perennalitis habent in suis Curiis cum exclusione ignobilium sed, pro sexu solum masculino.“

bennük más, még országos nemes sem viselhetett hivatalt (ami fölött Kelemen csodálkozni látszik anélkül, hogy okát keresné, jóllehet könnyen megtalálná): annak oka egyszerűen az, hogy az országos nemes mint ilyen az esztergomi érsekhez szolgálati viszonyban nem állott, neki hűséggel és engedelmességgel nem tartozott, — nagyon természetes tehát, hogy az ő katonáinak s nemeseinek béke idején bírása és háboru idején tisztje nem lehetett. — Sokkal érdekesebb ennél az a kérdés, hogy viselhettek-e hivatalt az egyházi nemesek székeiken kívül is — a megyékben? — Törvény nincs erre vonatkozólag; — kiváltság levelek — pl. Zsigmond királynak egyik oklevele — azt mondják, hogy ezek a nemesek az országos nemesekkel mindenben — egyenlőknek tekinteszenek; — de másrésről kétségtelen, hogy az egyházi nemes mint ilyen a megyei közgyűlés tagja nem lehetett — tehát hivatalhoz nem juthatott. A hivatal-képességet tehát számukra általában követelni nem lehet. A gyakorlat az egyes megyékben eltérő lehetett. Néhol mint honoratorok bejuthattak a megyei nemesség egyetemébe és hivatalokba. De a székeiken kívüli hivatal-képesség általános kiváltságukká nem honosodott — s ilyen kiváltságaik közt nem említetik.

7. „Saját különös hatóságaik által kormányoztatnak.“ Vagyis ki vannak véve a megye törvényhatósága alól. Ezt bővebben fogjuk látni ott ahol az esztergomi érsek nemeseiről lesz szó.

8. „Birtok-pereikben és gyökeres jogaik fölötti ügyeikben a főpapok octavalis törvényszékei ítélnek.“ A bíróságokat is később fogjuk ismertetni.

9. „A magszakadás és hűtlenség folytán, nem a korona ügyésze, hanem az illető egyháznak mint kegyurnak (!) ügyésze örököl (*Ecclesiae patronae!!!*), s ekkép a kuria a főpap adományozása alá visszatér.“ — Látjuk, hogy Kelemennél hogyan szüli egyik hiba a másikat. Szerinte az egyházi nemesnek a praediumhoz tulajdoni joga van, — az egyháznak kegyuri természetű joga, —

és ebből folyólag háramlási joga van. Látni fogjuk bővebben is, mint ahogy már eddig is láttuk, hogy ez a tan egészen hamis. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a helytelenül — úgynevezett — háramlási jog a főpapokat szakadatlanul megillette és ez a jog nem közjogi forrásból pl. királyi privilegiumból eredett, hanem az egyháznak tulajdoni jogából. — Azon oklevelek, melyekben ez a jog érintetik nem adományozzák ezt a jogot az egyháznak, hanem csak constatálják, hogy azok a telkek megszakadás vagy hűtlenség esetén az egyházat illetik. S kinyilatkoztatják ezt azért, nehogy a korona ügyésze ezeket a jószágokat az egyházaktól elkövetelje. „... *possesiones* taliter interfectorum non ad Palatinum Regni, vel iudicem Curiae Regni devolvantur, sed in Ecclesiam Strigoniensem.”¹

Ezeket a kiváltságokat sorolja fel Kelemen, akivel e tekintetben egy másik igen nagy jogászunk Szlemenics is teljesen megegyez. De ezeken kívül egyéb kiváltságaik is voltak s mi ezeket is röviden ide vesszük.

10. Megemlítésre méltó kiváltságuk volt, hogy ki voltak véve az ország biráinak törvényhatósága alul. Ezek őket meg nem idézhették, el nem ítélhették, le nem tartóztathatták és ha letartóztatták volna: azonnal kötelesek voltak őket kiadni a főpap palatinusának. Sezen kiváltságukkal az ő személyes szabadságuk megközelíti az országos nemesek szabadságát. — Ez is igen régi kiváltságuk és IV. Béla mikor egy 1263-ból való oklevelében az esztergomi érsek kiváltságait felsorolja és megerősíti, ugyanazon oklevélben az egyházi nemesek ezen kiváltsága is megerősítést nyer.²

11. A törvényhatóságiakhoz egészen hasonló jogokat gyakoroltak székeik közgyűlésein. T. i.: határozatokat hoztak, tisztviselőiket választották sat.

12. Mint nemesi székük tisztviselői bíró hatalmat is

¹ Knauz: Monumenta L

² Pray. Specimen Hierarchiae Hungariae Tom. I. pag. 134.

gyakoroltak. S ez is olyan kiváltságuk volt, amely megérdemli a fölemlítést.

13. Birtokviszonyaikban és öröklési jogukban az országos nemesek jogával és törvénykezési formáival éltek.

Ezen kiváltságok birtokában az egyházi nemes már a 13. és 14. századokban is közel áll az országos nemeshez. Tanúsítja ezt az is, hogy királyi nemesek is beléptek birtokaikkal együtt az egyházi nemesek közé, amint ezt a szelepcsényi és pócsi nemesekről olvastuk.¹ S viszont az egyházi nemesek az esztergomi érseki egyháztól elszakadni és királyi nemesekké lenni ismételten megkísérleték. Nem történhetett volna ez, ha a közéletben éles különbség lett volna a két nemesség között.

Mindezek a kiváltságok az egyedüli vámmentességet kivéve az 1848-iki nagy átalakulásban vagy eltörültek, vagy megszűntek kiváltságok lenni.

II. Lássuk most az egyháznemesi személyi állapot másik felét: *a kötelességeket*. Ezeket se Kelemen, se a többi régibb jogi íróink nem sorolják fel; — annál kevésbé az újabbak, akiknek idejében az egyházi nemesség már leszorult a magyar tételes jog lapjairól. — Azért történhetett ez, mert ezek a kötelességek nem birtak a közkötelesség jellegével, amennyiben az egyházi nemes mint ezt Zsigmond V. decretumából olvastuk, nem a maga nevében ment a táborba, hanem a főpap nevében. De ez nem elegendő ok a kötelességek ismertetésének mellőzésére, mert ezek nélkül nem lehet tisztán látni és helyesen megítélni sem az egyházi nemes személyjogi egyéniségét, sem a főpaphoz való viszonyát. — Félre is ismertetett mind a kettő, — és ebben igen nagy szerepe volt annak, hogy jogászaink e század elejétől kezdve a kiváltságokat valamennyien szorgalmasan hirdetik, a kötelességeket pedig egészen elhallgatják.

Két csoportba oszthatók ezek a kötelességek: *szolgálatiakra*, amelyeket az egyházi nemes a praedium hasz-

---

¹ Knauz: Monumenta T. I. pag. 305. és II. 178.

nálataért volt köteles teljesíteni; és *erkölcsiekre*, amelyek mintegy a nemesi kiváltságok élvezetének feleltek meg.

Mind a kettőt t. i. a praediumot és a nemesi kiváltságokat a főpap kezéből kapta az egyházi nemes, azért a főpapnak tartozott kötelességekkel. Lássuk ezeket a kötelességeket egyenként.

1. Fő és legsúlyosabb kötelességök volt a katonai szolgálat. Ez volt az egyházi nemesek hivatása. „*Liber-milites*“ „*exercituantes*“ -- így hívják őket a XI. XII. és XIII. századokban. S ez a hadi szolgálat folytonos volt. Mert az Árpádok alatt kivülök és a várjobbágyokon kívül más állandó harcosok (*exercituantes*) nincsenek is. Ekkor tehát ők képezik az állandó katonaságot a várjobbágyokkal együtt. Nem vált könnyebbé hadi szolgálatuk a banderális hadi rendszer korszakában sem. Mert a főpapok csapatai ezen rendszer idejében is a magyar hadsereg derekát képezték, s veszély idején a főpapi banderiumok mentek első sorban az ellenség ellen és ezen banderiumok harcosai ők, — az egyházi nemesek voltak. Ezen kötelességüknél fogva a főpap parancsára felfegyverkezni, zászlója alá összegyűlni és vele háboruba menni tartoztak. — S ezen kötelességük *személyes* kötelesség volt. Pázmány Péter 1622. évben készült urbariumában ez a kötelességük így van kifejezve: *Tenantur personaliter exercituare cum acie Illmi Domini Archieppi, tempore scilicet quo Dni Illmi acies levatur. Id in singulis Sedibus seorsim exprimitur.*¹ Ugyanazon könyvben az érsekujvári érsekségi felügyelőnek szóló utasítás (*instructio*) 8. pontjában ezeket olvassuk: „*Nobiles nostros Praediales sedis Verebél in suis libertatibus et consuetudinibus conservare studeat . . . Ipsi autem praediales Nobiles provisorii debitum honorem et obedientiam exhibeant et tempore cujuscunque insurrectionis, ad ipsius praescriptum insurgere parati sint.*“ (pag. 338.) És a verebélyi és szentgyörgyi praediális nemesi székek

¹ Archivi sec. AEppat, Strig. Protocolum U. pag. 14.

palatinusának mindjárt a kinevezési okmányában kötelességeül tétetik, hogy fölkelés idején ő maga is ott legyen személyesen az érsek mellett a banderiumban és a nemesekkel együtt köteles hűséget tanusítson. („Deinde quando insurgendi necessitas fuerit, more antiquo observato, penes nos ac banderium nrum idem Palatinus personaliter comparere et debitam fidelitatem una cum Nobilibus, sub suo Palatinatu habitis praestare teneatur.“ (pag. 18.) — Ezek a sorok kétségtelenné teszik, hogy az egyházi nemes még a 17. században is állandó katonája a főpapnak; szolgálata terhes szolgálat, és a főpaphoz való viszonya tisztán szolgálati viszony. Mert köteles engedelmességgel tartozik nemcsak urának a főpapnak, hanem a főpap gazdatisztjének is. — Még a palatinus is, aki „Illustrissimus“ volt, és rangjára nézve a megyei főispán mellett állott, az egyház szolgájának tekintetik, s mint ilyen köteles az érsekújvári felügyelőnek segélyére lenni. („... ei adjumento sint, alijs quoque servitijs Illmi (t. i. Palatini) ita se gerant, sicut et alij seruitores.“) — És az egyházi nemesek ilyen tisztán szolgálati jellegű hadi kötelessége főnnállott egész a banderialis rendszer bukásáig. Azután is katonái voltak ők a főpapnak, de hadi szolgálatuk a hadi rendszer átváltozása folytán sokkal könnyebb lett, s a jelen században egészen elenyészett.

2. Kötelesek voltak az egyházi nemesek nemcsak személyesen háboruba menni, hanem magukat felszerelni is. A szükséges fegyverekkel és lóval maguk a nemesek látták el magukat. Ezt is épügy mint a hadi szolgálatot, mindjárt szent István teszi kötelességükké. Emlékeztünk, hogy a pécsváradi apátságnak adományozott 200 szabad katonának meghagyta, hogy veszély idején fegyveres kézzel (armata manu) siessenek a monostor védelmére. Pázmány imént idézett urbáriumában ez a kötelesség, mint magától értetődő, megemlítve sincsen. De kitűnik a palatinusnak szóló utasításból, mely szerint neki kötelessége felügyelni, hogy a praediálisok a hadjáratra jól fel legyenek szerelve. („Curam habeat, ut Praediales

cum quibus venit, ad expeditionem sint bono apparatu.“ pag. 16.) És ez minden kétséget eloszlat az iránt, hogy a fölszerelés magának az egyházi nemesnek kötelessége volt. S hogy ezen fölszereléshez a ló is hozzá tartozott: tudjuk az 1492. 20. és 1498. 20. törvényczikkekből, amelyek szerint a banderiumok tisztán lovasokból állottak. De a táborozási költség már nem őket, hanem urukat, a főpapot terhelte. Olvastuk ezt Zsigmond V. decretumának 3. cikkében és olvashatjuk az 1662. 5. t. cz. 12. §-ában is.

3. Az esztergomi érsek nemesei s valószínűleg más főpapi nemesek is hadi adót is fizettek a főpapnak (taxa v. pecunia exercitualis) és tizedet is adtak. Ez valószínűleg a táborozási költségek fedezésére, nevezetesen a tisztek fizetésére fordított. Az esztergomi érsek nemesinek hadi taxája és tizede, a palatinust illette, és a birságok egy részén kívül ebből állott a fizetése. Egyébiránt ez a hadi pénz és tized igen csekély volt. 1604-ben például: a Vajka-szék összes nemesének mindakét czimen fizetett ezen adója összesen 96 frtot tett ki.¹ Pedig ez a nemesi szék volt a legnagyobb.

4. Pázmány urbáriumában kötelességük gyanánt emlittetik, hogy ugyanolyan birságokkal élnek, mint azon vármegyék, amelyekben laknak. Ez egy sajátságos neme volt az adóztatásnak, s a befolyt birságokból a tisztviselők meghatározott hányadrészek szerint osztottak, és ez az osztalék volt a fizetésük.

5. Ha a főpap a maga birtokain utazott, vagy a király látogatására ment: kötelesek voltak őt csapatban kísélni és szolgálatára lenni. Ezt is már szent István tette kötelességükké, amint ezt a pécsváradi apátságnak adományozott 200 szabad katonáról tudjuk. És ez a kíséret állandóul fennállott. Ezért jártak és járhattak a magyar főpapok nagyszámu kísérettel Budára a királyhoz. És hogy így jelentek meg a király előtt: azt nem fényűzésből és hatalmuk fitogtatásául tették, hanem csak ősi jogukkal éltek. Mert nekik ősi joguk volt katonai kíséret-

¹ Archivi sec AEppat. Strig. Prot. U. pag. 15. 17.

tel járni; nemeseiknek pedig kötelességük volt a csatlós csapatot kiállítani. Az esztergomi érsek nemesei ezen kívül kötelesek voltak banderiumot kiállítani az érsek installációja alkalmával is, — és kísérő csapatot adni az érseki jogigazgatónak is.

6. Az egyházi nemesnek a főpap iránti szolgálati viszonyából és az egyháznak a praedialis birtok fölötti tulajdonából folyt az, hogy az egyházi nemes minden ügyeiben a főpap bíraskodjék. Ez kivette a praedialistát minden más hatóságok jogköréből, de viszont kötelezte is őt, hogy a főpapot necsak urának, hanem hatóságának is elismerje.

7. Köteles volt a főpapot urának tekinteni, (*Nobiles qui Dominos habere dignoscuntur*) és úgy az ő, valamint tisztjei parancsainak engedelmeskedni.

Morális kötelességei voltak: a keresztény kath. hitben megmaradni, az egyház iránt hűséggel, s a főpap iránt hódolattal viseltetni és kötelességeit odaadással teljesíteni.

A személyállapot másik felének: a kötelességek oldalának ezen megvilágítása után egészen másképp áll előttünk az egyházi nemes jogi egyénisége és a főpaphoz való viszonya, mint minőnek azt Kelemen írja.

Az 1848. törvényhozás feloldotta az egyházi nemesnek személyes függési viszonyát s azóta ezen kötelességek a jogtörténelembe tartoznak.

III. *Hogyan volt megszerezhető az egyházi nemesség?* Ez az a további kérdés, amelyre még felelnünk kell.

Az egyházi nemességet csak a főpap adhatja. És pedig csak az a főpap, aki nemességosztogatási előjogát (*nobilitaris praerogativa*) nemgyakorlás által el nem vesztette. Osztogattatott ez a nemesség akképp, hogy a főpap annak, akit nemesei közé felvenni akart, egyházi birtokot adott, s az erről szóló adománylevélben kifejezte, hogy őt a maga főpapi nemesei közé fölveszi. E szerint az egyházi nemességnek egyedüli rendes szerzési módja a főpapi adomány volt.

A történeti részből tudjuk, hogy voltak egyesek, akik ezen szerzési módtól eltérőleg, — vagyis főpapi adomány nélkül lettek egyházi nemesekké. Így emlékezhetünk, hogy a királyok a várföldeket a 13. században hogyan elosztogatták. Az egyházak is kaptak ilyen földeket s velük egy-egy csoport várjobbágyot is. És oly föltétel alatt adta őket a király, hogy kiváltságaik megmaradjanak és ők az illető egyház nemeseivé legyenek. Ezek a várjobbágyok tehát nem a főpaptól nyert adomány által lettek egyházi nemesekké, hanem az által, hogy a király őket oly föltétellel adta oda az egyháznak, hogy ez nemesei közé vegye fel őket. A 13. század okleveleiben több ilyen esetet láttunk, de ezek rendkívüliek voltak. Es az egyházi nemesség külön adományozási formájának nem tekinthetők. Épp úgy nem tekinthető ezen nemesség szerzési módjának azon kivételiesen előfordult receptió sem, melylyel a főpap a hozzá csatlakozó királyi nemeseket saját nemesei közé birtokadomány nélkül fölvette.

És így az egyházi nemességnek a messze multban sem volt más rendes szerzési módja, mint a főpapi adomány. Vagyis a főpap birtok-adomány nélkül senkit sem vett föl nemesei közé.

Ez az adomány kétféleképp történhetett. Lehetett az adomány tiszta, — mikor az adományos az egyháznek telket egyenesen a főpap kezéből kapta, — ami adomány levél (*Litterae donationales*) kíséretében történt. És lehetett vegyes, — mikor a birtokot örökvallás útján szerezte s az örökvallásra főpapi megerősítést nyert, — ami főpapi jóváhagyó levél (*litterae consensuales*) által történt. De akár magát a birtokot kapta, akár csak jóváhagyást kapott a birtok megvételére: mindkét esetben adományosnak tekintett, s mint ilyen egyházi nemesség is lett.

Az adomány csak a főpaptól volt nyerhető. Mert a telek az övé, illetve az egyházé volt — azt csak ő adományozhatta el. — Ha a főpapi szék üres volt: akkor a király gyakorolta az adományozást az egyház jogainak

fentartásával és a szokott föltételek kikötésével; gyakorolta pedig a királyi kamara utján. Maga az adománylevél, melynek jogi természetéről később lesz szó, az adományozó főpap nagy pecsétjével ellátva privilegiális formában adatott ki, és formulája lényeges kitételeiben századok óta ugyanaz volt.

Másik módja a praediális birtok és vele az egyházi nemesség megszerzésének az örökvallásra nyert főpapi jóváhagyás volt. Ezt is csak a főpap adhatta. A király által adott ilyen jóváhagyó oklevél nem jutott kezembe; de ha a király a főpapi szék üresedésben léte alkalmával az adományozási jogot gyakorolta: minden valószínűség szerint ilyen jóváhagyást is osztogatott. A litterae consensuales az adomány levél formájában adatott ki. Magában foglalta az örökvallás teljes szövegét, — ezután következtek az adomány levél minden lényeges kikötményei és záradékai. Vagyis az örökvallás csak mintegy alapul szolgált arra, hogy a főpap a birtokot adományozhassa. Mert az egyházi nemes urához a főpaphoz való viszonyát egyoldalulag meg nem változtathatta, — azokat a szolgálatokat amelyekkel tartozott, urának tudta nélkül másra át nem ruházhatta. S azért az örökvallással csak a felvalló adományos joga szűnik meg a birtokra nézve, a vallományos, vagyis a vevő az örökvallás alapján csak azt kérheti, hogy a felvallott birtokot — a főpap neki adja, és csak ha ez megtörtént, vagyis csak akkor és ez által szerzi meg a megvett birtokot: ha az örökvalláshoz a főpap általi adományozás hozzá csatlakozik. És ez a litterae consensuales által történik. S minthogy e szerint ez a jóváhagyás nem csak formájára, hanem lényegére nézve is nem egyéb mint adományozás: azért megadja a nemességet is. Ezt a jóváhagyást a főpap meg is tagadhatta, — s nélküle az örökvallás semmis, mert a főpap engedélye nélkül a felvallás sem törtenhetett; — az engedély nélküli elidegenítés az adomány semmiségének terhe alatt tiltva volt. Jogi jelentőség és tartalom tekintetében tehát ezen főpapi jóváha-

gyás magasan fölötte áll a nemesi birtok fassiojára kérni szokott királyi megerősítésnek. Mert ezt csak tanácsos volt kérni, hogy a megvett birtok tulajdona biztosítva legyen; a főpapi jóváhagyást pedig kellett kérni, hogy a birtok megszerezhető legyen.

Még egyszer vissza kell itt térnem Kelemenhez. Ő ugyanis azt mondja: „Non quemvis fundum Ecclesiae, sed Curiam tantum ab antiquo huic usui destinata et ad jus Ecclesiae redeuntem cum effectu nobilitatis conferre posse.” Hát ez az állítás nem helyes! Kelemen ezzel az állítással a főpapoknak azt a szép kiváltságát, mely szerint nemességet osztogathattak, — de magát a praediális nemesi minőséget is a „huic usui destinata Curia” járulékává alacsonyítja le. Állítása szerint azt kellene hinnünk, hogy nem is a főpap adja a nemességet, hanem az a bizonyos ezen célra rendelt Curia, — és a főpapnak szép kiváltsága mindössze ezen Curia adományozásának jogává zsugorodik össze. Ezen állításával Kelemen egy rövid paragraphuson belül önmagával is ellentétbe jön. Adatok hiányában azon két körülmény — t. i., hogy a praediális nemesség praedium szerzése nélkül egyszerű privilegiális levéllel, avagy amint ő mondja armálissal nem szerezhető, — és hogy a főpapok a praediális Curiákat már a mult században sem szaporították s újakat nem alakítottak ellenmondásra, a praediális telek jogi természetének téves felfogására és ezáltal helytelen állításra viszi őt.

A praediális birtok sohasem alakul meg olyan meghatározott és önálló egyéniséggé dologi jogunkban, mint pl. a nemesi birtok. Utját állja ilyen kifejlődésnek az egyház tulajdonjoga, amely minden adománylevélben: „jus archiepiscopale”, „jus praediale”, „jus Ecclesiae” nevek alatt szerepel. Azért a praediális birtok nem egyéb, mint olyan egyházi birtok, amelylyel a főpap kezdetben szükségből, utóbb inkább csak saját tetszésén s akaratán alapuló szokásból úgy rendelkezik, hogy azt egyeseknek bizonyos szolgálatok fejében visszavonhatlanul ugyan, de

tulajdonjogának fentartása mellett odaadja. Már most az, hogy az ilyen rendelkezés — az adományozás időről-időre bizonyos Curiákra szorítkozik: az adományozás módjában, visszavonhatlanságában és a dolog természetében találja okát. Mert a birtok nem cserélhető olyan könnyen, mint a ruha. És a főpapi egyházak érdeke sem hozta magával, hogy saját kezelésű birtokukat praediálissá, s viszont ezt saját kezelésű vagy paraszt birtokká egyremásra átforgassák. Látjuk ebből, hogy az a ködös „antiqua destinatio” már a dolog természete által is az egyházak világos érdeke gyanánt derül ki. És látjuk, hogy sok esetben, — amint ebben is — milyen könnyű dolog a homályos sejtelemből a világos tudáshoz érünk.

Az egyes egyházak praediálistái — mint ezt az esztergomi érsek és a győri püspök nemeseiről tudjuk, — jobbra külön falvakban laktak. Az egész falu, az egész határ praediális birtok volt. És hogy az esztergomi érsekség birtokain az urbéres községekben szórványosan egyes praediális kuriák is voltak: az úgy történhetett, hogy ezek a kuriák vagy újabb keletűek, — vagy az egykor egészen praediális falu annak a magányosan álló kuriának kivételével paraszt birtokká változott át. Mig a főpap köteles katonákat tartani: addig eladományozza a reá visszaszállott azon birtokot, amelyen addig is katonát tartott, mert kénytelen vele. S inkább azt adja oda, amelyen addig is katonát tartott, hogy sem más birtokából ujat alakítson és arra adómentességet kérjen. De mihelyt nem kell banderiumot kiállítania: a praediális birtokot bizony átalakítja jövedelmező paraszt birtokká, vagy megtartja magának, vagy haszonbérbe adja. Tudjuk ezt Timon könyvéből. Biz ez ellene mond az „antiqua destinatio”-nak, és a főpap érdekét és teljes rendelkezési szabadságát mutatja.

Mikor pedig a főpapok hadviselési kötelessége el-esik s egyesek közülök a praediális nemeseket méltóságuk diszeül többnyire kevésbé jövedelmező birtokaikon továbbra is megtartják: akkor már nincs okuk, amiért

új praediális kuriákat alkossanak. S minthogy érdekükkel ellenkezik, hogy birtokaik használatát egyre-másra ok és szükség nélkül változtassák: az egykori praediális kuriák, továbbra is praediális kuriák maradnak. És ebből a gyakorlatból ezen egyházi birtokokról az a téves felfogás keletkezett: mintha azok a folytonos adományozás által az egyház tulajdonából kiszakadtak volna és speciális jogi természetet öltöttek volna. Mintha a praediális nemesi minőség és a főpapok nemesség-osztogatási előjoga azokhoz a bizonyos kuriákhoz hozzá nőtt volna. S ugyancsak ezen folytonos gyakorlat keltette azt a felfogást is; amely az 1830. 13. törvényben megszólal és a pannonhalmi főpát ősi birtok és nemesség-adományozási előjogát birtok- és nemesség-adományozási köteleességgé változtatta át: mintha a főpap ezen birtokairól másképp, az egyházra nézve hasznosabban nem rendelkezhetnék, daczára annak, hogy az eladományozásnak tulajdonképeni ratioja elesett.

Kelement is annyira félrevezette az, hogy az eladományozás tárgyaiul folyton ugyanazon kuriák szerepeltek: hogy a praediális nemesi minőséget is mintegy azon kuriákhoz kötve szemlélte, s mintegy azon kuriák speciális jogi sajátsága gyanánt fogta föl.

De mi szabadnak és semmiféle ősi rendeltetés által meg nem kötötnék látjuk a főpapnak ezen birtokok fölötti rendelkezési jogát: s így Kelemennel szemben is állíthatjuk: hogy a telek adományozás csak formája volt a nemesség osztogatási kiváltság gyakorlásának s ez a kiváltság az által, hogy hosszú időn át bizonyos birtokkal folytonosan gyakoroltatott, azáltal azon birtokhoz hozzá nem köttetett s azon kuria libertásai közé le nem hanyatlott.

Ezek az egyháznemesi telkek különjogi természetet soha nem öltöttek, ha egyes immunitásokkal felruháztattak is. Azért az ilyen telkeket a parasztok is birhatták, akik ezen birtoklás által formaszerű adománylevél nélkül praediálistákká és nemessékké nem lettek. És amint az

egyháznemesi birtokra, a főpap parasztokat telepített, vagy azt saját kezelése alá fogta: azonnal odalett az antiqua destinatio. Pedig ha az ősi rendeltetés tana fennállott, akkor azt a telket paraszt nem birhatta volna. Vagy pedig ha megállana az, ami az ősi rendeltetés hamis tanából következik, hogy az egyházi minőség az ilyen kuriáknak mintegy járuléka volt: akkor az ilyen kuriáknak birtoklása a parasztot praediálistává tette volna. Már pedig a praediális telket a paraszt is birhatta, és akármeddig birta, még is csak paraszt maradt. És így az ősi rendeltetés tana, melyet Kelemen hirdet, egészen hamis tan.

Hogy a praediális nemesi minőség az egyháznemesi telekhez hozzákötve semmikép sem volt, mutatja azon körülmény is, hogy a praedialista megmaradt a nemesség birtokában és a kiváltságok élvezetében, ha kiesett is az egyháznemesi telek birtokából. Ellenben az egyháznemesi telek mihelyt paraszt kézre került: azonnal elvesztette immunitásait; adózás alá vettetett és katonaszállásolással is terheltetett.

Az armalis általi megnemesítéshez hasonló forma, az egyházi nemesség elnyerésére és osztogatására nézve nem fejlődött ki. Természetes oka ennek az, hogy ezen nemesi minőséggel olyan súlyos hadi szolgálat járt, amelyért a nemesi kiváltságok élvezete megfelelő jutalmazásnak nem volt tekinthető. — Mikor ez a hadi szolgálat elesett: akkor kifejlődhetett volna ilyen, birtokadomány nélküli forma is. De nem fejlődött ki. Azok a főpapok, akik az egyházi nemeseiket főpapi székek diszeül és ékességeül megtartották: azok a hadi szolgálat megszűnte után is birtokadományozással egybekötve gyakorolták előjogukat. Akik pedig drágának találták ezen decorumot: azok elévülni hagyták szép előjogukat, amennyiben azt a századok viharai már előbb le nem döntötték.

Azok a főpapok, akiknek kezéből az 1855. febr. 3-iki nyílt parancs a nemesség adományozás addig használt formáját a praediális birtokkal együtt kivette, — azok még kereshetnének más formát ezen ősi előjoguk

gyakorlására. Mert előjoguk se vissza nem vonatott, se el nem évült, se maguk le nem mondtak róla.

A szerzési módokról beszélve — itt vethetjük azt a kérdést is: *hogyan volt-e veszíthető az egyháznemesi minőség?*

Kevés példa van ugyan arra, de kétségkívül joguk volt a főpapoknak hűtelen nemeseiket a nemességtől megfosztani és jószágaitat visszavenni. Hiszen érintettük már, hogy az esztergomi érsek törvényszékei főbenjáró perekben is ítéltek és halálos ítéletet is hoztak. A praediális birtok két czímen szállott vissza az egyházra: magszakadás és hűtlenség czimén. S aki hűtlenség miatt jószágát veszítette, az elvesztette nemességét is. A főpap adta ezt a nemességet, s ha joga volt adni: joga volt bizonyos esetekben elvenni is. — Megkövetelte ezt azon viszony szolgálati természete is, amelyen az egyházi nemes a főpaphoz állott. És hogy kevés eset van rá, az a dolog természetéből folyik. Régente, mikor a praediális katonai szolgálatot teljesítettek, gyakrabban mérülhettek fel a hűtlenség esetei. Egy ilyen esetről tesz tanuságot V. Istvánnak egy 1271-ből való oklevele, amely szerint Cletus egri püspök, bizonyos Sámuel, Sibininek fiát, akit ő tett nemessé, — nemességétől megfosztotta és szolgaságra vetette — („... propter excessum infidelitatis *dejecta nobilitate*, quem idem Cletus Episcopus nobilitaverat, per eundem redactus in seruitutem exstitisset.”)¹

IV. Az eddigiekben az egyházi nemességnek, mint személy-állapotnak ismertetését kimerítettük. Láttuk szép kiváltságait, melyek szerint személyes szabadsága alig különbözött az országos nemesétől. Hiszen vérdíja és esküje is egyforma értékű volt az övével. De minden szép kiváltságai dacára mégis nagy különbség volt a kettő között a jogképesség tekintetében. Jogi egyénisége még tisztábban fog állani előttünk, — ha összemérjük őt az országos nemessel, — és röviden összefoglaljuk azokat a főkülönbségeket, amelyek közöttük voltak. Ezek voltak a főkülönbségek:

¹ Fejér. Cod. Dipl. V. I. 154—155.

1. Az egyházi nemes nem a királytól, hanem a főpaptól kapván nemességét, nem volt nemese az országnak és nem volt tagja a magyar szent koronának.

2. Kivül állott az az országos rendeken és politikai jogokat nem gyakorolt. Vagyis

3. nem vett részt a törvényhozásban se személyesen, se követküldés által; nem viselhetett nemesi hivatalt, se országos méltóságokat és törvényhatósági jogokat nem gyakorolhatott.

4. Nemesi birtokot az egyházi nemes nem birhatott és ha ilyent szerzett: abból nemtelen vagy idegen módjára kibecsülhető volt.

5. Nem lehettek jobbágysai, — földesuri törvényhatóság nem illette meg őt.

6. Birtokával szabadon nem rendelkezhetett, azt csak a fiágon bírta, és hitbizománnyá át nem alakíthatta.

7. Birtokával nem jártak vele a kisebb királyi haszonvételek és földesuri jogosítványok, — mint a nemesi birtokkal.

7. Függő viszonyban és szolgálatokra kötelezve volt ura a főpap irányában, míg az országos nemes senki másnak, hanem csak a király hatalmának volt alárendelve.

9. Nem a király zászlója alatt és nem a maga nevében harczolt, hanem a főpap zászlója alatt és a főpap nevében.

10. Nemesi czimmerrel és előnévvel nem birt.

Az országos nemest mindezek a jogok megillették. A jogképesség tekintetében tehát nagyon előtte van az egyházi nemesnek még a jelen században is: amikor ez nem volt már többé a főpap katonája, hanem tisztán csak nemese.

III.

Az esztergomi érsek praedialis nemesei.

Az egyes főpapok nemesei különböztek egymástól *személyes* kiváltságaikra nézve is, s méginkább a *testületiek* tekintetében.

Kettős ok teremti meg ezeket a különbségeket: a

törvényhozás formája, — és az egyes főpapok kisebb-nagyobb közjogi állása és gazdagsága.

Mikor az egyházi nemesség keletkezett: abban az időben a mai értelemben vett törvényhozás nem létezett. Az egyes intézményeket vagy a szokás, vagy a királyi kiváltság alkotja meg és neveli föl. Azért az igazságszolgáltatás is a régi szokás szerint és a kiváltságok szerint történik. Az elvonás és általánosítás, amivel a törvény fogalma kapcsolatban van, csak később, a jogfejlődésnek haladottabb szakában áll elő. Kiváltságokkal van tele a jogi élet, és az aranybulla is még csupa kiváltságokat, mentességeket és szabadalmakat erősít meg. Azért a kiváltság az Árpádok alatt nemcsak a leggazdagabb jogforrásnak, hanem — mintegy a törvényhozás formájának is tekinthető. — Ilyen királyi kiváltságok alkotják meg az egyes egyházak praediális nemességét; ilyenek adnak nekik szabadalmakat és mentességeket. És mindig csak egyik vagy másik egyház nemeseiről van bennük szó, és sohasem általában az egyházi nemességről. És a hatalmasabb főpap hamarabb szerez kiváltságokat a maga katonáinak és többet szerez, mint a kevésbé hatalmas. Ezekben a királyi kiváltságlevelekben rejlik a fő oka annak, hogy az egyes egyházak nemesei kiváltságaikra nézve különböztek egymástól.

S azután az egyes egyházak nemessége, mint katonai testület majd több, majd kevesebb tagot számlált. Mert annak a főpapnak, aki csak pl. egy negyed banderiumot állított ki, sokkal kevesebb katonára volt szüksége, mint annak, aki egészet vagy kettőt volt köteles táborba vezetni. S az ilyen sok egyénből álló testület más szervezet és önkormányzati formát igényelt, mint egy másik, csekély számú tagokra szorítózkodó ilyen testület. És ez a forrása a testületi kiváltságok között létezett különbségeknek.

A személyes kiváltságok között volt különbségeket elegyengették később a törvények és lecsiszolta az élethivatás egyformasága. S mikor már az egyházak nemesei-

nek adómentességéről, esküjéről és vérdijáról általános törvény keletkezik: akkor a személyes különbségek már egészen elsimultak és a győri püspök nemese — például — semmivel sem állott mögötte az esztergomi érsek nemesének.

De a testületi kiváltságok között kifejlődött különbségek nem simultak el, a legujabb időkig sem.

Az esztergomi érsek nemesei abban különböztek más főpapok nemességétől, hogy nekik önkormányzati joguk és szervezetük is volt.

Ezen nemesek testülete, a maga székeivel és bíróságaival szervezésre nézve a legtökéletesebb. És így legalkalmasabb is arra, hogy mintegy példa gyanánt bizonyítsa az egyházi nemességnek azt a hadászati jelentőségét, amelyet számára az I. részben vitattunk. És legalkalmasabb arra is, hogy egész tiszta mivoltában kidomborodjék előttünk az a jogviszony és egyén, amelylyel és akivel foglalkozunk.

Mindenek előtt ezen testület terjedelméről kell tájékozódunk. Vagyis puhatolnunk kell: *mennyi praedialis birtoka volt az esztergomi érseknek, és mennyi nemese lehetett?*

Egész halmaza van előttem a különböző időkből való adatoknak, amelyek ezen kérdésekre feleletet kínálnak. De mindezek daczára, — úgy a praedialis birtok terjedelméről, mint a nemesek számáról — csak hozzávetőleges képet nyerhetünk. Azért is, mert ez a kettő folyton változik; — azért is, mert az adatok hiányosak; de különösen azért, mert a különböző idők különböző terminológiája megnehezíti az adatok összeállítását.

Az már meg volt érintve, hogy az esztergomi érsek nemesei részint külön praedialis falvakban laktak, — részint az urbéres községekben szórványosan létezett egyes praedialis telkeken.

Ezen falvak és telkek talán legrégibb összeírása Oláh Miklós eszt. érseknek egy könyvében foglaltatik és körülbelül 1550—1554. évekből származhatik. Az összes érsekségi

birtokok, s azoknak összes terhei össze vannak itt foglalva. És az összeírás úgy látszik abból a czélból készült, hogy az egyes községek viszonyait s főleg az érsek iránti kötelességeit és terheit feltüntesse és ezekre mintegy szabályul szolgáljon.

Az egész összeírásra itt semmi szükségünk nincsen. Elég, ha kivonatban felveszszük belőle azokat az adatokat, amelyek az egyházi nemesekre vonatkoznak és vonatkozni látszanak. Ezek az adatok az összeírás sorrendje szerint a következők:

Comitatus Strigoniensis.

Bwchu. sessiones prediales	3	Keeth <i>Curia nobilitaris seu libertinus</i> 1.
<i>Libertinus unus</i>		Naghelwed. prediales 10
Magyar Zewden. sessiones prediales	9	<i>libertinus unus</i>
Németh Zewden. sessiones prediales	14	Kwral. prediales non sunt
<i>libertini seu domus nobilitares duo</i>		Farnad. oppidum prediales 7
Wasarhel. prediales	2	<i>Libertinus seu Curia nobilitar. una</i>
		Barth. prediales 8
		Kemend. prediales non sunt
		Wyffalw

Comitatus Comaromiensis.

Kyrth. prediales	3	Marthos prediales non sunt
Hethyn. prediales quot sint ignorant,		Imew prediales 2
<i>libertatem petunt</i>		Anijala. In ista possessione erant sessiones populo XII. et inquilinares demptis predialibus 3
Perbethe. prediales	2	— sunt tamen in pterito. Carnisprinio combust.
Baych sessiones prediales sive fundi	4	Farkasd. Est deserta tota, olim hic fuit allodium Thomae Card.
<i>Libertini seu Curie nobilitares tres</i>		Leek hic est castellum. —
Nandor est prorsus deserta		Prediales 11
Gwttha utraq		<i>libertinus seu nobilis unus</i>
Oppidum Naszvad prediales	6	Oppidum Vdward sessiones prediales 12
<i>libertinus seu nobilitaris curia una</i>		
Zakallas prediales	3	

Curiae nobilitares seu libertini tres

Zymew. —

Comitatus Barsiensis.

Oppidum Naghsarlo — <i>Vna</i>		<i>Libertini duo.</i>	
<i>Curia nobilitaris seu libertate.</i> — prediales	7	Nemphy. — <i>libertini duo</i>	
Hewlwen. — prediales	5	Oppidum Verebel. — pred.	51
Kys Saro. — prediales	1	Aha. — sessionuss prediales	5
Cheke. — Fuit haec possessio deserta, Blasius Therek populosam fecit, — sessiones prediales	12	Theld. — prediales	3
Zenthgyergh. — prediales per aquam sunt destructi sunt tamen ad sessiones	16	Oppidum <i>Sanctae Crucis Curiae nobilitares.</i>	
Berzencze. — sunt sessiones prediales	8	Quondam Joannes Dubrawitzky tenet sessionem	1
<i>Libertinus vnus.</i>		Andreas Petrovics tenet sessionem	1
Cheykew. — prediales	10	Valentinus Petrovics tenet sessionem	1
Zewlews. — prediales	3	Ad rationem quondam domini Rmi Vuna curia habetur deserta in qua est Camera et horreum.	

Ezután le vannak írva a szentkereszti uradalomhoz tartozott falvak: Nagy-Locha, Praestawylk, Trwbyn, Kys Locha, Janowa-Lehota, Nowa Lehota, Kozeryn, Zelleska, Kaproncha, Newolka, Barthos Lehota, Jestreby, Pytelfalw, O-Kermyczk, Lwtyle. — Ezekben se praediális telkek, se nemesi kuriák nincsenek felemlítve.

Comitatus Honthensis.

Kewesd. — sunt sessiones prediales	2	<i>Sunt ibidem Nobiles prediales ad sedem Zenthgyergy pertinent. Curie sunt sex in quibus habitant nobiles.</i>	
Baytha. — sunt sessiones prediales	3	Zethe. — prediales non sunt	
Oppidum Zalka. — sunt sessiones prediales	9	Honth. — prediales	5
Oppidum Bersen. — sunt sessiones prediales	2	Chythar. — est tota deserta	
Kemencze. — sunt sessiones prediales	6	Dregel. — prediales	12
Bernecze. — sunt sessiones prediales	7	Hydwegh. — prediales	11
		Gyarmath. — prediales	6

Libertatae domus duae.

Kys ewlwed. — prediales	6	Sypek. — prediales	2
-------------------------	---	--------------------	---

Comitatus Newgradiensis.

Daythar. — prediales	7	Also Wadkerth. —	2
Pathak. — prediales	31	Fylekpispeky. — praed. nulla	
Felsew. — Wadkerth	2	Naghzewlew. — prediales	24
Kewzep Vadkerth. — prediales plusq.	20	Hugyag. — prediales nescit dicere quot sint.	

Comitatus Nitriensis.

Nyarhid oppidum. — pred.	21	Oppidum. — Naghczetzen prediales	2
<i>Libertinus seu curia nobilitaris una.</i>		Kysczeten. — prediales	5
Gyorok. —		Pogran. — prediales	10
Naghkeer. — predialis	1	Gwg. — sessiones prediales	10
<i>combustae cum tribus curiis nobilitar.</i>		<i>Curie nobilitares tres seu libertini.</i>	
Kys Keer vel Apathy. — prediales	5	Tardoskeddy. — prediales	2
<i>nobiles duo</i>		<i>libertini seu nobiles 6.</i>	
Izbeeg. — prediales	5	Ledecz. — sessiones prediales non sunt.	
Egerzeegh. — prediales	16	Hynoren. — prediales non sunt.	

Comitatus Thrinchiniensis.

Ribhyen. — sessiones prediales non sunt.

Comitatus Poseniensis.

Vaga. — sessiones prediales deserte	3	<i>septem</i> , qui fugitivi illuc habitant deducuntur medie sessiones	9
<i>Libertinus unus.</i>			
Zerdahel. — <i>pro nobilibus</i>		praediales non sunt.	

Ugyanazon könyvben az 59 és következő lapokon a praedialis nemesek székei is le vannak írva. Ez az összeírás nincs kelettel ellátva. De 1554-ből származhatik, mert az előző lapon az esztergomi érsekségi jószágok portái vannak összeírva ilyen czim alatt: „Bona Rmi Strigonien — juxta connumerationem per Dicatorem Re-

gium Anno 1554 factam“ — Nincs okunk tehát kételkedni, hogy a nemesi székek leírása, amely mindjárt a következő lapon foglaltatik, ugyancsak a 16. század közepéből való. S ez a leírás a következő:

Numerus possessionum Nobilium predialium Archiepatus Strigonien. partim ex libro scti. Adalberti partim ex inquisitione confectus.

Possessiones Sedis Wayka in Comitatu Poson.

Wayka curie nobilitares	12	Albar curia nob.	3
Doborgáz curie nob.	9	Morwczkarcha curie nob.	1
Kezewlczes curie nob.	3	Dohafalwa deserta	
Bachfalva curie nob.	3	Zentgyeorg wr Deserta	
Pynkekarcha curie nob.	2	Bense deserta.	
Peterfalwa curie nob.	3		

Possessiones Sedis Leél in Comitatu Comarom.

Leél curie	6	Gadócz curie	6
Thany curie	6	Eors Curie	6
Zylas curie	6		

Nobiles sedis Verebel in Comitatu Barsien.

Kys Keer curie nobilitares	2	Gyarmath curie nob.	2
Czetén curie nob.	3	Dyske curie nob.	3
Pan curie nob.	1	Naszvad curie nob.	1
Newer curie nob.	6		

Nobiles sedis Zentgyeorgy partim in Cottu Barsien. partim in Honten.

Alsó Orozi		Felseo Orozi curie nobilitares	10
Keozephseo et		nunc deserte	

Az egyes székeknél ezen összeírás mellett ki van mutatva, hogy a nemesek mily czimeken és mennyit fizetnek. Fizetnek pedig hadipénzt (pecunia exercitualis) és tizedet.

Vajka szék fizetett összesen	69 frtot.
Leél (summa pensionis)	18 „
Verebély	44 „
Szent György	12 „

Az egész összeg tehát 170 frtot tett ki — és ez az összeg a két palatinusoknak adatott.¹

Eddig az összeírás. Ha már most a számokat összeadjuk: kitűnik, hogy a XVI. század közepén volt

26 egészen egyháznemesi falu,

53 egyes egyháznemesi kuria és

437 praediális telek.

Kétséget nem szenved, hogy az a falu és 53 egyes egyháznemesi kuria az esztergomi érsekségnek olyan birtokai voltak, amelyeket az ő nemesi birtak. De ebből az összeírásból egy harmadik fogalom is előnkbe áll: a *sessio praedialis*. Minő telek ez a praediális telek, amely meg van különböztetve az egyháznemesi kuriától és a paraszt telektől? Összefüggnek-e ezek a praediális telkek az egyházi nemességgel? Vagy csak a főpap katonatartási kötelességével vannak kapcsolatban olyformán, hogy ezen telkek birtokosaiból egészíti ki hadjárat idején a maga csapatait, amennyiben az egyházi nemesekből ki nem telnének?

A praediális sessio fogalmát és rendeltetését az előttünk fekvő összeírásból kifejtteni nem lehet. Egyszerű combinatio volna csak az a válasz, amit a feltett kérdésekre adhatnánk.

Annyi bizonyos, hogy ez a telek (*sessio praedialis*), egészen más, mint az egyháznemesi kuria (*curia seu domus nobilitaris*); mert az összeírás szerint az érsekség egyes falvaiban négyféle birtok létezett: urbéri vagy paraszt telek, zsellér telek, praediális telek, és egyháznemesi kuria. De viszont valószínűnek látszik, hogy ezek a telkek, épugy mint az egyháznemesiek, katonai rendeltetéssel birtak. Nemcsak nevükből (*praediális*...) lehet ezen valószínűsége következtetni, hanem az összeírás sorrendjéből is, amelyben a legtöbbet jövedelmező paraszt telek első helyen, s a főpapnak alig jövedelmező egyháznemesi kuria utolsó helyen említettik; de az előttünk fekvő számokból is, amelyek azt mutatják, hogy a

¹ Archivum seculare AEppatus Strig. Protocolum.

várak körül fekvő falvakban, így Drégely környékén sokkal több ilyen praediális telek létezett, mint egyebütt.

De bármí volt is a praediális telkek rendeltetése és bárminő viszonyban voltak is az esztergomi érsek katonatartási kötelességével vagy egyházi nemességével: a XVII. században elenyésznek, illetve átalakulnak, és sem a Mária-Terézia-féle birtok összeírásokban, sem később nem fordulnak többé elő.

Nem fordul elő már Pázmány urbariumában sem, amely 1622-ben készült és bár itt-ott hézagosan az érsekségi birtokokat mind felsorolja. Világosabb képet nyerünk az esztergomi érsekség praediális birtokainak terjedelméről, ha ezen urbarium minket érdeklő részét is ide foglaljuk.¹

A 12. lapon „Generalis ratio administrationis bonorum Archiepiscopatus“ czim alatt azt olvassuk, hogy az érsekség javai hét osztályba vannak felosztva. A praediális birtokok képezik az első osztályt. (Primo. Habet Archiepiscopus Nobiles praediales proprios, in quatuor sedes diuissos, qui a duobus Palatinis reguntur.) A 22. és 23. lapokon soroltatnak fel ezen birtokok következőkép:

Index alphabeticus Pagorum Nro 45. Praedialium Nobilium.

Akos	Dichke
Albar seu Kys Bar	15 Doborgasz
Also Oroszi	Dohafalua
Apatfalua	Eörs
5 Bachfalua	Felseö Oroszi
Barat	Gadocz
Bense	20 Giarmat
Beregallia	Gieréfalua
Benkfölde	Keszölches
10 Beren	Kys Kér
Bernecze	Kompa
Czéten, Kys Czéten	25 Kőzép Oroszi
Cehy	Léel

¹ Archivum seculare Archieppatus Strigon. Protocullum U.

Marok Karcha	Sárköz
Munkad	Saro, Kys Saro
Ondod uel Ontopa	Szent György Ur
30 O never	40 Szent György
Oroszi vide Alsó, Felső Közepső	Szilás
Pan	Thany
Peleszke	Vaika
Péterfalua vel Petőfalua	Verebély
35 Pinkekarcha	45 Veszela
Rochhaza	Uifalu

Ezen tisztán praediális birtokokon kívül voltak az egyes egyháznemesi kuriák az urbéres érsekségi községekben. S ezen kuriák birtokosai és a fentebb elősorolt falvak lakossága tette ki az esztergomi érsekség nemesinek összeségét.

A tisztán egyháznemesi falvak századról-századra megmaradnak ilyenekül. Csak a 17-ik század vége felé történik, hogy egyes falvak elvesztik ezt a jellegüket; s az egyházmegyei kuriák részben majorsági birtokká, (allodium, allodiatura) részben paraszt birtokká lesznek. — Igy: Bernece, Szent-György, Kis-Sáró.

S ha már a tisztán praediális községekben is ilyen változások történtek: annál nagyobb hullámozást mutat a szétszórtan létezett egyes kuriák száma. Régiek elenyésznek és újak keletkeznek; különösen a török uralom alatt nyögött községekben gyakoriak a változások. A mult század első felében oly nagy volt a zavar a praediális birtokokban, annyi volt a jogtalan birtoklás, hogy Eszterházy Imre érsek szükségesnek látta ügyészét utasítani a birtokosok jogainak megvizsgálására. S ennek folytán a különféle birtok- és zálog-pereknek egész serege támadt és folyt évtizedeken keresztül. Azért jóllehet a mult századból és a jelen századból is vannak összeírások ezen birtokokról: azok terjedelmének, vagy csak a kuriák számának növekvését — csökkenését nyomon kísérni és kimutatni igen nehéz.

Utolsó összeírása ezen birtokoknak 1855-ből származik, mikor arról volt szó, hogy mikép bontassanak

ki ezek a birtokok ősi viszonyukból. Akkor már a kasteri fölmérés megtörtént volt, s így az összeírás már területet és nem kuriákat mutat ki. Összefoglalja-e ez az összeírás az érsekségnek valamennyi volt praediális birtokát? És helyesek-e a fölvelt bemondások? — azt elbírálni igen nehéz volna, de itt nem is lehet feladatunk. Nekünk elég itt az összeírásnak utolsó sora, amely azt mondja, hogy *az esztergomi érseknek 1855-ben 29967 hold praediális birtoka volt.*

Ezen kimutatásokból ha nem is pontosan, legalább hozzávetőleg látjuk, hogy körülbelül mekkora volt az esztergomi érsek praediális birtokainak terjedelme. És az az egyik főtényező, amely az egyházi nemességnek mint intézménynek azt a jelentőséget mutatja és bizonyítja, amelyet számára vitattunk.

A másik, semmivel sem kisebb bizonyító tényező az volna: ha a birtokhoz hasonlóan legalább hozzávetőleg kimutathatnók, hogy ekkor meg ekkor mennyi nemese volt az esztergomi érseknek. Csakhogy erre vonatkozólag még tökéletlenebbek az adatok, mint a birtokra nézve.

A Pázmány-féle 1622-ből való urbarium a részletes leírásnál a kuriák száma mellett kitünteti a nemések számát is. De ezek a számok egy régibb ugyanilyen összeírásból vannak kiírva és a tisztán praediális községek és puszták közel egy harmadánál hiányzanak. Némelyeknél nincs kiírva se a kuriák, se a nemések száma, némelyeknél pedig az van megjegyezve: *dicuntur desertae*. S így az a szám, amely az összeadás végén kijön, megközelítőnek sem mondható. Kijön pedig összesen 226. Kétséget nem szenved, hogy ezek valamennyien birtokos nemések. Mert sok községben alig egy-kettővel nagyobb a nemések száma, mint a kuriáké. Ez azt mutatja, hogy a XVII. században is még, vagyis körülbelül a banderiális rendszer bukásáig — az egyháznemesi kuria szétdarabolása korlátozva lehetett. De a fentebbi számban nincsenek benne a kimutatás hiányossága miatt sok, tisztán

praediális falu nemesei, és nincsenek benne azok sem, akik az egyes szétszórt kuriákon laktak.

Teljes összeírást ezen nemesekről se 1622. előtti, se utóbbi időkből nem találtam. Az újabb időkben is csak a birtokos nemések soroltatnak fel, csak hogy számuk az egyes falvakban háromszor-négyszer nagyobb, mint a Pázmány-féle könyvben.

Az utolsó — 1855-iki — összeírás szerint az esztergomi érsekség praediális birtokai összesen 1046 birtokos kezében voltak.

De ezen két főtényezőn: a birtok tekintélyes terjedelmén és a nemések számerején kívül van még egy harmadik is, amit az összeírásokból kiolvasok, ami szintén bizonyítja az egyházi nemességnek fontos hadászati jelentőségét.

Nem ok nélkül fárasztottam a türelmes olvasót régi összeírásokkal. Nézzük csak meg ezeket az összeírásokat.

Az a 45 falu mind magyar falu! Nyitra megyében Apatfalua (Apáti kér), Czétén, Csehi, Kér, — mind magyar, — oda élkelve egy csomóban a tótság közé, fölfegyverezve, hogy lázadás kitörésének útját állja, és ha kitört, megfékezze. Barsban szinte a tótság közepette: Dicske, Gyarmat, Pan szinte magyar. Ugyanigy Hontban: Kis Sáró és a három Oroszi. S említenünk is főleg, hogy Csallóközben a pozsonymegyei és komárommegyei praediális falvak szinte mind magyar falvak mai napig is.

Nem véletlen játéka az, hogy ma is — innen-onnan egy ezredév múlva — az idegen ajku népcsoportok nagy tömegében a magyarságnak egy-egy oázisa bukkanunk. Jobbára katonai telepek voltak ezek. Szent István bölcsesége és hadi rendszere vetett így idegen ajku népek közé egy-egy maroknyi magyart; az ő rendszere tartotta fenn őket századokon át, s napjainkig a maguk szívóssága. És ha tudjuk róluk, hogy katonák voltak, amint a felsorolt falvak lakóiról valósággal tudjuk, hogy az esztergomi érsek katonái és nemesei voltak: akkor maga

ezen nemesek magyarsága is meggyőzően érvel a mellett a jelentőség mellett, amelyet mi az egyházi nemesség számára szent István hadi rendszerében általában vitatni merészeltünk.

A családnemek is, melyekkel az összeírásokban találkozunk, szinte mind magyar eredetűek; — csak itt-ott elvétve akad közöttük tót vagy német hangzású.

Nem volna érdektelen összeállítani mindazon családok teljes névsorát, amelyek az esztergomi érsektől birtokot és nemességet kaptak. Sok tekintélyes család nevével találkozunk itt. Ős nemesi, sőt főúri családok ágai is állanak az esztergomi érsek nemeseinek sorai között. Ez azonban csak az állandó katonaság behozatala óta történhetett, amidőn a banderialis rendszer felbomlott. Mert a nemes a király zászlója alatt volt köteles harcolni, s ha egyszersmint egyházi nemes is lett volna: kötelességeinek összeütközése állott volna be. Azért a nemes régente a király engedelme nélkül nem szegődhetett a főpap zászlaja alá, nem lehetett királyi engedély nélkül egyházi nemessé. A múlt század közepe óta azonban a kötelességek ilyen összeütközése nem forgott fenn. S azóta elég gyakori az eset, hogy királyi nemes sőt főúr is kapott egyháznemesi birtokot s ezen adomány által egyházi nemessé lett. Tanúsítja azt a névsor is, amelyet a jegyzetben talál az olvasó, amely azonban nem igényelheti azt, hogy teljesnek tekintessék.

Aba (Pann). Albert (Püspöki). Akács (Tarkoskedd). Alló (Vajka). Allszegh (—). Gróf Althan (Püspöki). Amade (Szilas). Ambrus (Zs.-Gyarmath). Andocs (—). Andrási (—). Antal (E.-Leél). Antalcsich (Bácsfalva). Apony (Néver). Gróf Appony (Doborgasz). Arvay (Vadkert).

Bába (Dicske). Baboch (Pann). Bacskády (Néver). Bácsmegyey (Csente). Bajcsy (Zsitva-Gyarmath). Bajkay (Verebély). Gróf Balassa (Verebély). Balassa (Vajka). Balogh (Sok helyen). Bakacs (Verebély). Bankó (Morócz-Karcsa). Banschky (Zs.-Gyarmath.) Barta (Pann, Kis-Czétény). Bartalos (All-Bár). Batthyan (—). Bázik (—). Bech

(—). Becséd (Udvard). Beliczay (Pann). Benke (Tardoskedd). Gróf Bertholdt (G.-Szöllös). Besse (Vadkert). Biber (Morócz-Karcsa). Biró (Pann). Biróczy (Vajka). Bittó (Keszölczés Doborgaz). Bitzó (Kis Kér). Blaskovics (Pann.) Blasovics (—). Boch (Kis Kér). Bogyó (Sok helyen). Bokros (—). Bölcs (Vajka). Bolha (Naszvad). Boncz (Udvard). Boratos (Bácsfalva). Borbély (Bácsfalva). Boronkay (Roczháza, Verebély). Borsiczky (Szöllös). Bossany (Gadócz). Both (—). Botoss (Püspöki). Bottlik (Némethi). Botyz (Pócs). Bozory (Kis Czetény). Böjtös (Zsitva Gyarmath). Buday (Morocz Karcsa).

Caspár Gáspár (Néver). Conlegner (Néver). Christoff (Pann). Császár (—). Csécsey (Roczháza). Csefalvay (Bácsfalva). Csekey (Verebély). Cselley (—). Csemez (Vajka). Csente (Doborgaz). Cserebu (Verebély, Dicske). Csernel (Püspöki). Csery (Kis Czetény). Csiba (Vajka). Csiffár (Verebély). Csintó (Bácsfalva). Csomor (Bácsfalva). Csóka (—). Csonka (Naszvad). Csörgey (Vajka). Csutor (Czetény). Csutthy (Pann). Csuzy (Pann). Czibula (Pann). Cziglányi (Néver).

Darnay (Vajka). Daróczy (Czetény). Daxner (Berezence). Deák (Vajka). Dekány (Aha). Dömötör (—). Draskóczy (Verebély).

Egyed (Pann). Erdődy (Néver). Erdős (Vajka). Eskütt (Pann). Evetke (Pann).

Fába (Zs.-Gyarmath). Fábry (Pann). Faragó (Nagykér). Farkas (Czetény). Fazekas (Pann). Fegváry (É-Leél). Felkis (Oroszi). Ferenczy (Pann). Finta (Bajcs). Fittos (Dicske). Fitzó (Eörs). Fodor (Verebély). Fodoriczi (Vágszerdahely). Fogarasy (Verebély). Foglár (—). Forgács (Vágszerdahely). Fóris (—). Frankly (Tardoskedd). Franyó (Pann). Fridvalszky (Püspöki). Fulkus (Pócs). Füstös (Néver).

Gaál (Zsitva-Gyarmath). Gaffor (—). Garay (—). Gazdag (—). Gazy (Kis-Czetény). Gegő (Füzes-Gyarmath). Gellér (Tardoskedd). Gellért (—). Ghyczy (Gadócz). Ghymes (—). Godan (Vajka). Godor (Kis-Czetény). Golszky

(Vágszerdahely). Gönczöl (Pinke-Karcsa). Görce (Albár). Gosztonyi (Szerdahely). Gyber (Eörs). Gyöngyösy (N.-Kér). Gróf Gyulay (Zsitvató).

Hajnal (Verebély). Haller (Püspöki). Hamar alias Bartha (Pann). Harangozó (Dicske). Hangay (—). Hatvany (Dobrogaz). Hárossy (Pann.) Hegyi (Gadócz). Hencz (—). Herczegh (Bácsfalva). Hering (Kis-Czetény). Hettlényi (Érsekujvár). Hidegheti (Vajka). Horhy (—). Horvath (Ersek-Leél, Vajka). Hury (Kis-Bár). Huszár (Zsitvagyarmath, Bernece). Húzóczy (Verebély).

Jancsovics (Néver). Jankó (Vajka). Jákó (Vajka). Jankovics (Néver, Udvard). Jánoky (Néver). Jelencsics (—). Jeszenák (Csente). Iffjú (—). gr. Illéshazy (Dobrogaz). Izsold (Garam-Szóllós). Ilvay (Tild). Ivány (Pinke-Karcsa). Joklovics alias Papp (Vadkert). Jób (Csente). Juhász (Pann). Iván (—). Ivanics (Pinke-Karcsa).

Kajdácsy (—). Kálmán (Kis-Czetény). Kalmár (Verebély). Kamarja (Vajka). Kántor (N.-Kér). Kasza (Szilas). Kaszás (Pann). Katona (—). Kazy (Nemes Oroszi). Kecskeméthy (—). Kecskér (E.-Leél). Kékedy (Vajka). Keller (Roczháza). Kerek (Apáthi). Kernyő (Zsitva-Gyarmath). Kiss (Püspöki sat.) Kóczy (Nyárhid). Kolonics (Vajka). Komáromi (Dicske). Konszky (Czudor-Hlés). Kordics (Néver). Kőrmöndy (—). Kósa (Szilas). Kossovits (—). Kószegi (Vajka). Kövér (Tardoskedd). Kovács (Dicske sat.). Krascsenics (Kis-Baár). Kubinyi (Vagszerdahely). Kupricz (Vagszerdahely). Külkey (Roczháza).

Lairo (Patak). Latkóczy (—). Leczkér (Zsitva-Gyarmath). Lehoczky (Gadócz). Lehotay (—). Lendvay (Dicske). Lengyel (Naszvad). Lestyánszky (Pann). Lippay (Dicske). Liptay (Vagszerdahely). Lipcsey (Néver). Liszkay (Dicske). Lőrinczy (Bernece). Luchay (Püspöki).

Magyar (Vajka). Majláth (Szira, Kopasz, Bernece). Malevics (Érsek-Leél). Malonyai (N.-Kér). Majthényi (Zs.-Gyarmath). Managetta (Szilas). Manyi (Zsitva-Gyarmath). Manyuk (Néver). Markus (Zsitva-Gyarmath). Mártony (—). Máthé (Csente). Mego (Dicske). Méhes (Péter-

falva). Migazzy bibornok (Kis-Tany). Mikos (Doborgaz). Mitosinka (Néver). Mizes (Bácsfalva). Milkovics (Roczháza). Molnár (Udvard s más helyeken). Monoszlay (Szőlős). Morócz (Bácsfalva). Motesiczky (—). Motkó (N.-Salló). Mugicsik (Néver). Muray (Eors). Muszka (G.-Szőlős).

Gróf Nádasdy (Kis-Tany). Nagy (több helyen). Naszvady (Vajka). Nedeczky (Gadócz). Nehéz (Dicske Vadkert). Némethy (több helyen). Névedy (N.-Kér). Névery (Pann, Néver). Nyars (Doborgaz).

Olgyay (Csente). Ormosdy (Püspöki). Ocskay (Zsitva-Gyarmath). Ordódy (Tardoskedd).

Paák (—). Pálffy (Zsitvató). Palugyai. Paluska (több helyen). Palya (Pami). Papp (Nagy-Kér, Vadkert). Party (Vágszerdahely). Patay (Püspöki). Pavich (Gadócz). Pazmán (Szilas). Pécsy (Vajka). Pénzes (Dobrogaz). Pér (Berzencze). Pereszlényi (Néver). gr. Petheő (Szalka). Petheő (Vágszerdahely). Pethes (Gugh). Petrószy (Vágszerdahely). Pexa (—). Pikó (Pann). Pinke (Apati Kér). Pintér (—). Poczolay (Pann). Poda (Szilas). Polák (Pann). Pogány (Vajka). Pöre (All-Bár). Pragay (Eörs). báró Prényi (Vágszerdahely). Prepelics (Vágszerdahely). Puskay (—).

Radolffy (Szőlős). Rafay (Dicske). Ratkovszky (Érsekleél). Rátz (Zs.-Gyarmath). Rimanóczy (Doborgaz). Róth (Gadócz). Rys (—).

Sáaghy (Vajka Doborgaz). Salamon (Czetény). Sarlay (Roczháza). Sásky (Bajcs). Serényi (Érsekujvár). Setéth (Tardoskedd). Sima (Pográny). Simon (Zsitvagyarmath). Simoncsics (Vadkert). Simonics (Vajka). Sipeky (Tardoskedd). Siray (Bernece). Sisskovich (—). Skulteti (Vajka). Sóky (Vadkert). Soldos (Pann). Somogyi (Farnad). Soós (Zsitvagyarmath). Sosovicska (—). Spátay (—). Sulhányi (—). Sűke (Pinke Karcsa). Süttő (Verebély). Szabó (sok helyen). Szakállos (Verebély). Szalay (—). Szántó (Pann). Szedmák (Néver). Szent-Iványi (—). Szent-Királyi (Nagy-kér). Szikelyi (Pann). Szluha (Gadócz). Szobonya (Zs.-Gyarmath). Szokoly (Pann). Szombathely (Vágszerdahely).

Szölősy (Szőlős, Némethi). Szórád (—). Szörényi (—). Szuhány (Pann). Szulák (Vajka).

Taár (—). Tajnai (Zsitva-Gyarmath). Takács (Vajka.) Tánczos (Kis-Czetény). Téldi (Tild). Telegdy (Vágszerdahely). Temesváry (Vajka Dobrogaz). Thaszáry (—). To-manóczy (Pann). Timon (—). Tocsek (N.-Kér). Gróf Tol-vay (Néver Hetény). Tomcsányi (G. Szöllős). Tormay (Verebély). Tóth (Czetény, Nyárhid sat.) Török (—). Tő-rős (Csente). Törössy (Püspöki). Trombitás (Vajka). Tro-szonyi (Gyarmath). Turcsányi (—). Tyukos (Tardoskedd).

Udiczay (Néver). Ujhelyi (Tardoskedd). Ujlaki (Ga-dócz). Usaly (—).

Vajay (több helyen). Vajda (Zs.-Gyarmath). Vámosy (Tardoskedd). Vancsó (Üzbég). Várady (Néver). Varga (Német-Szölgyén s másutt). Varsányi (Pann). Vass (Dicske.) Vedródy (Bácsfalva). Veissenthal (—). Verebélyi (Verebély.) Veres (Tardoskedd). Vietoris (Vágszerdahely). Vincze (Néver). Vizkelety (Mórócz Karcsa). Vojkus (Pann). Vo-koyts (Szőlős). Voktich (Vágszerdahely).

Zahoránszky (Tardoskedd). Zámory (Érsekleél). Za-shovszky (—). Zavodszky (Pann). Zavody (—). Zekeresdy (Zekeresd). Zeve (Dobrogaz). Gróf Zichy (Doborgasz). Zsigárdy (Vágszerdahely).

A praediális birtokok imént látott kiterjedettsége és az esztergomi érsek nemeseinek tekintélyes számereje bizonyos önkormányzati formát igényelt. Ezt az önkor-mányzati formát az érseki nemesek a maguk nemesi székeiben bírták.

Amint a közlött kimutatásokból is alkalmunk volt látni: az esztergomi érsek nemesei négy önkormányzati egységben tömörültek. Vagyis *négy nemesi széjük volt,* úgy mint:

a verebélyi nemesi székek Barsmegyében;

a szentgyörgyi nemesi székek Nógrád- és Hont vár-megyéekben;

a vajkai nemesi székek Pozsony vármegyében;

és az érsekleéli nemesi székek Komárommegyében.

Ezen székek — bocsássuk itt előre egész általánosságban — szervezetükre nézve egészen hasonlóak voltak a vármegyéhez, és ugyanazt a két főfunkciót is teljesítették amit a vármegye, t. i.: a közigazgatást és a bíraskodást. Bele tartoztak ezekbe a székekbe nemcsak a tisztán praedialis falvak, hanem a szétszórtan létezett egyes kuriák és ezek birtokosai is. Ismétlésbe esnénk, ha felsorolnók, hogy melyik székre micsoda falvak és mely kuriák tartoztak; — láttuk azt már Oláh érsek könyvéből.

Mikor keletkeztek és hogyan keletkeztek ezek a székek?

Ezen kérdésekre adatokkal, tényekkel nem válaszolhatunk. Hiszen a vármegye megalakulása is még ma is sok tekintetben controvers kérdés gyanánt áll történetíróink előtt. A hagyomány sem őrizte meg ezen székek keletkezésének históriáját; és így mindössze csak erősebben-gyengébben indokolható vélemény lehet az, amit a fölvetett kérdésre válasz gyanánt adhatunk.

Mikor az esztergomi érsek százakra, sőt az Árpádok alatt talán ezrekre menő harczos csapatot volt kénytelen tartani; s mikor a telkek kiosztásával és privilegiumokkal magának ilyen fegyveres népet hadi szolgálatra lekötött: mindjárt kezdetben kellett gondoskodnia arról, hogy katonái mikép és milyen formában teljesítsék a hadi szolgálatot, melyre szegődtek. Mindjárt kezdetben szükséges volt őket szakaszokra — hadi kerületekre osztani, és meghatározni, hogy harczbaszólítás esetén kinek a parancsára, hol és mikép gyülekezzenek össze? — Mindjárt kezdetben ki kellett jelelni a közegeket, amelyek háboru idejében ez egyes csapatokat vezényeljék és fölöttük fegyelmet tartsanak, — béke idején pedig előljáróik és bíráik legyenek és privilegiaik fölött őrködjenek.

És ez a katonai szervezet, melyet az egyházi nemességnek hadi rendeltetése megvitázhatlanul megkövetelt, ez a szervezet volt valószínűleg az őszanyag, melyből a magyar nemzet szelleme a nemesi székeket a vármegye képére és hasonlatosságára megalkotta.

Amint a várkerületből kikel a vármegye: azonkép bontakozik ki a katonai hadi kerületből a nemesi szék. — A hadi rendszer átváltozása, a nemességnek a kerületi centrumokban — vármegyékben való tömörülése, az egyházi nemesség privilegiumainak szaporodása és jelentőségének folytonos növekvése: mind közrehatottak arra, hogy az ősi katonai szervezet önkormányzati szervezetté, s az esztergomi érsek katonai kerületei az érseki nemesek kerületeivé, nemesi székekké fejlődjenek.

Mikor történik ez az átváltozás? Erre a kérdésre nem felel nekünk sem positiv adat, sem hagyomány. De nem nehéz rá elfogadható választ találnunk, — olyat, melyre a történelem logikája vezet rá.

Az esztergomi érsek katonájáról s általában az egyházi nemesről tudjuk, — az okleveleknek egész seregéből tudjuk: hogy a XIII. században nő meg egyházi nemessé. S ugyanazon körülmények összehatása és fejlesztő ereje, mely az egyház katonáját egyházi nemessé neveli föl, — ugyanaz eszközli: hogy az esztergomi érsek katonáinak bizonyos csapata — egy-egy kerülete — nemesi székké, vagyis a katonákból lett nemeseknek egyetemévé alakul át. Tovább menve már most ezen következtetés ösvényén — oda jutunk: hogy az esztergomi érsek praediálisainak székei a tatárjárás és az Anjouk trónralépte közötti korszakban alakulhattak meg az addigi katonai kerületekből. És arra a meggyőződésre jutunk: hogy ezek a nemesi székek nem létesültek a király vagy az esztergomi érsek elhatározó szavára: hanem észrevétlen és hosszas történeti fejlődésnek eredményei. Megnőttek századok alatt, mint ahogy a csemetéből a törzsgyűrűk folytonos szaporodása által megnő a tölgy.

Nem találtam történeti nyomot, amely arra engedne következtetni, hogy hajdan több székük lett volna az esztergomi érsek nemeseinek, mint az a négy, amelyet felsoroltunk. De viszont semmi okunk nincs kételkedni abban, hogy mind a négy már az Árpádok alatt létezett. Oláh Miklós érsek idézett könyvében a verebelyi szék-

ről az mondatik, hogy hajdan az volt a legnagyobb, és hogy két palatinus által kormányoztatott. Ez a hagyomány kétségtelenné teszi, hogy hajdan — a banderialis hadi rendszer szereplése előtt, — mind a négy szék egészen különvált önkormányzati testet képezett. Ez hirdeti egyszersmind azt is, amit a történeti részben mi is állítottunk, hogy az egyházi nemességnek mint katonai intézménynek jelentősége és a magyar főpapi rend katonai hatalma a banderiális hadi rendszer előtt állott virágzásának tetőpontján. Hiszen gondoljuk csak el: mily tekintélyesnek kellett lennie csak magának az esztergomi érsek seregének, ha katonáiból négy nemesi szék, négy egész kis vármegye alakulhatott meg!

A banderiális hadi rendszer kifejlődése visszahatott az egyházi nemességre nemcsak általában, hanem visszahatott az esztergomi érsek nemesi székeire is.

Az 1498. 20. törvényczikkból tudjuk, hogy az esztergomi érsek 2 egész banderiumot vagyis 800 lovast volt köteles tartani. S nyugodt lelkiismerettel hihetjük, — hiszen az 1518. 2. t. cz. 4. §-ából is kivehetjük, hogy már Zsigmond idejében is ez lehetett a gyakorlat. S mint-hogy a törvények csak a kifejlődött gyakorlatot, vagy legalább is körülbelül azt emelhették törvény erejére: ennél fogva nem valószínűtlen, hogy az esztergomi érsek a banderiális rendszer első napjaitól kezdve folytonosan két banderiumot tartott. És ez az aminek következménye a nemesi székek históriájában visszatükröződik.

Azok a székek, amelyek az Árpádok alatt teljesen külön vált egészet képeztek, sőt amelyeknek egyikéről — a verebélyiről — 1554-ből azt mondja a hagyomány, hogy hajdan két palatinusa volt, — ezek a székek ezt a különváltságukat elvesztik.

A verebélyi és szentgyörgyi (Garam-szentgyörgy) székek egy palatinus kormánypálczája alatt foglaltatnak össze; a vajkai és érsekleéli székek szintén egyesítve vannak egy második palatinus kormányzási és birói hatalma alatt. S ez a csoportosítás, a kettős palatinatus

ezen rendszere meg van már Oláh Miklós érsek könyvében, meg van Pázmány urbariumában, meg van folytonosan egész 1848-ig.

No és most kérdem: van-e olvasóim között csak egy is, aki a két palatinusban az első pillanatra meg ne látná, fel ne ismerné a két érseki banderium vezérét a nélkül, hogy én mutatnék rájuk?

És van-e olvasóim között csak egy is: aki a nemesi székek ezen összefoglalásában az első perczre meg ne látná a két érseki banderium két toborzási, vagy mondjuk — hadkiegészítő területét?

Igy egészítik ki és magyarázzák egymást a történeti tények kölcsönösen.

A szentgyörgyi nemesi szék, — mint ezt Timonnak idézett, tanulságos könyvéből tudjuk, a 17. század végén részben paraszt birtokká alakítottatott át, kisebb része pedig a verebélyi nemesi székbe olvasztatott be. De azért névleg szerepelt egész 1848-ig és a verebélyivel együtt egy palatinus alatt állott. A vajkai és érsekleéli székek megmaradtak ősi mivoltukban egy palatinussal. A török hódítás, melynek a viszontagságait Hont, Nógrád, Bars és Nyitramegyék is átszenvedték, nagyon megbolygatta ezeket a székeket, de Eszterházy Imre és utána Csáky Miklós érsekek átvizsgáltatván a birtokosok jogait, ujra rendbe hozták őket. A banderiális hadi rendszer bukása nem hagyott felőlő történeti nyomokat ezen székek történetében; szervezetükre se hatott módosítólag. Ellenben ezek a székek, vagyis az esztergomi érseki nemességnek ez a tömör testületi szervezete nagy befolyással lehetett arra, hogy az esztergomi érsek ezt a nemességet, mint főpapi székének diszt és ékességét továbbra is megtartsa, jóllehet az ősi, katonai rendeltetését elvesztette is. És azóta egész 1848-ig eltekintve attól, hogy fényűzést szerető Batthyány József érsek idejében az egyházi nemesség ujra szebb napokat élt, — nevezetesebb esemény nem fordult elő életükben. Az 1848-ki események pedig szétzúzták ezeket a nemesi székeket, mint a malomkövek

a buzaszemet. És jóllehet az 1861-iki októberi diploma az 1847-iki alkotmányt állította vissza: ezek a székek nem éledtek fel többé.

Ez volna röviden az érseki nemesi székek történetének vázlata, melyet még csak azzal egészítünk ki, hogy ezek a székek ősrégi privilegiumok alapján folyton ki voltak véve a vármegyék törvényhatósága alól és maguk gyakoroltak törvényhatósági jogokat saját területükön és saját tagjaik felett. Tagjaik csak egyházi nemesek lehettek, — királyi nemes is csak az esetben, ha egyszersmind az esztergomi érsek nemese is volt; területük pedig — jóllehet a vármegye törvényhatósága alól teljesen ki volt véve, — mégis az illető vármegyéhez hozzátartozónak tekintetett. Legjobban mutatja ezt az, hogy a nemesi szék az országos dicasteriumokkal az illető törvényhatóság útján érintkezett. De úgy is említettnek ezek a nemesi székek, hogy Barsmegyében, Komárommegyében, Pozsonymegyében léteznek, — pl: Sedes de Wajka ex integro Comitatus Posoniensi *ingremiata*.

E szerint ezek a nemesi székek nem voltak a vármegyékkel egyenlő törvényhatóságok, — hanem kivételesek s mint ilyenek a magyar közjognak rendkívüli és másodrangú alakzatai közé tartoztak. Olyan sajátságos és egyedülálló kivételt képeznek ezek a nemesi székek a közjogban, mint aminő sajátságosnak és egyedül állónak ismertük föl az egyházi nemesnek, mint személynek jogi egyéniségét, — s mint a minő kivételnek fogjuk látni az egyháznemesi birtokot régi magánjogukban.

Ezeket előre bocsátva lássuk már most:

1. minő helyet foglaltak el és minő szerepet töltöttek be ezek a nemesi székek a magyar közjogban?

2. minő viszonyban állottak az esztergomi érsekhez? — az országos dicasteriumokhoz és a törvényhatóságokhoz?

3. Milyen volt a szervezetük?

Ezek azon főbb néző pontok, melyekről figyelmünket a nemesi székekre rászelveznünk kell és amelyekről

sajátságos — jobban mondva — egyéni vonásaikat észrevesszük.

Mint 1848-ig minden törvényhatóságnak, — ugy ezeknek a nemesi székeknek tevékenysége is az ügyek két nagy csoportjára szakadt és terjedt ki, u. m. *közügyekre* és *törvénykezésekre* (res publico-politicae et juridicae.) S az a törvény által ráruházott hatalom, amelynél fogva a vármegye és a sz. kir. város ezen ügyek intézésében és végrehajtásában eljárhatott: törvényhatóságnak nevezetik, s innen a vele bíró közegek maguk is törvényhatóságoknak mondatnak. Közjogunk szerint megillette ez a hatalom a vármegyét, és a sz. kir. várost; s azért ezek *rendes* törvényhatóságok, a többi, ilyen hatalmat gyakorlók pedig *rendkívüliek* vagy *kivételesek* voltak. Ilyen kivételes törvényhatóságok voltak az esztergomi érseki nemesek székei. Kivételesek voltak azért, mert a rendes törvényhatóságok csoportján kívül állanak és törvényhatóságok voltak azért, mert volt hatalmuk közügyekben és törvénykezési ügyekben eljárni. És ez volt az az állás, amelyet a nemesi székek a közjogban elfoglaltak, és ez volt az a szerep, amelynek a közéletben közegei voltak.

Ha már most szemügyre vesszük, hogy milyen közügyekben és hogyan jártak el, — és ha áttekintjük, hogy mikép vezették a törvénykezést: akkor megtaláltuk a választ az előbb fölített kérdésekre. Látni fogjuk szervezetüket; látni fogjuk azt a viszonyt, amelyben az esztergomi érsekhez, az országos dicasteriumokhoz és a törvényhatóságokhoz állottak; és látni fogjuk hatáskörüket — vagyis megismerjük terjedelmét és tartalmát azon hatalomnak, — azon rendkívüli törvényhatóságnak, amelyet ősi privilegiumok alapján jogosítva voltak gyakorolni.

Megtartva a közügyek — és törvénykezési ügyek szerinti kettős felosztást: a nemesi székek törvényhatósága a primási levéltár praedialis actái szerint a jelen században a következő jogokat tartalmazta — és a következő eljárási formákban nyilvánult, — és pedig:

I. A közügyek terén.

1. Volt a nemesi székeknek saját tisztviselői kara épügy szervezve mint a vármegyéké. Nevezetesen: nádoruk, ki itt a megyei főispán helyett áll, — alispánjaik szolgabiráik, esküttjeik, jegyzőik, ügyészeik és számvevőik. Ezek meghatározott időben, vagy a körülményekhez képest a nádor intézkedése szerint előbb vagy utóbb a rendes tisztujtó széken az összes praediális nemesség által választattak.

2. Évenként négy, vagy ha az ügyek úgy kívánták több közgyűlést is tartottak olyan szabályok szerint, a hogy a megyékben tartatni szoktak. A közgyűlés elnöke volt a nádor vagy az alispán.

3. A közgyűlésen vétettek fel és tárgyalattak a dicasteriumok rendeletei, amennyiben a székeket érintették s ezen rendeletek a szokott levelezés útján az illető megye által jutottak el hozzájuk.

4. Ugyanily uton jutottak el a székekhez a közigazgatási rendeletek, s ugy ezeknek valamint az előbbieknak végrehajtásáról a tisztviselők gondoskodtak.

5. Hasonlókép a közgyűlésen tárgyalattak mindazon rendeletek, amelyek az ország primásának és esztergomi érseknek kancelláriájából érkeztek a székekhez.

6. Mindegyik szék köteles volt gyűléseinek jegyzőkönyveit felülvizsgálat végett az esztergomi érsekhez felterjeszteni. A felterjesztést rendesen a nádor tette. Az esztergomi érsek a felülvizsgálást vagy az illető kerületi ügyésze, vagy jószágigazgatója által szokta végeztetni. Ha észrevételek merültek fel a jegyzőkönyvi határozatok ellen: ezek a közgyűlésen ki lettek hirdetve és onnan további eljárás alá utalva.

7. Voltak ezeknek a nemesi székeknek kis gyűléseik is; — ugy szokták őket tartani mint a vármegyék, s ugyanazon teendőkre is voltak hivatva, mint a vármegyékben.

8. Levelezésben állottak ezen székek az ország minden más törvényhatóságaival, és a levelezés a közgyűlésből történt s ott lett kihirdetve.

9. Birói parancsokat az esztergomi érsek kancelláriájából, némelyeket pedig saját nádoruktól is kaptak. Ezek is a közgyűlés elé kerültek kihirdetés végett, és csak azután hajtottak végre. — Máshonnan nem kaptak birói parancsokat, — mert az érseki nemesek úgy személyükre, mint birtokukra nézve ki voltak véve az országbiráinak birói hatalma alól, — és az esztergomi érsek birói hatalmának voltak alá rendelve, aki ezen hatalmát részben a nemesi székek nádorára ruházta át.

10. A végrehajtás és a zár alá vétel is a közgyűléseken tárgyalatott.

11. A közbiztonságra vonatkozó határozatok is a közgyűléseken hozattak.

12. Bizonyítványokat is szoktak volt kiállítani ezek a székek egyeseknek kétségtelen praedialis nemességéről. — S ez is közgyűlési teendő volt, — s az eljárási forma egészen olyan volt, mint a megyékben, azzal a különbséggel mégis, hogy a nemességnek ilyen tanusítását bizonyos meghatározott esetekben kötelesek voltak a székek magasabb jóváhagyás végett az esztergomi érsekhez fölterjeszteni.

13. A közgyűlésből adattak ki a szegénységi bizonyítványok is; — magától értetődően, hogy csak a kebelbeli nemeseknek.

14. A széksértés esetei fölött a közgyűlés határozott, épügy mint a megyékben.

15. A ténybeli kérdések, mint határigazítások, viz. szabályozások, malmok levágatása sat. a szabályszerű módon intéztettek és a közgyűlés határozott bennük.

16. Az árvák ügyeit is maguk a székek kezelték.

17. Birtokháborítások eseteiben a sommás visszahelyezés közigazgatási uton történt, s az alispán végezte a maga bíró társaival úgy mint a megyékben. Az elégedetlen fél az esztergomi érsekhez fellebbezhetett.

18. A kebelbeli nemesek jószágaira vonatkozó zálogjogok bekebelezéséről — épp oly hiteles jegyzőkönyveket vezettek mint a vármegyék.

19. Az előforduló urbéri kérdések épp úgy tárgyalattak mint a megyékben, — s illetőleg magasabb elhatározás végett az esztergomi érsek elé terjesztettek.

20. A nemesi fölkelésre, és a banderiumok kiállítására (*eductio Banderiorum*) vonatkozó parancsok szintén a közgyűlésben nyertek elintézészt, és ott lettek megállapítva a kiállítás módozatai.

21. A közgyűlésben történt a taksák kivetése. Ezekből fedeztettek a házi szükségletek és a rabtartási költségek.

22. A közgyűlés vizsgálta meg a számadásokat, intézkedett a rabok ellátása és büntető igazságszolgáltatás egyéb ügyeiben; küldöttségeket küldött ki, s minden ilyen küldöttség „az esztergomi érseki nemesek székeinek közönsége” nevében járt el, a kapott utasítások szerint.

23. Kérvények és közügyekre vonatkozó beadványok szinte egészen úgy tárgyalattak, mint a megyékben; a határozatokat az illető tisztviselők adták ki, akik kötelesek voltak eljárásukról jelentést tenni a közgyűlésnek.

24. Ügyeik intézése körül *statutumokat* is alkottak, ezeket azonban kötelesek voltak jóváhagyás végett az esztergomi érsekhez fölterjeszteni. Ezek a *statutumok* nincsenek összegyűjtve.

25. Saját székházaik (*domus praetoria*) is voltak; melyeket a székek feloszlása után az esztergomi érsekség elfoglalt és saját nevére kebeleztetett. Később a hatvanas évek elején a kir. kincstár is igényt támasztott ezen házakra és az egyházi nemesek is. Ugy dőlt el a vitás kérdés, hogy Scitovszky, a boldog emlékezetű herczegprimás és esztergomi érsek visszaadta a nemeseknek ezeket a székházakat: mire nemsokára a dicső multat hirdető verebélyi székház elárvereztetett és ára a nemzeti színház alap javára adományoztatott, — a vajkaszéki pedig iskolai czelokra fordittatott.

26. Saját levéltáruk volt, melyben a kiváltságaiokról szóló okleveleket, törvénykezési és közigazgatási irataikat őrizték. Hogy ez a levéltár sok viszontagságon ment kereszt-

tül, — főlöszleges is mondani. Valószínűleg a székházakban őriztetett; de a Verebély-szentgyörgyi székek levéltáráról már a mult század végéről azt olvasom, hogy fontosabb okmányai a primási levéltárban helyeztettek el, a többiek a verebéli templom sekrestyéjében őriztettek. Az ötvenes években, midőn a székek feloszlottak, — levéltáraik az illető törvényhatóságok levéltáraiba kerültek.

27. Saját banderialis zászlaik voltak (acies, vexillum) és pedig valószínűleg a banderialis hadirendszer első napjaitól kezdve, vagyis azóta mióta a négy szék két palatinus által kormányoztatott, — azóta nem volt mind a négy széeknek külön ilyen zászlaja, — hanem ahány banderium — annyi, tehát kettő volt a zászló is. Egyik a verebély-szentgyörgyi székeké, — a másik a vajka- és érsekleéli székeké. A verebéli és szentgyörgyi székekről ez egészen kétségtelen, mert a szentgyörgyi szék a XVII. század végén elvesztette önállóságát, s töredékei a verebélibe olvadtak bele. Tanusítja ezt a primási kath. muzeumban levő három ilyen banderialis zászló is, amelyek egyikén ilyen fölírás olvasható: „Sigillum sedium Nobilium Praedialium de Verebél et S. Georgio.”¹ A vajkai és érsekleéli nemesi székekről nem állithatjuk ilyen bizonyossággal azt, hogy egy zászlajuk volt, de bátran

¹ Ezt a három zászlót nem rég ft. Pristyák Neit esperes-plébános ur hozta Verebélyről, ahol azok a templomban őriztettek. Itt a primási szék talapzatánál van az ő igazi helyük, mert azok az esztergomi érsek székek régi dicső multról beszélő, szép történeti ereklyéi. — Mindahárom rövid nyelű, lovas zászló, meghegyezett nyéllel, hogy a nyeregkapába beleilleszthető legyen; — mindegyik nyelén oldalvas és karika van, amelylyel azt a lovas a derekához csatolta. Az egyik Széchenyi György (1685.), — a másik gróf Eszterházy Imre (1725.), — a harmadik gróf Barkóczy Ferencz (1761.) esztergomi érseké volt. Mindegyikén az egyik oldalon az illető érsek címere van, a másik oldalon kettőnél a verebély-szentgyörgyi székek pecsétjének — harmadiknál a szeplőtelen szűz Máriának képe látható. Legszébb közülük Széchenyi érseké nehéz kékselyemből gazdag arany himzéssel.

Hová lettek a többi érsek zászlai? Megyei archivumokban, vagy egyes családoknál vannak? Nem volna-e szép és fáradságra méltó feladat felkutatni és a primási szék zsámolyához összegyűjteni őket?

következtetjük abból, hogy az esztergomi érsek csak két banderiumot volt köteles kiállítani. S így alig szenved kétséget, hogy csak két zászlaja volt. Ezeket a zászlókat az érseki nemesek az esztergomi érsekektől kapták és valószínű, hogy minden érsektől kaptak ilyen és a székfoglalás alkalmával az illető érsek zászlaja alatt jelentek meg a banderiumok.

28. Volt a nemesi székeknek saját *hiteles pecsétjük* is, mely alatt határozataikat kibocsátották, és amely annyi erővel és hitelességgel birt, mint más törvényhatóságok pecsétje. A szentgyörgyi székek a XVII. század végétől fogva külön pecsétje nem volt, mert ez a székek azóta tényleg maga sem létezett; névleg azonban szerepelt és fönmaradt a verebéli székek pecsétjében is, amelynek körirata: *Sigillum Nobilium Praedialium de Verebéli et Sancto Georgio*. Ezen székek pecsétje gróf Csáky Miklós esztergomi érsek idejében elveszett, s ennél fogva újat kértek és kaptak Csáky érsektől 1751-ben. A pecsét adományozása adománylevél kíséretében történt, amelyben az adományozó érsek a pecsétet ősi jogánál fogva hitelességgel ruházta föl; és annak valamint a primási kancelláriában használni szokott zsinagnak (*Liberia*) és viasznak használatát a nemesi székeknek (*Universitati statuum nobilium Praedialium Sedium Nostrarum*) megengedte.¹ A Vajka székek pecsétje ugyancsak Csáky idejében annyira

¹ „ . . . *Sigillum Nobilium Praedialium de Verebéli et Sancto Georgio, cum usu denique Liberiae et Cerae nostrae in quibusvis publicis et authenticis Expeditionibus per Cancellariam nostram applicari solitis, tum in gremio praefatarum sedium, quam et extra gremium ubicunque, et coram quibuscunque, quem ad modum antecedenter, ita deinceps, ac in perpetuum plenam, firmam et adaequatam fidem obtenturum, integrumve robur Validitatis habiturum dictae Universitati praelibatorum Statuum nobilium Praedialium exercituantium Sedium videlicet nostrarum de Verebéli et Sancto Georgio unitarum damus, donamus, et concedimus, confirmamus, imo dedimus, donavimus, concessimus et contulimus pleno usitato juxta atque convenienti Jure Harum Nostrarum Vigore et testimonio Litterarum mediante. Datum in Castello nostro Magyarbéliensi die septima mensis novembris anno Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo primo.*“

el volt kopva, hogy többé nem volt használható. Újért folyamodott és 1752. április 8-áról kelt adomány levélben újat kapott. Az érsekleéli nemesi szék 1783. febr. 26-án gróf Batthyán József érsektől kapott új pecsétet. — A verebélyszentgyörgyi székek pecsétjéről azt mondják az ötvenes évekből származó iratok, hogy az a primási várbeli levéltárban helyeztetett el. Hogy megvan-e? — és hol vannak a többi székek pecsétjei? — annak nyomára nem akadtam.

Ez azon tevékenységi kör, amelyet az érseki nemesi székek a közügyek terén betöltöttek. Lássuk most kivételes törvényhatóságnak másik oldalát vagyis:

II. a törvénykezés terén létezett jogait.

A praediális nemesség adományozásának és tartásának kiváltságában legszebb alkotó rész volt az a jog, mely szerint az esztergomi érsek gyakorolta a birói hatalmat a maga nemesei fölött. Gyakorolta pedig ezen szép jogot a praediálisták ügyeinek elintézésére hivatott bíróságai által és birói parancsok kibocsátása által.

Hogyan fejlődött és hogyan eredt ez az igazságszolgáltatás századok folyamán? és minő organumai voltak hozzá az esztergomi érseknek?

Minden kezdetleges társadalomban az igazságszolgáltatás fogalma nincsen külön válva a fegyelem fogalmától, és a fegyelemnek fenntartása által érvényesül az igazságszolgáltatás eszméje. Vagyis a fegyelem a szervezett társadalomban egy előzetes lépcsőfok; — csak ha ezt átlépte: csak akkor jut el az organikus fejlettségnek magasabb fokához, — az igazságszolgáltatáshoz.

Ez a fejlődési kiindulása és menete az esztergomi érsek igazságszolgáltatási jogának a maga praediálistái fölött. Fegyelmet tart fölöttük, mint katonái fölött; és hogy ezek más hatóságoktól függésbe ne jöhessenek és szolgálatuktól el ne vonassanak: mindjárt kezdetben olyan tartalmúnak kellett lennie ezen joghatóságnak, mely nem szorítkozhatott tisztán a katonai szolgálat ellenőrzé-

sére, hanem kiterjedett az egyházi nemeseknek, — akkor még katonáknak minden, szolgálaton kívüli ügyeire is. Vagyis magában foglalta az igazságszolgáltatást is.

E szerint az esztergomi érseknek biráskodási joga csak olyan régi mint maga a praedialis nemesség. Számos oklevél tanúsítja ezt, ugyszintén azt is, hogy ez a jog a praedialis nemeseknek minden ügyeire kiterjedett. „In omnibus causis“ mondja IV. Bélának egy oklevele 1263-ból.¹ De ugyanazon oklevelek tanúsítják azt is, hogy az esztergomi érsek ezen biráskodási joga kizárólagos volt, — olyan hogy kivüle senki más nem ítélhetett az érseki nemesek ügyeiben.

Ezen birói hatalmat az esztergomi érsek a nádorok által gyakorolta, akik a hadi kerületeknek, — később székeknek élén állottak. Ezek a nádorok IV. Béla okleveleiben, amelyek nem adnak új kiváltságokat, hanem csak a régieket erősítik meg, már ezen név alatt szerepelnek.

Később, midőn a hadikerületből kifejlődik a nemesi szék: a biráskodási jog gyakorlását a palatinus kezéből átveszi az autonom nemesi szék, amelynek keblében azután a jogszolgáltatás egészen olyan formákat ölt, s egészen olyan közegek által gyakoroltatik, mint a vármegyékben; — azzal a különbséggel mégis, hogy forrását az esztergomi érsek birói hatalmában birván; — a fellebbezés az érseki felsőbb biróságok elé történt és ott nyertek végelintézt az érseki nemesek mindennemű peres ügyei. Mert az esztergomi érsek birói hatalma magában foglalta a büntető hatalmat is.

Már most az eddigiekből kitünik, hogy a törvénykezést az érseki nemesek ügyeiben részint a nemesi székek gyakorolták az esztergomi érsek által reájuk átruházott hatalommal; — részint maga az érsek gyakorolta a felsőbb biróságok által.

Es így az érseki nemesek ügyeiben eljáró biróságok

---

¹ Török János: Magyarország Primása 128—130 lap.

két csoportba oszthatók. Az egyik csoportban — vagy amint akkor nevezték, — a *judices pedanei* csoportjában állottak: a székek szolgabirái, alispánjai és törvényszékei; ezeket a nemesi székek maguk választották a közgyűléseken. A másik csoportban vagyis a *forum tabulare* csoportjában két felsőbb bíróság állt: az octavális törvényszék, és a forum superrevisorium. Ezeket az esztergomi érsek állította össze.

A szolgabíró és az alispán és a törvényszék hatáskörével főlöszleges volna foglalkoznunk. Egészen meg egyezett az a vármegyék ugyanilyen bíróságainak hatáskörével. Csupán csak az alispán hatásköre volt kissé tágasabb, mint a vármegye alispánjáé; mert olyan ügyekben pl. némely iktatási perekben is ítelt, amelyekre a vármegyékben nem az alispán, hanem a kerületi tábla volt illetékes. Csak a büntető jogszolgáltatásra nézve kell megjegyeznünk, hogy azt első fokban a tábla-birákkal kiegészített törvényszék gyakorolta, s a fellebbezett ügyekben az érseki felsőbb bíróságok ítéltek, s halálos ítéleteket is hozhattak, és az esztergomi érsek, mint ezt több eset tanusítja a megkegyelmezés jogával is élt. Az esztergomi érsek ezen teljes birói hatalmát megszorította az 1791. 43. t. cz. amely a gyakorlatot annyiban módosította, hogy fenyítő ügyekben a fellebbezési fokban többé nem az érseki bíróságok, — hanem a királyi Curia ítelt.

Érdekesebbek az érseki felsőbb bíróságok, azért röviden megérintjük őket.

Az octavális székek elnöke rendesen vagy a nádor volt, vagy az érseki jogigazgató. Tagjai rendesen a dunáninneni (nagyszombati) kerületi tábla birái voltak, akiket az érsek hívott meg, székküresedés esetén pedig a király delegált. A tagok meghatározott napidíjakat kaptak s ezeket az érsek fizette. Nem volt ez állandó bíróság; hanem csak bizonyos ügyekben ült össze, — kivételesen azonban egyes esetekben külön is eljár. Hatásköre és szerepe hasonlított a kir. tábláéhoz s úgy a polgári mint

1791. 43. t. cz. hatályba lépteig a fenyítő ügyekben eljár. Vegyes folyamodásu volt; s első fokban elébe tartoztak mindazon peres ügyek, melyekben a vita tárgyát a nemesek gyökeres jogai képezték; és mindazok, a melyek magszakadás vagy hűtlenség okából az érseki ügyész és a praedialisták között folytak.

Legfelsőbb bíróság volt a forum superrevisorium. Ennek elnöke rendesen maga az esztergomi érsek volt s előadója az érseki jogigazgató. Tagjait az esztergomi érsek az országos dicasteriumok tagjaiból vagy a hétszemélyes tábla biráiból hívta meg; széküresedés esetén pedig a király delegálta ezt a bíróságot.

A birói parancsokat az esztergomi érsek a saját kancelláriája útján bocsátotta ki, s mindennemű ilyen parancsot kibocsáthatott, mert birói hatalma teljes volt. Némely parancsok kibocsátására a székek nádora is fel volt jogosítva.

A birtokba iktatást egy e czélból külön megbízott egyén (homo Archi-Episcopalis) teljesítette a káptalani bizonyosság jelenlétében.

Ha a nemesi szék területén Uri-szék tartatott: a bíraskodásnak a nemesi szék törvényes bizonyosságának jelenlétében kellett folynia.

S ezekben felsoroltuk röviden mindazokat a jogokat, amelyeket a nemesi szék törvénykezés terén gyakorolt, és formákat, a melyek szerint az eljárás történt.

Ha már most ezeket a jogokat egymás mellett magunk elé állítjuk: előttünk van a nemesi székek törvényhatóságának egész tartalma. És kibontakozott előttünk a nemesi székek szervezete is.

Nem is nehéz már most megfelelnünk arra a kérdésre, hogy mik voltak a főkülönbségek a vármegye és a nemesi szék között, és mik ezen nemesi székeknek a specialis sajátságaik.

A fő és legnagyobb különbség, hogy függési viszonyban voltak uruktól, az esztergomi érsektől. Az ő kiváltságaik a régi oklevelek nyelve szerint voltaképen

az *esztergomi egyház* kiváltságai voltak. A magyar közjog alig vesz tudomást ezen nemesi székekről, mert az ő összes jogaik nem önálló jogok, hanem csak a hercegprimás és esztergomi érsek kimagasló fényes közjogi állásának és hatáskörének egyik része voltak. Amint az érseki nemesek sem birtak közjogi önállósággal, hanem olyanokul tekintettek, akiknek uruk volt ¹⁾ és az esztergomi érsek nemeseinek neveztettek: azonkép a nemesek összesége, — a nemesi szék se birt közjogi önállósággal, az is csak az esztergomi érsek privilegiuma gyanánt szerepel közjogunkban. „Humillimi vasalli sedis Nobilium Archiepiscopalium Vajkensis“ — így írják alá a székek felterjesztéseiket az esztergomi érsekhez és megerősítik azzal a pecséttel, amelynek az ő uruk az esztergomi érsek adott hitelességet.

Az esztergomi érsek ezen kizárólagos hatósága megalkotja a második főkülönbséget, amely a vármegye és a nemesi székek közt létezett. — Azt, hogy ezek a székek a magyar kir. kormány székek hatósága alól ki voltak véve. És ez a — amily ritka époly érdekes közjogi *exemptio* oly különvált állást adott ezeknek a székeknek, hogy — mint Hamar Pál volt érsekségi főügyész s később közalapítványi ügyigazgató helyesen mondja, — mintegy külön államot képeztek az államban. Mintegy a hercegprimás és esztergomi érsek külön állama gyanánt állottak az országban. Mert az esztergomi érsek gyakorolta velük szemben azt a hatáskört, amelyet a kormány székek a vármegyékkel szemben. Fölülvizsgálta a közgyűléseik jegyzőkönyveit, számadásaikat. Megerősítette hozott statútumaikat. Rendeleteket küldött hozzájuk a maga érseki kancelláriája útján, amelyeket közgyűléseiken felolvasni s végrehajtani tartoztak. *Rekursus* emelhettek ugyan ezen rendeletek ellen, de csak az esztergomi érsekhez, aki egyedüli hatóságuk, illetve uruk volt. Erélyesen is védték az esztergomi érsek ezen kivált-

¹⁾ Zeigmond király V. decretuma: „qui dominos habere dignoscuntur.“

ságaikat és székeik kiváltságait a vármegyék terjeszkedései és tulkapásai ellen, s ha kellett, a kormány székek ellen is; — sőt Keresztély Ágost erélyesen és sikerrel tiltakozott az országgyűlésen is, mikor az ő nemeseit megadóztatni akarta. Széküresedés alkalmával sem jöttek ezek a székek függésbe a kormány székektől; — ilyenkor az esztergomi érsek ezen előkelő kiváltságai visszaszállottak oda, ahonnan származtak, — a kiváltságok kutfejére, a koronás királyra, aki azokat a kormányzati ügyekben a királyi kamara, a törvénykezésiiekben pedig a Causarum regalium Director útján gyakorolta.

További nevezetes különbség az volt köztük és a vármegye közt, hogy a törvényhozásban részt nem vettek, az országgyűlésre követeket nem küldöttek, aminek természetes folyománya az volt, hogy a székek közgyűléseinek tárgysorozatából mindig hiányzott az országos ügyek fölötti tanácskozás, ami a vármegyét megillette, és mint omladozó rom az elmúlt szép időkből, ma is ott áll a vármegyék hatáskörében. A múlt század végéről II. Lipót uralkodása idejéből, mikor a magyar nemzetnek sok sérelme talált orvoslást és sok óhaja teljesült, a nemesi székek irataiból fel-felhangzik az óhaj a követküldési jog iránt. — Nekik — ugymond egy felterjesztés — sokkal régibb és előkelőbb kiváltságaik vannak, mint a jászkunoknak s azok küldenek követeket és ők nem! De ez az óhajításuk se akkor se később nem teljesült, s ennek könnyen érthető oka s egyszersmint magyarázata is az, hogy ő nekik uruk volt, — ők függési viszonyban állottak az esztergomi érsekhez.

A székek élén nem főispánok, mint a vármegyékben, — hanem nádorok — Palatini — állottak. Hatáskörük nagyjában ugyanaz volt, ami a főispánoké; de voltak nevezetes különbségek a kettő között nemcsak nevükben, hanem hatáskörükben is.

Az eszt. érsek nevezte ki a nádort, aki illustrissimus volt ugyan, de mégis szolgálja volt az urának. — Olvastuk hogy szolgálatára lenni tartozott az érsekujvári felügyelő.

nek épp úgy mint mások. (Sicut alii servientes.) Kinevezési oklevelében szolgálati szabályzatot (instructio) is kapott, amelyben jogköre és kötelességei meghatározottak.¹ A kinevezett esküt tett² s azután beiktattatott olyan fénynyel és szertartással, mint megyékben a főispán. Ezen kinevezés is mutatja, hogy a nemesi székek egészen az esztergomi érsektől függöttek; — viszont a ná-

¹ Kivonata egy ilyen instructiónak Pázmány Péter idejéből: 1. Hogy a praed. nemeseket a kath. vallásban is megóvja 2. *Fölkelés esetén ősi szokás szerint mellettünk bándériumunkkal személyesen megjelenjék és a náddorsdga alatt levő praed. nemesekkel köteles hűséget tanusítson.* 3. A nemeseket szabadalmaikban és jogaikban védelmezze. 4. Ha az érsekújvári provisor által felhivatik, — annak segélyére legyen. 5. *Hadjárat idején négy jól felszerelt lovast tartson és gondja legyen, hogy a praedidlisták, akikkel jön a hadjáratba, jól föl legyenek szerelve.* 6. Gondja legyen, hogy ami előjogaink és a praedidlisták jogai elleni visszaélések megszüntessenek. 7. Akaratunk nélkül ne engedjen se több se kevesebb jogot, az eddigi kiváltságoknál. 8. A szét-szórta lakó érseki nemesek minden ügyekben tőlünk, vagy megbízottjainktól függjenek. 9. Fellebbezett peres ügyekben hozzánk az egész csomó felterjesztessék. 10. Azt is tudni tartozik a palatinus, hogy a praed. telkek adományozása egyedül minket illet, a magvaszakadtak jószágai ránk szállanak vissza; azért gondja legyen hogy a magszakadás el ne titkoltassék, — azt nekünk bejelentse. 11. Ne engedje hogy a praed. javak a szomszédos megyék nemeseinek eladassanak és eldaraboltassanak; ha ilyenek volnának: kutassa ki és szerezze vissza. És ezen kinevezésüknél fogva (collatione Palatinatus) mindaddig amig nekünk tetszeni fog, a mi érseki székünk iránt egész hűséggel fog viseltetni s mindazokban amelyek itt össze nem foglaltattak jó belátása szerint hűséggel eljárni. Archivi secularis Aeppatus Strig. Protocolium U.

² *Formula juramenti:* Ego N. N. juro per Deum vivum etc. quod omnibus coram me causantibus et sic in omni negotio, quod ad officium meum Palatinale pertinebit, absque cujusvis personae, divitis scilicet et pauperis exceptione, prece, praemio, favore, timore, odio, amore, et complacentia remotis et postpositis prout secundum Deum et ejus justitiam faciendum cognovere, justum et rectum Judicium instituum, atque executionem omnibus in rebus pro meo posse faciam, erga suam Eminentiam Primatiale AEppum Strigon. modernum et futuros adeoque metropolitanam nominis ejus Ecclesiam non tantum me fidelem et devotum exhibebo, sed in pari fidelitate atque devotione Jnclytas sedes continebo, praediales exercituantium nobilium libertates, jura item et immunitates et praerogativas AEppat. Strig. quantum in me et per me futurum, conservabo, tutebor et defendam, — sic me Deus adjuvet etc. (1783-ból.) — Nr. 139. R.

dori méltóságot emeli az, hogy az érseki székhely üresedésben létekor maga a király nevezte ki a palatinust. Szokásban volt ugyan, hogy az érsek a kinevezendő egyén nevét előlegesen felterjesztette a királynak; de ez a felterjesztés sohasem erősült a kinevezés korlátozásává, s egyszerűen azért történt, hogy az érsek véletlenül ne nevezzen ki olyant, aki a koronánál kegyben nincsen.

Méltóságra nézve a nádor egyenlő volt a megyék főispánjaival, — czime is az volt ami azoké: illustrissimus. De amint a székek se bírtak következővel: azonképen nádoruk se volt tagja a főrendiháznak. Hatásköre tágasabb volt különben mint a főispáné, mert a nádor bíraskodott is, jogositva volt bírói parancsokat is kibocsátani és elnöke volt az oktavális törvényszéknek, — ami szintén diszt kölcsönözött méltóságának és emelte hatalmát. Mindig is vagy főúri, vagy előkelő nemesi családok tagjai foglalták el a nádori méltóságot. Teljes névsort nem adhatok a volt nádorokról, de néhányat a jegyzetben felsorolok.¹

Ezek azon fő speciális sajátságok, amelyek az érseki nemesek székhelyénél mint kivételes törvényhatóságoknál kiválóan felötlenek.

¹ Vajkai és érsekleéli székek nádorai voltak: Scherudam Bertalan (aulae et bonorum praefectus — Kollonics idejében) — Managetta György kir. tanácsos és referendarius a kir. kancelláriánál (Eszterházy idejében.) — Rimanóczy Antal tiszttanácsos (Csáky érsek idejében.) — Balogh László (Barkóczy után székhelyesedés alkalmával a király által neveztetett ki.) — Várkonyi gróf Amade Thádé (1783.) — Az utolsó nádor: Fogarasszöldi gróf Nádasdy Lipót, cs. k. aranykulcsos és v. b. t. tanácsos. — Látjuk, hogy ez egészen előkelő társaság, amely cseppet se derogálhat Prileszky Thádénak se. Mert hát Prileszky Thádéról (— persze azon hitben, — hogy rovására is, —) a „Budapesti Társaság“ szellemes írói azt csevegik el, hogy neki egy furcsa méltóság — névszerint a vajkaszéki nádori méltóság elnyerése volt az egyik ifjúkori álma. Nincs mit röstelkednie miatta, még ha nem lett volna is ifjúkori.

Verebély-szentgyörgyi székek nádorai: Paluska Antal kir. táblai ülnök (1731) Kőpösdi gróf Tolvay János aranykulcsos és septemvir (1741.) Kőpösdi gróf Tolvay Ferencz cs. kir. kamarás és a dunán inneni ker. tábla elnöke (1776.) — Boronkay János kir. táblai ülnök (1840.) — Utolsó nádor: Ocskay Ignác hétszemélynök.

És ezzel befejeztük az esztergomi érsek nemesei fölött tartott rövid szemlénket. Sok érdekes dolgot csak megérintettünk, sokat meg éppen mellőznünk kellett, mert nem fért bele ezen tanulmány keretébe. Befejezésül még egy történeti kérdést.

Végezték-e vár-szolgálatot az érseki nemesek az érsek-ujvári várban? — S ebben a kérdésben újra előttünk áll, s újra választ fog kapni azon már előbb vitatott kérdés: hogy csakugyan voltak-e banderiumaik és megvolt-e mind a kettő az esztergomi érsekeknek akkor is, mikor az érsekujvári várat felállították és benne őrséget tartottak?

Határozottan azt felelhetjük erre a kérdésre, hogy az érseki nemesek az érsekujvári várban hadi szolgálatot nem teljesítettek. — Kétfélekép is igazolhatjuk ezen feleletünket: okszerű következtetéssel és kétségtelen adatokkal.

Az által, hogy az esztergomi érsekek az ujbári várat felállították és abban őrséget tartottak hazaszeretetből és áldozatkészségből, — azáltal nem szabadultak és nem is akartak szabadulni a banderiumok kiállításának terheitől. Az érsekujvári vár felállítása áldozatkész hazafiság volt, — a banderiumok kiállítása törvényes kötelesség. A banderiumok összege képezte akkor a rendes hadserget, a főpapi banderiumok ennek törzsökét; s a táborból az ország első főpapja és méltósága el nem maradhatott zászlaival Ujvár bástyái mögött. Nem is kellett elmaradnia; — elég gazdag és hatalmas volt, hogy hazafiságból banderiumainak kitartásán kívül az ujbári várat is felépítse és tekintélyes erődöt csináljon belőle. — Ez volna a következtetés, melyet positiv adatokkal nyomban megerősítünk.

Az esztergomi érsekség jószágai a 16. és 17. században hét osztályba voltak sorolva. Az elsőbe tartoztak a praediális javak; a másodikba az ujbári kerület (curia); a harmadikba a szent kereszti; a negyedikbe a drégelyi; az ötödikbe a nagyszombati; a hatodikba a pozsonyi; a hetedikbe Rozsnyóbánya négy faluval. Kétségtelen,

hogy ez gazdaszáti felosztás volt. — A mohácsi vész után a hadi szolgálát a leglényegesebb. — Ezen szolgálát szempontjából egy másik, főosztályozás keletkezik; s ebből a szempontból — mint azt Oláh Miklós érsek könyvéből világosan kivehetjük, két osztályban állanak az érsekség jószágai: az egyikbe azok az egyének és jószágok tartoznak, akik az ujbári várban szolgálnak és annak védelmére tartanak katonákat; — a másikkban azok, akik a váron kívül teljesítettek katonai szolgálátot.

Ez utóbbi szempontból az ujbári várhoz 12 kerület (officiolatus) tartozott. Mindenik élén egy vagy két tiszt állott, — aki köteles volt bizonyos határozott számú lovaszt tartani, akikre fizetést huzott. Oláh Miklós könyvében megvannak az egyes kerületi tisztek kinevezései. A kinevezési okmány czime ez: „*Conventio Georgii Nagy de Posega cujus seruitium incipit prima die mensis aprilis anno Domini 1563. Ad Equites 6.*” Azután így szól:

„Habebit officiolum Zalka, Bersen etc.”

„Eidem dabuntur in singulos menses dum intra regnum in serviciis nostris in *Castro Oldhujvár* siue alibi ex commissione nostra supra unum mensem extra officiolum suum fuerit in singulos equos fl. 2.” Majd egy további pont így szól:

„Cum opus fuerit Colonos ad opera castris expedit et mittat.”

És ezek a pontok minden egyes kinevezésben előfordulnak. A lovasokról az rendeltetik, hogy azok: „strenui, — militares, bono militari apparatu” legyenek és tartassanak. És így állott össze az ujbári őrség lovassága, mely amint a conventiokból kiszámitható, — az érseki jószág kormányzó 12 lovassal — az ujbári főkapitány 12 és a várnagy 9 lovasával 177 főre ment. A gyalog őrség zsoldosokból állott, — kiket Oláh Miklós alatt egészen az esztergomi érsek tartott és zsoldjukat a várnagy adta ki.¹

¹ Ebben a könyvben — Protocollum B. — Ujbár mindenütt *Oldh-Ujbár*-nak neveztetik, ami azt látszik mutatni, hogy azt tulajdonképp Oláh tette számbavehető erődé. Az *Érsek-Ujbár* név ugy származhatott, hogy

Ezen conventiók után egy másik osztálynak : — a váron kívül szolgálók osztályának conventiói következnek. Így :

„*Conventio Servitorum Rmi Domini extra arcem servientium.*

Officiolatum Palatinatus nobilium praedialium Archieppatus Strigon. Dominus Rmus contulit pro media parte Emerico Sághy, alteram simil. mediam partem Georgio Babindaly durante bene placito ita ut sequetur quorum annus incipit 21-die mensis Majii Anno Domini 1564. — ad Equites 8.“

Azután következik az utasítás, melyet már ismerünk. Ez a 8 lovas mint futár szolgálta az esztergomi érseket.

Ebből világos, hogy a nádorok az ujbári várban nem szolgáltak, — tehát nem szolgáltak azok a nemesek se, akiknek vezéreik voltak.

Az imént látott nádori kinevezések 1564-ből valók. Az ujbári várnak főkapitányát Gyczy Györgyöt pedig 1557-ben, a várnagyot — Loranth Pétert 1565-ben nevezi ki Oláh Miklós esztergomi érsek. — A kinevezés ideje között alig egy-két esztendő van. — És ez azt mutatja, hogy bizony egyszerre volt szüksége az ujbári várba egy főkapitányra, — és az ezzel a várral kapcsolatban ném álló két banderiuma élére két vezérre — a két nádorra.

IV.

Az egyháznemesi vagy praedialis birtok.

Az egyházi nemesség elnyerésének, mint már az előbbi részekben láttuk, — tulajdonképen csak egy módja volt: a főpapi adomány.

Ennek a szónak: adomány, (donatio) hasonlíthatlanul nagyobb forgalma volt nálunk a jogi életben régente mint ma; sokkal előkelőbb és tartalmasabb volt a jogi fogalma, mint ma. A „királyi adomány“, „főpapi adomány“,

a vár érseki tulajdon volt és az esztergomi érsekek folyton úgy említették, pl. „in nostra arce Archiepiscopali Ujbár.“ A tulajdonnévből és állandó jelzőjéből eredhetett az összetett tulajdonnév *Érsekujbár*.

vagy egyszerűen „adomány“ fogalmába régente mindig beleértendő volt bizonyos birtok, vagy bizonyos kiváltság s vele bizonyos jogosítványok összesége, melyeket a király vagy a főpap eladományozott. Birtok és pedig ingatlan nemesi birtok: ez volt az *adomány* fogalmának fő alkotó része. Az adományrendszer eltörlésével — persze — az adomány régi jogi fogalma is befejezte pályafutását a gyakorlati élet terén, és csak a jogtörténelem terén, mint pl. most itt nálam, — van egy kis keklendősége.

Nem érdektelen azonban megfigyelni, hogy a közhasználat hogyan viszi át az eredeti jelentőségükből kivetköztetett szavakat a régi viszonyok helyébe nőtt új hasonló viszonyokra. Így pl. ma azt mondjuk és naponként olvassuk, hogy a király Ő Felsége X—y-nak a magyar nemességet *adományozta*. Hajdan nem adományozott nemességet; hanem adományozott nemesi birtokot vagy czimeres levelet; s a személyt, akinek ezeket adományozta, fölemelte az igazi, ősi és kétségtelen nemesek gyülekezetébe. A formula így szólt: „... Te Joannem Várhegyi etc. etc. in Coetum, Statum et Numerum verorum, antiquorum et indubitatorum dicti Regni Nostri Hungariae Partiumve eidem annexarum Nobilium cum praedicato de Várhegy duximus aggregandum (connumerandum, adscribendum) et condecorandum.“ Azután: „nobilítamus (a személyt), damus (a nemesi czimert), és concedimus (a nemesi kiváltságokat).

Hajdan a nemesi birtok volt az adomány tárgya; — ma azt mondjuk, hogy a nemesség adományoztatik. S a közhasználat nem ok nélkül vitte át az új tárgyra a hajdan más értelmű szót. Azért vitte át, mert — mint a jogtörténet is tanítja, — a nemesség elnyerésének leggyakoribb és fő módja a királyi adomány volt, vagyis a nemesi birtoknak adományozása a király által. És így a magyar nemességnek fő alapja és fentartó ereje a kiváltságokkal körülbástyázott nemesi birtok volt.

Az egyházi nemességnek nem is volt más szerzési

formája mint a főpapi adomány. Armalistáik nem voltak a főpapoknak, mert az egyházi nemesség czimeres levelekkel nem osztogattatott; nem is kaptak az egyházi nemesek se czimert se előnevet. Ezen nemességnél tehát a birtok még fontosabb volt, mint a királyi nemességnél. Hiányos maradna tehát ezen tanulmány: ha az egyházi nemesség intézményének dologi elemét, a praediális birtokot figyelmen kívül hagynók.

Emlékezhetünk ezen tanulmány elejéről, hogy mi-kép keletkezett az egyházi nemesség. Akkép, hogy a főpap a templom az egyház védelmére és a lázadások elfojtására fegyveres csapatot szervezett magának, s ezen fegyveresek szolgálati viszonyát a király is megerősítette. Szent-István idejében történt ez; — tehát akkor mikor az ingó javaknak forgalmi értékük alig volt. A katonák zsold fejében földeket, telkeket kaptak a főpap-tól, épp úgy mint a várjobbágyok várföldeket a király-tól. Ezek a zsold fejében átengedett telkek mentességeket nyertek a közterhek alól; — és ezek a mentességek hasonlóná tették a praediumokat a várföldekhez és megkülönböztették őket minden más birtoktól.

A XI. és XII. században tehát, amint a későbbi egyházi nemes pusztán csak katonája volt az egyháznak: azonkép a neki átengedett telek sem volt egyéb, mint az ő katonai szolgálatának bére. S minthogy a katonai szolgálat örökös volt és apáról fiura szállt, azért a bér-fizetés vagyis a telek használatának átengedése is örök időkre szólt, és csak a fiág kihaltával, vagyis a katonai szolgálatra képes fiutód nem létében vonatott vissza.

S amint azok a katonák az egyház katonái voltak: azonkép a nekik zsold gyanánt átengedett birtokok is megvitázhatlanul az egyház birtokai voltak.

És így a főpapi egyházaknak mindjárt szent István idejétől fogva háromféle birtokuk volt: 1. majorsági birtok (allodium), melyet a parasztok műveltek meg nekik; 2. paraszt birtok, melyből a nekik szolgáló parasztok éltek s a földesuri és országos terheket viselték; és 3.

praediális birtok, melyet katonáik hadi szolgálat fejében birtak. Ezen háromféle rendeltetésű birtokból állott az egyházi javadalom, amely egészben véve nemesi jószág-nak tekintetett.

A majorsági birtok megmaradt ilyennek egész 1848-ig. A paraszt birtok is megtartotta rendeltetését; de Nagy Lajos idejében s még inkább a Mária-Teréziai urbéri rendezés által bizonyos meghatározottságot nyert, mely korlátokat szabott a földesuri hatalomnak. De az egyházak praediális birtoka csak privilegiumokkal volt megkülönböztetve; a paraszt birtokéhoz hasonló rendezést soha sem élt át, — ilyen rendezésnek mindig útját állotta a főpap, illetve az egyház *tulajdoni* joga, amely egész a jelen század elejéig olyan kétségtelen volt, s oly tiszta magánjognak tekintetett, mint amelyhez a törvényhozás hozzá sem nyulhatott, és 1830-ig hozzá nem is nyult.

Ez volna röviden a praediális birtok származása és rendeltetése. Látjuk, hogy sajátságos a származás is és kivételes a rendeltetés is; és tudjuk, hogy már — körülbelül — a mult század közepétől mindössze csak öt egyházi javadalomban létezett ilyen birtok: nem csoda tehát, hogy ez a birtok egy különös kivétellé, egy specialitássá lett a magyar birtokjogban.

És mert specialitás volt: talán azért történhetett, hogy e század közepén úgy a jogászok, mint a törvényhozás többé-kevésbé tévesen fogták fel; s talán azért történhetett, hogy a magyar birtoklási rendszer gyökeres modernizálásakor ennek a birtoknak elavult, ősi viszonyából való kifejtése — nem politikai, hanem jogi szempontból tekintve — nem tartható oly szerencsésnek, oly sikerültnek, mint pl. az urbéri birtok felszabadítása.

Megfogom indokolni ezen merésznek látszó véleményyt a praediális birtoknak s a róla forgalomban volt felfogásoknak és az 1855. febr. 3-iki patens által történt felszabadításának bírálatos ismertetésével. Nem lesz ez az ismertetés se olyan száraz, mint egy törvény, — se olyan

unalmas mint némelyik angol regény. És az érdeklődő olvasó nem vallja kárát, ha a következő czimektől el nem ijedve jóakaró figyelmével továbbra is elkísér.

I. A praedialis birtok jogi természete.

Az 1848 előtti magyar magánjogban a fekvő birtoknak három neme fejlődött ki és nyert határozott jogi egyéniséget: a nemesi birtok, a városi birtok és a paraszt birtok. Ez a háromféle birtok uralkodik régi magánjogunk dologi részében. — Ezeknek a birtokoknak volt olyanforma joguk, melyet közönséges jognak nevezhetnénk. — A szabadkerületekben létezett birtokok, a hajdani király földi és székely birtok privilegiumokon állottak, vagyis különös joggal bírtak és így kivételek gyanánt szerepeltek.

Hogy a praediális birtok is ezek közé tartozott és saját különös joggal bírt: azt már érintettük. — Minő volt tehát voltaképen ez a birtok?

Korunk jogászhai közül dr. Wenzel Gusztáv ugyszólván az egyedüli, aki a praediális birtokkal még foglalkozott. A többiek vagy egyáltalán meg se említik már, vagy csak mellékes jegyzetben néhány szóval bánnak el vele. És így csak annál fontosabb ránk nézve Wenzelnek fel fogása.

A fentebbi kérdésre ezen kiváló tudósunknál egy helyütt olyan feleletet olvashatunk, hogy a praediálisbirtok a praediumokat *hűbéri adományul* bírták; másik helyen a praediális birtokot *hűbéri viszonyokhoz hasonló jogosítványok* közé sorozza; harmadik helyen pedig a „hűbéri“ jelzőt egészen elejtve azt mondja, hogy „a praediumok kir. privilegiumok alapján a nemesi javakhoz több tekintetben hasonló kedvezményekben részesültek“ és hogy a nemesi birtok módjára voltak szervezve.¹

Ime három korántsem összevágó nyilatkozata ugyanazon birtokról ugyanazon jogásznak, ugyanazon könyv-

¹ Wenzel: A magyar magánjog rendszere I. 182. — 360. és 346. lap.

ben. És ha jogászaink egyik legkiválóbbikánál ilyen homályos és ingadozó felfogást találunk a praed. birtokról: jele hogy ezen birtoknak jogi mivolta teljesen tisztába hozva soha sem volt. Sőt talán vitatva sem igen volt, — mert különben Wenzel határozottabban állította volna föl véleményét. S minthogy Wenzel szavaiból helytálló véleményt nem merithetünk: kénytelenek vagyunk jobbnak keresésére indulni.

Abban teljesen egyetértek Wenzellel, hogy a praedialis birtokok a nemesi birtok módjára voltak szervezve. T. i., hogy egészen hasonló volt ezen birtokokra nézve az adományrendszer — csak hogy a főpap volt az adományozó, — hasonló az átruházás módja, a törvénykezési és öröklési rend, — a magszakadás és hűtlenség esetén az egyházra való visszaszállás sat. sat. — Mindezek mintegy másolatok voltak, amelyeknek eredetije ott volt a nemesi birtok jogi szervezetében.

Az az állítás is helyt áll, hogy a praediumok kir. privilegiumok alapján a nemesi javakhoz több tekintetben hasonló kedvezményekben részesültek. T. i., hogy országos terheket nem viseltek, — hogy a katonabeszárlásolás alól mentesek voltak sat.

De jogi mivoltuknak nem képezik lényegét se az a szervezet, se ezek a kedvezmények, — hanem csak sajátságait. Lényegét az a viszony adja meg, amelyben ezek a birtokok a főpaphoz, illetve az egyházhoz állottak, s amely viszony az egyházi nemesség intézményének egyik fő alkotó részét képezi. — Szervezetük csak azon formákat adja meg, amelyek közt a jogi forgalom után megjelennek és haladnak; kedvezményeik is inkább külső sajátságok. — Tehát nem ezekből, hanem az egyházhoz való viszonyukból kell kiindulnunk, hogy jogi mivoltukat helyesen meghatározhassuk.

Az egyházi nemesről azt mondtuk: hogy az ő függési viszonya az egyházzal szemben nem hűbéri; se nem olyan közjogi, mint a milyen a király és nemese közt volt; hanem a magánjog területébe tartozó olyan

szolgálati viszony volt, amelynek a királyi megerősítés és a szolgálat minősége közjogi sajátságokat adott.

A praediális birtoknak az egyházhoz való kapcsolata is csak ezen három alap egyikéből eredhetett. Vagyis ez a kapcsolat vagy *hübéri*, — vagy *sajátságos*, *magyar közjogi*, — vagy tisztán *magánjogi* volt. — Az a kérdés már most: melyik volt a három közül.

1. *Hübéri volt-e?* — Wenzel azt mondja, hogy a praediálisok azon személyek voltak, „kik régenten az ország főpapjai és főuraitól, hogy bármikor is kész katonájuk legyen, bizonyos földeket (u. n. praediumokat) birtak *hübéri* adományul.” — Eltekintünk attól, hogy (miként ezt az aranybullából tudjuk) a főuraknak az Árpádok alatt *privilegált*, *szabad*, oly hadi népük nem is volt mint a főpapoknak; és eltekintünk attól is, hogy a főurak praediálisai soha sem voltak egyenrangúak a főpapok praediális nemesseivel. De azt már kérdés tárgyává kell tennünk, — miért mondja kitűnő tudósunk: hogy „*hübéri*” adományul? — Hiszen nekik nem *hübéresekre* hanem *katonákra* volt szükségük! Miért kellett volna ezeknek a katonáknak *hübéresekké* lenniök? — Azért mert az akkori nemzetgazdászati viszonyok között zsold gyanánt földbirtokot kaptak? — Vagy talán *hübéreseknek* tekintendők-e az egykori várjobbágyok és határőrök is?

Nehéz, — nagyon nehéz volna a praediális birtok *hübéri* voltát csak valószínűvé is tenni. Kitűnő tudósunk ilyenné se teszi állítását; sőt más helyen már a praediális birtokot csak a „*hübérihez* hasonló jogositványnak” mondja — s a harmadik helyen (i. m. I. 346. lap.) egészen kifejti a *hübéri* minőséget. — De tagadja a *hübéri* minőséget az egyházi nemesség intézményének egész története is. Szent István idejében, tehát akkor keletkezik ez az intézmény, mikor a *hübéri* jognak még talán a hite se jutott el hozzánk. És fönn állott ez az intézmény a maga viszonyaival még a jelen században, — tehát még akkor is, mikor a *hübéri* jog hatásának nálunk is, másutt is az utolsó hullámgyűrűje is régen elsimult.

Hol vett volna Szent-István hűbériségeket, hogy azokból alapítsa meg a püspökségeket? Vagy azért adott az egyháznak terjedelmes birtokokat, hogy a főpapok azokat hűbérekke alakítsák és az egyház tulajdonából kiszalasszák? s az egyházak érvék be a hűbéri főtulajdon a dominium directum dicsőségével?

Szerintem a hűbéri alap tarthatatlan positio. S a hűbériségnek mindössze annyi köze van a praediális birtokhoz: hogy ez a birtok több olyan sajátsággal és vonással bír, amelyek őt a feudumhoz hasonlóvá teszik. De ami hasonló; az még nem egyenlő. S azok a rokon vonások mind olyanok, amelyek minden időben és mindenhol megvoltak és meglesznek az olyan földbirtoknál, amely bizonyos, akár köz-, akár magánszolgálatokért használatul átengedtetik. — Hiszen az adomány, az iktatás, amely hasonló a hűbéri investitúrához, — a hűtlenség, amely hasonló a hűbéri feloniához sat.: épp úgy meg van a nemesi birtoknál, mint a praed. birtoknál. És így ha elfogadnók, hogy a praed. birtok hűbéri birtok és az egyházhoz való viszonya hűbéri viszony volt: akkor a nemesi birtokot is királyi feudumnak kellene tekintenünk. Ez ellen pedig kitűnő tudósunk dr. Wenzel Gusztáv maga is erősen tiltakozik.

2. Azt mondhatnók másodszor, hogy a praed. birtoknak az egyházhoz való kapcsolata nem hűbéri ugyan, de nem is magánjogi, hanem *sajátságos, közjogi kapcsolat*. Olyan forma, mint az a kapcsolat, amelyben a nemesi birtok a szent koronához áll. És hogy a magvaszakadt praediális javaknak az egyházra való visszaszálása egészen olyan közjogi jellegű, mint a koronának háramlási joga; vagy legalább is közjogi forrásból eredő, — olyan mint a földesuri háramlási jog. És így végső vonalban az egyháznak adományozási, törvénykezési és (más alkalmas szó hiányában mondjuk, hogy:) háramlási joga összevéve, — vagyis az ugynevezett jus praediale — nem egyéb: mint a jus regiumnak, vagyis a szent

korona által a nemesi birtokok fölött gyakorolt hatáságnak kisebb kiadása.

Ugy látszik, hogy az ősiségi patens megalkotói ilyenformán foghatták föl a praediális birtokok viszonyát; mert a patensben a korona és a földesur háramlási joga mellett említik a praediális birtokokra vonatkozó — háramlási jogot is. De ezekkel egészen azonosnak még se tekintették, mert nem ott döntöttek ezen viszony fölött; és az egyház jogát öröklési jognak nevezték.

Ezt a — közjogi jellegű — álláspontot nézetem szerint csak oly bajos megvédelmezni, mint a hübérit.

Sehol semmiféle történeti nyom, amely igazolná, hogy a király a saját adományozási jogát részben átruházta volna a főpapokra, — olyan formán, mint a nádorra. Az egész Corpus jurisban nincs egy betű sem (az 1830. 14. t. cz.-ig) amely a főpapoknak a praed. birtokok fölötti jogát csak érintené is, — s ezen jogot közjogi köntösbe öltöztetné. Sehol semmiféle törvény, se törvényes szokás, amely a főpap kezében a praediális birtokok fölötti, teljes szabad-rendelkezési jogot bármikép is megkötné.

Ellenben tudjuk, hogy a főpapok ezt a birtokot *önhatalmulag átalakíthatták paraszt birtokká*, mint ez az esztergomi érsekségben a szentgyörgyi nemesi szék nagyobb részével megtörtént a 17. század végén és a 18. elején. Az ezen birtokról fenmaradt kimutatások tanúsítják, hogy némely, azelőtt praediális birtokot parasztok birtak *haszonbérben*. És se a király Ő Felségének, se az országgyűlésnek, se a kormányzéseknek — nem volt ezen átalakítások ellen egy szavuk se. — S megtörténtüket bizonyítja egy már hivatkozott királyi rendelet is 1753-ból, mely szerint a parasztok kezére jutott praediális birtokok elvesztették adómentességüket. És egyszersmind bizonyítja, hogy akkor a praediális megsejtesítése tömegesen történhetett, — mert lényeges volt s királyi rendeletet is provokált az, hogy a paraszt birtokokká lett praed. birtokok megadóztassanak.

Átalakíthatták a főpapok majorsági birtokká is a visszaszállott praediális birtokot, és pedig akár örök időkre, akár csak időlegesen addig, amikor eladományozni jónak látták. Akármennyi adatot lehetne erre felhozni.

S olvastuk Timonnak idézett könyvéből, hogy ő azt tanácsolta Keresztély Ágost esztergomi érseknek, *hogy tartsa meg az egyházi nemességet, ha a banderialis törvények hatályukat veszítik is, s akármit csindlnak is a többi főpapok a maguk nemeseivel. — És ha csökkenleni akarnd számukat: akkor a szélszórtan létező egyes kuriákat szüntesse meg.* — Ezek a sorok kétségtelenné teszik a főpap szabad rendelkezését a praediumok fölött; — de kétségtelenné teszi maga az a történeti tény is, hogy a banderialis rendszer felbomlása után az egyházak, ötöt kivéve, egyházi nemességüket csakugyan megszüntették s a praediális birtokkal máskép rendelkeztek.

Ez a teljes és kétségtelen szabadrendelkezés már magában kizár minden közjogi korlátot; halomra dönt a praed. birtok viszonyának közjogi eredete és mivolta mellett fölhozható minden érvelést, és föltétlenül tagadja a közjoggal való — bárminő távoli rokonságot. De nemcsak ezt tagadja: hanem egyszersmint megingathatatlan, döntő bizonyíték gyanánt áll a harmadik vélemény mellé. amely szerint:

3. *A praedialis birtoknak az egyházhhoz való viszonya se nem hűbéri, se nem közjogi eredetű, hanem tisztán magánjogi viszony, a melynek alapja az egyháznak a praediális birtokhoz való tulajdoni joga.*

Ebből a tulajdoni jogból, mint gyökérből sarjadzának ki azok a jogosítványok, melyek szerint a főpap ezt a birtokot: 1. hadi szolgálat bére fejében egyesek közt kioszthatja; (adományozási jog) 2. a kikötött szolgálatokban hűtlenektől és a fiágon kihalt, tehát a hadi szolgálatra képtelen adományosoktól vissza veszi (háramlási jog); és 3. ha hadi szolgálatért odaadni nem kénytelen azt a birtokot, — úgy rendelkezik vele ahogy neki tetszik (szabadrendelkezési jog.)

S ezek után már nem nehéz dolog fogalmat alkotni magunknak a praed. birtok jogi mivoltáról. S anélkül, hogy szükséges volna arra is kiterjeszkednünk, hogy miben is különbözött ez a birtok a nemesi birtoktól és miben a paraszt birtoktól: nyomban megmondhatjuk, hogy minő birtok volt a praed. birtok.

A praed. birtok az egyháznak tulajdona volt; de nem miveltette a maga számára, mint más majorsági birtokait: hanem — mivel katonákat tartani kénytelen volt, — ezeket tartotta ki rajta. S minthogy a hadi szolgálat nemesi foglalkozásnak tekintetett, és az egyházak katonáik számára nemesi kiváltságokat kaptak: az az egyházi birtok is kiváltságokkal lett megkülönböztetve s mindaddig mig ilyen célra, vagyis egyházi nemes harczosok (nobiles exercituanes Ecclesiarum) kitartására szolgált: a nemesi birtokhoz hasonló kedvezményekben részesült, és a nemesi birtok módjára volt szervezve. Ameddig a főpapok kénytelenek voltak katonákat tartani: addig szükségkép fordították birtokaik egy részét ilyen katonai célra; s az ilyen rendeltetésre szánt egyházi birtok nevezetett praed. birtoknak. S minthogy a katonatartási kötelesség állandó kötelesség volt: azért az egyes harczosoknak átengedett birtok adománya is a fiágra szorítkozva örökre szólott. S mikor a főpapok katonatartási kötelessége a hadi rendszer változtával elesett: a főpapok nagyobb része a volt praediális birtokkal másképp rendelkezett; öt főpapi egyház birtokain azonban az ősi szokás iránti kegyeletből a főpapok ezen birtokokkal mint egyházuk tulajdonával továbbra is akkép rendelkeztek, hogy azokat egyes érdemesült férfiaknak bizonyos szolgálatok fejében és föltételek kikötésével visszavonhatlanul ugyan, de az egyház *kétségtelen tulajdoni jogának* fentartásával oda adományozták.

* * *

Ha ezt a felfogást úgy az ötvenes évek elején küldöttem volna világgá, amikor a praed. birtok még a

gyakorlati élet szőnyegen forgó kérdése volt: ugyancsak harczra készen kellett volna tartanom a tollamat, hogy a feljajduló érdekek tiltakozására, indokoltaknak tetsző kétélyekre és tiszteletreméltó ellenvéleményekre megfelelhessenek. — Megfeleltem volna rájuk. Ma azonban már nem fog nagy port fölverni a praed. birtokról szóló ez a tan. Legföllebb elolvassák. — A védelem és a diadal dicsősége tehát ezen a téren már nem jut osztályrészemül. — A praed. birtok ma már jogtörténelmi tárgy, s mint ilyen ezerszer ritkábban válik vita tárgyává mint akárminő jelentéktelen napi kérdés. De ha a praed. birtok jogának tisztázása ma már mindössze csak némi kicsi kis tudományos értékkel birhat is: ez nem ment föl engem attól, hogy felfogásomat igazoljam. Mert a kockáztatott és nem indokolt felfogásnak (amely tévhitet is terjeszthet, s ezáltal akadályokat is gördíthet az igazság megközelítése elé,) sokkal kevesebb jogosultsága van a tudományban: mint a mindennapi életben, ahol különféle érdekek is tekintetbe jöhetnek, és az igazság fogyatkozása a jogosult érdekek kívánalmaival compensálható. S minthogy a jogtörténelem tudomány: tehát felfogásom alapos igazolása semmivel se csekélyebb kötelesség nekem ma, mint az ötvenes években a gyakorlati élet küzdterén lehetett volna.

II. A praediális birtok tulajdona.

Az előbbi pontban azt vezettük le, hogy a praed. birtok nem volt az egyháznak majorsági birtoka, sem urbéri birtoka, hanem ezektől különböző, sajátzerü célra használt birtoka. És hogy ennek a birtoknak *tulajdonosa* az egyház volt. S ez a tulajdoni jog hangsúlyozva volt.

Más részről az is előfordult már, hogy a főpap a praediumokat örökös joggal és visszavonhatlanul adományozta a maga nemeseinek. S az ilyen adomány a mi jogunkban olyan jogczim volt, amely tulajdont adott.

Ez a két tétel hajmeresztő ellentétben áll egymással minden jogász előtt, — mert egy és ugyanazon jog osz-

tatlan állapotban ugyanazon időben két személyt nem illethet. Olyan jogi lehetetlenség ez: mint aminő fizikai lehetetlenség pl. az, hogy egy és ugyanazon kalap egyszerre két ember fején legyen. No de az az ellentét csak látszólagos. És mihelyt közelebbről megnézzük a főpapi adományt: azt hiszem hogy sikerülni fog azt a hadi lábon álló két tételt egymással kibékítenünk.

Lássuk előbb, hogy csakugyan tulajdonosa volt-e az egyház az egyháznemesi birtokoknak? – És ha erről meggyőződünk: akkor felfogjuk állítani azt a további kérdést, hogy az eladományozás folytán nem adta-e ki az egyház ezt a tulajdoni jogot?

A „Magyar Sion“ 1868. évi folyamában egy értekezés foglaltatik az egyházi javakról. Főlöskéges mondanom, hogy ezen értekezés alaposságához hozzá nem férhet a kétely; elég annyit mondanom róla, hogy Knauz Nándor tollából ered. Ebből az értekezésből kivonom az egyházi javak eredetéről egész röviden azt, amire itt szükségem van.

Az egyházi javak két forrásból eredtek: királyi adományból és egyesek adományaiból.

A királyi adomány volt a nemesi javak alapja, s minthogy teljes tulajdont adott: tehát az egyháznak a királyi adományból származott birtokaiban való tulajdoni joga épp oly kétségtelen, épp oly erős, mint bármely ezen czimből származott más nemesi tulajdon.

A második forrás, — az egyesek adománya szintén tulajdoni jogot adott az egyháznak a kapott birtokokra. Mert (miként Knauz kimutatja és kétségtelenné teszi) sem az egyesek nem voltak korlátolva a szabad rendelkezési jogban, sem az egyház ilyen adományok elfogadásában. Sőt az egyháznak szóló ilyen adományhoz kezdetben királyi megerősítés sem kellett. A nemesek ezen korlátlan szabad rendelkezési joga csak Nagy Lajos által töröltetett el. Az a birtok tehát, amit az egyházak egyesek adományából kaptak, az egyháznak épp oly

kétségtelen tulajdonává lett, mint aminő tulajdon pl. az örökvallásból származhatott.

Kiegészítjük ezt a kivonatot azzal, hogy azok a királyi adományok, melyekben az egyházak a királyoktól, különösen II. Endrétől és IV. Bélától várföldeket kaptak, semmiben se különböztek jogi hatály tekintetében más kir. adományoktól. És kétségtelen tulajdont adtak az egyházaknak, ha az eladományozott várjobbágyok szabadságait fentartatni rendelték is.

Más jogczimeken az egyházak nem szereztek birtokokat. S minthogy ez a két jogczim kétségtelen magánjogi tulajdont adott: önként következik, hogy mindazok a birtokok, amelyekhez az egyház így hozzájutott, — az egyháznak kétségtelen tulajdonává lettek.

S további kétségtelen következmény gyanánt az áll elő: hogy — miután az egyház a maga katonáit csak a maga vagyonából tarthatta ki; s miután a kitartásukra szükséges telkeket csak a maga birtokaiból hasíthatta ki, s engedhette át katonáinak: — a katonatartásra használt praediumok az egyházak kétségtelen tulajdonának egyik alkotó részét képezték.

Hiszen nézzünk csak meg egy idevágó példát.

Wenzel Árpádkori uj okmánytárának III. kötetében a 200. lapon olvasható az az adománylevél, amelyben IV. Béla Keért az esztergomi érseknek adományozta. Ezt mondja ez az adomány levél szó szerint: „ . . . . ad ipsius instanciam et petitionem quandam terram Castri Nitriensis Keer vocatam juxta fluvium Nitra sitam cum suis utilitatibus sub metis infrascriptis *dedimus donavimus et contulimus* ex Regia munificencia praedicto Venerabili patri Archiepiscopo *perpetue donationis titulo possidendam* eandem sibi per dilectum et fidelem Nostrum Chak Banum Comitem Nitriensem assignari facientes. Mete autem sat, Ut igitur hujus-modi nostre *donationis* et collationis series robur obtineat *perpetue firmitatis, nec per quemquam lapsu temporum in irritum valeat revocari,*

presentes eidem Venerabili patri concessimus litteras duplici Sigilli Nostri munimine roboratas. Datum sat.“

Kétségtelen, hogy Kér az esztergomi érsek tulajdona lett. Kétségtelen az is, hogy ezen a Kéren egyházi nemesek, s egyháznemesi birtokok nem lehettek addig: míg Kér maga nem lett az egyház tulajdonává. S minthogy később ezen a Kéren egyháznemesi telkek voltak egész 1855-ig: bizonyos, hogy ezek az egyház tulajdonából eredtek, s az egyháznak megingathatlan jogczimen álló tulajdona voltak.

Azt hiszem szükségtelen tovább is érvelnünk a mellett, hogy a praediumok eredetileg az egyház meg sem támadható tulajdonát képező birtokok voltak.

És ezzel eljutottunk ahhoz a második kérdéshez: *hogy megmaradt-e az egyháznemesi birtok az egyház tulajdonának az eladományozás után is?*

Igen! — az maradt.

Azt mondhatjuk ennek bizonyításául, hogy a királyok nem azért adták a birtokokat a főpapoknak, hogy azokat szétosztogassák; hanem hogy az egyház céljaira és saját céljaikra fordítsák és használják. S minthogy a Szent-István alkotmánya úgy rendelte, hogy a főpapi rend az ország védelmében, a táborban is első és leghatalmasabb legyen: birtokaik egy részét kénytelenek voltak katonai célokra használni. S azok a birtokok, amelyeket így használtak, nem szüntek meg, nem szünhettek meg az övék lenni csak azért, mert így használták őket.

Azt mondhatnók, hogy az egyházak ezeket a birtokokat mindig tulajdonukul tekintették s rámutathatnánk arra a korlátlan szabadrendelkezésre, amellyel a főpapok a praed. birtok sorsa fölött határoztak, — s amelyet csak az imént részleteztünk.

Hivatkozhatnánk arra is, hogy ezekhez a birtokokhoz még az ország bírái sem közeledhettek, — hogy az egyház azok vitás kérdéseit mintegy a maga házi ügyeinek tekintette és önmaga intézte el; s a királyok is annyira az egyház saját magán, mintegy házi viszonyá-

nak tekintették a praed. birtok és a praediálisták ügyeit, hogy azokba soha bele nem avatkoztak, — sőt az ily beavatkozást, mint jogtalant büntetések terhe alatt tilalmazták.

S ezek magukban is elegendők arra, hogy a praed. birtokot az egyház kétségtelen tulajdonának tekintsük. De ne érjük be ezekkel, hanem nézzük meg, hogy hogyan adta oda a főpap ezt a birtokot a praediálistáknak? Minő kikötményekkel? — minő föltételekkel?

A főpapi adománylevél ide vágó része így szólt:

„... praeattactas portiones Andreae N. ejusdemque masculini sexus successoribus Auctoritate et jurisdictione nostra Aeppali, qua pleno jure fungimur, perpetuo et irrevocabiliter tenendas ac possidendas jure Praediali et ... dederimus, donaverimus et contulerimus his per expressum subinsertis conditionibus: ut a nobis successoribusque nostris ac praefatis sedibus nostris Archiepiscopalibus de Verebél et Sancto Georgio dependere et obligationibus, quibus ceteri nostri praediales Metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis Nobis et successoribus Nostris ab antiquo usque ad presens obstricti essent *subjectus* permanere, fidelemque, gratum et subordinatum se unacum praescriptis suis reddere non intermittat imo debeat et teneatur, — neque praespecificatas portiones curiales Eidem et suis praescriptis praevio modo collatas in toto, vel in parte ex quibuscumque tandem motivis et cuicumque sine previo Aeppi (cujus nimirum esset habita tamen causarum rationabilium et necessariarum in Lege Regni fundatarum alienationis condigna et rationabili refelexione, conservationi **bonorum Ecclesiae** providere) *elocare arendare, inhypothecare, inpignorare* aut perrennaliter *vendere*, vel quocumque modo *in alium transferre sub nullitate hujus* Donationis et collationis ipse vel ejusdem praeattacti descendentes audeant vel praesumant. Quem admodum damus stb.⁴¹

⁴¹ Archivum seculare Aeppatur Strigoniensis Protocolum O.

Látjuk, hogy az adományozó érsek a praediumot egyházi jószágnek nevezi. Látjuk, hogy az adománylevél az egyháznemesi birtokot annyira az egyházhoz lánczolja, hogy még használatának módjába is bele nyulhat.

Látjuk továbbá ezen záradékokból, hogy az a jog, amit a praediálista az adománylevélben kap, nem tartalmazza a tulajdonjognak jogositványait; nem tartalmazza nevezetesen a szabadrendelkezést, nem tartalmazza más befolyásának kizárását, nem tartalmazza az elidegenítés-, sőt nem tartalmazza a szabad használat teljes jogositványát sem. És miután ezeket, a tulajdonjognak alkatrészeit nem tartalmazza: tehát az a jog, amit a praediálista kap, nem tulajdoni jog.

De hát a praediálista örök időkre és visszavonhatlanul kapja a praediumot („portiones perpetuo et irrevocabiliter tenendas“); milyen joga van tehát a praediális-tának?

A rendelkezési jog hiányából s az adomány levélben látott egyéb korlátozásokból mindjárt az első tekintetre szembe ötlük, hogy itt a tulajdonnak azon nemével állunk szemben, amely nem teljes tulajdonnak, — haszonvételi tulajdonnak neveztetik. A tulajdon ezen neméről pedig Zlinszkynél (A magyar magánjog mai érvényében 189 lap) ezt olvasom: „a haszonvételi tulajdon tulajdonképeni lényegét tekintve nem egyéb *idegen* dologra vonatkozó dologbeli jognál; mert egyrésről a tulajdonjog tartalma mások jogai által korlátozható ugyan, de fogalmában feloszthatlan és csorbithatlan: minélfogva jogi ellenmondás, hogy valamely dolog egy tekintetben egyiknek, más tekintetben másiknak legyen tulajdona, — más résről a haszonvételi tulajdon szükségképen főtulajdont feltételez, melyre vonatkozik, minél fogva *valóságos tulajdon csak az utóbbi lehet.*“

Ime tisztán áll előttünk, hogy: a praediumra nézve a valóságos tulajdonos az egyház volt, a praediálistát pedig csak az örökös és visszavonhatlan használat és birtoklás (tenendas) illette.

És ez által simára van boronálva az a hajmeresztő ellentét, a mely ezen § elején reánk meredt; és ki vannak békítve az ellent mondó tételek anélkül, hogy az egyház jogához bármit hozzátennem és a praedialista igazaiból bármit letagadnom kellett volna.

Az egyház a praediumokhoz való ezen tulajdoni jogáról soha le nem mondott; — azt a praediumok fölötti rendelkezés és joghatóság gyakorlása által folytonosan érvényben tartotta és minden egyes adománylevél ahelyett hogy kétségesse tenné: kikötményeiben új meg új tanúságot tesz mellette.

De nem is volt szabad az egyháznak a kapott birtokok tulajdonát kezeiből kisiklani engednie, — annál kevésbé azokról lemondania. Egész serege van a törvényeknek, amelyek az egyházi birtokok elidegenítését tilalmazzák, anélkül hogy ezen tilalom alól az egyházi birtoknak hajdan majdnem egyharmad részét, a praed. birtokokat kivették volna. Mert ezek csak olyan egyházi tulajdonnak tekintettek, mint az egyháznak másképp használt birtokai. Ezekre a tiltó törvényekre hivatkozva mondja Kelemen: „(Ecclesiastici) — *foundationum suarum Bona in sua integritate conservandi, quin aliquid inde seu perennali, seu temporaneo titulo elicuetur; imo quocunque ratione avulsa revindicandi non modo jus sed etiam strictam obligationem habeant.*“

Ezekből tisztába jöven azzal, hogy a praed. birtok egyházi tulajdon volt nemcsak eredetileg, hanem az volt akkor is mikor azt tényleg az egyházi nemes birta és használta: lássuk röviden azt a körforgást, amelyet az egyháznak ez a birtoka befutott. Vagyis lássuk: hogyan jutott ez a birtok az egyházi nemes kezébe; (adomány) hogyan cserélhetett gazdát (átruházás); hogyan került vissza tulajdonosához az egyházhoz (háramlás); és végül köteles volt-e a főpap a visszaszállott praediumokat újra eladományozni?

III. Az adomány-rendszer, az adomány-levél és a praedium átruházása.

A praed. birtokok adományozása körül kifejlődött adományozási rendszer egészen hasonló a királyi adomány-rendszerhez, melyet az érdeklődő olvasó megtalálhat Verböczynél és minden rendszeres magyar magánjogi munkában. Főlöszleg volt tehát ennek ismertetésébe belemennünk, s elég itt röviden rámutatnunk azon lényegesebb sajátságokra, amelyekben a főpapi adomány a királyi adománytól különbözött.

Az adomány nemei közül a praed. birtoknál nem fordult elő a *vegyes* adomány; — oly értelemben véve ezt, amely értelemben a nemesi birtoknál szerepelt. Vegyesnek t. i. akkor neveztetett az adomány: ha az adományos a birtokot részben ingyen kapta, és részben megfizette. Az ily adomány kifejlődésének régebben az is ellent állott, hogy a praediális birtok az állandó hadi szolgálatnak állandó bére volt, s ebbeli rendeltetése kizárta azt, hogy a főpapok a praediumokat pénzért adományozzák. De nem fejlődött ki ilyen adomány ezen birtokoknál akkor se, mikor a hadi szolgálat terhe elesett; mert kifejlődését mindig gátolta az egyháznak a praediumokhoz való tulajdoni joga. Azért ha ezen birtoknál vegyes adományról beszélünk: ez alatt nem érthetünk mást, mint a praediumnak az adományos egyházi nemes által történt eladását, amelyhez a főpap beleegyezése okvetlenül szükséges volt. Az egyház tulajdoni jogából folyt ez, valamint a megerősítésnek azon sajátságos jogi hatálya is, mely szerint a praediumnak ilyen megszerzése főpapi *adománynak*, és a vevő *adományosnak* tekintetett.

Nem fordult elő a *peres* adomány sem. Ezt is ugyanazon okok zárták ki, amelyek az előbbi, t. i. a hadi szolgálat és az egyház tulajdoni joga.

A főkülönbség a királyi és a főpapi adomány között az volt, hogy az utóbbi tisztán fiági volt és maradt akkor is, mikor a praediális állandó hadi szolgálata kötelesség lenni megszűnt. De másrésről a fiúsítás itt is

előfordult és pedig olyan hatálylyal mint a kir. adományál.

Az adományozott telek birtokbavétele is egészen olyan formák szerint történt, mint a nemesi birtoké. A főpap az adomány-levéllal vagy a beegyező-levéllal egyidejűleg igtató parancsot is (mandatum statutorium) adott ki; ebben egy főpapi embert (homo archiepiscopalis) nevezett, aki azután az igtatást, — vagyis az adományosnak a birtokba való bevezetését a szokott módon teljesítette. Az ellenmondás és az igtatásból támasztható keresetek itt is megvoltak.

Főlöslages volna ezek fejtegetésénél tovább időznünk. De a főpapi *adomány-levél* (*litterae donationales*) már jobban igényli figyelmünket.

A II. pont alatt elmondottakból és az adomány-levélnék imént látott záradékaiból nem nehéz ezen adomány-levél jogi mivoltával tisztába jönnünk.

Nem egyéb ez az adomány-levél, mint: *tisztán magánjogi szerződés a főpap és az adományos praedialista között, — olyan szerződés, mely által a főpap a praediumnak haszonélvezetét bizonyos kötelességek és föltételek kikötése és az egyház tulajdoni jogának fentartása mellett örök időkre, helyesebben — a fiág kihaltáig oda adományozza.*

Tisztán magánjogi természetű pedig azért, mert az egyháznak tulajdoni jogából, tehát tisztán magánjogi forrásból ered; — nem pedig valamely a főpapra átruházott közjogi forrásból, mint pl. a nádori adomány.

Azért a főpapi adománylevelet a királyi adomány-levéllal formai rokonságuk daczára egyenlő jogi természetűnek tartani, s alapját — az egyház tulajdoni jogát, a jus regiummal egyenlő jognak tekinteni: határozottan tévedés. És tévedés egyenlőnek tartani és egyformán elbírálni a belőlük kisarjadt háramlási jogot is — amint ezt az 1855. febr. 3-iki patens tette.

Mert a nemesei között kiosztott birtokokat ugyanazon jogczimen kapta az egyház a királyoktól, mint egyéb birtokait, s ezek a telkek épügy tulajdonai voltak

az egyházaknak mint egyéb birtokaik. S ebből a tulajdoni jogból, ebből a magánjogi hatalomból nőnek ki a praedium fölötti összes jogai, amelyeket *jus praediale* elnevezés alatt összefoglalhatunk. A *jus praediale* alapja tehát jog és pedig magánjog, s azért ez a fogalom tisztán magánjogi fogalom.

A koronának az ország területe fölötti hatalma közjogi hatalom. Ezen közjogi hatalomból nő ki századok alatt az Anjouk idejében az a felfogás, mintha a korona volna a nemesi birtoknak forrása, amelyből ered és amelybe visszatartozik. És ezen felfogásból jegecedik a *jus regium* fogalma. A *jus regium* alapja tehát *fictio* és fogalma történeti fogalom.

S minthogy a *jus praediale* se nem közjogi, se nem történeti, — hanem tisztán magánjogi fogalom: azért az egyháznemesi birtokot sokkal erősebben lánczolja hozzá az egyházhoz, mint a királyi jog a nemesi birtokot a koronához; azért annak egyik alkotó része a főpapi adomány-levél sem lehet másminő, mint tisztán magánjogi természetű.

Ezen természetéből nem vetközteti ki a főpapi adománylevelet az sem, hogy benne bizonyos nemesi kiváltságok adatnak. Mert ezeknek a kiváltságoknak az alapja nem a *jus praediale*; — forrása nem a főpap: hanem alapja a királyi privilegium, melynél fogva azok a nemesi kiváltságok minden egyes személynek sajátjaivá lesznek, akit a főpap katonájául vagy nemeséül kiválaszt; — és kutfeje a koronás király.

A főpapi adománnyal vele járó nemesi kiváltságok a főpap által nem módosíthatók, — ki nem terjeszthetők — meg nem szoríthatók. Mert a főpap nem gyakorol átruházott felségjogot, t. i. a kiváltságok alkotásának mindenkor fentartott felségjogát. Azokat a kiváltságokat nem a főpap alkotta meg, — hanem a királyok adták, vagy a gyakorlat fejlesztette ki és a királyok megerősítették. És a főpap csak kiosztja a királyok által megalkotott kiváltságokat. Ezekből se el nem vehet semmit,

se hozzájuk nem adhat semmit. Csak akkor tehetné, ha a jus praediale közjogi hatalom volna.

Ellenben a praediumot ő a főpap alkotta meg, és nem a király; átváltoztathatta más célú birtokká; megszabhatta, változtathatta, kiterjeszthette és megszoríthatta a föltételeket és kikötéseket, amelyek mellett a birtokot odaadta. Tetszése szerint tehetette hol tartalmasabbá, hol szűkebbé azt a jogot, amit a praedialistának a praedium fölött engedett. És ez az ami kétségtelenné teszi a főpapi adomány-levél magánjogi természetét.

Kétoldalú, terhes és föltételes szerződés ez az adomány-levél, amelyben az adományozó főpap a praedium hasznélvezetét engedi át, — s ennek elfogadásával a praedialista meghatározott szolgálatokra kötelezi magát. Feltételei mind megengedettek, — tehát jogilag lehetségesek, — és mind föloldók. S minthogy föloldók: azért a szerződés hatályának tartama meghatározatlan, és a föltételek beálltától függ.

Két okból kötöttek ki ezek a feltételek, ugymint: 1. hogy az egyháznak a praediumokban létezett tulajdoni jogát megóvják; 2. hogy a praedialistáktól várt ellenszolgáltatást, — a kötelességek teljesítését biztosítsák.

Az egyik föltétel az, hogy az adomány csak a fiágra szól — (haeredibus masculini tantum secus.) S mihelyt fiutód nincsen: a föloldó föltétel beállott, a szerződés hatályát veszti és a birtok visszaszáll a tulajdonosára. Ez a föltétel azt biztosította, hogy a főpapnak a birtok átengedett hasznélvezeteért mindig volt katonája.

A másik föltétel a hűségnek és a szolgálatok teljesítésének kikötése. Ha az adományos ezt elmulasztotta: hűtlenségbe esett; a föloldó föltétel beállott s a tulajdonos egyház visszavette a birtokot. Ez a föltétel a kötelességek pontos teljesítésének volt biztositéka.

Harmadik helyen a kikötések egész csoportja áll, melyek mind arra vonatkoznak, hogy az adományos praedialista hogyan bánjék az egyházi birtokkal. Hogy azt meg ne terhelje, el ne zálogosítsa, bérbe ne adja sat.

Leglényegesebb ezek között az elidegenítés tilalmazása. Ezen kikötések megszegése az adomány semmisségét vonja maga után; s így olyan föloldó föltételeket képeznek, amelyek ha beállanak: a szerződés hatályát veszti. S ezek a föltételek és kikötések első sorban az egyház tulajdoni jogának biztosítására szolgáltak.

Ezekkel a föltételekkel adományoztatott a birtok visszavonhatatlanul és örök időkre. (*Irrevocabilliter . . . perpetuae possessionis titulo.*)

Ha a feloldó feltételek bármelyike, vagyis a magszakadás, vagy a hűtlenség esete beállott: az egyház visszavette a praediumot. — S ez az a jog, amit a törvényhozók és jogászok majd háramlási, majd öröklési jog gyanánt fogtak föl. Persze helytelenül; mert sem az egyik, sem a másik. Mert ami egyszer már az én tulajdonom; s ami egész terjedelmében s így föltételeiben is teljesen jogérvényes szerződés hatálytalanultával kerül vissza birtokomba: azt én se nem örökölhetem, se háramlás czimén nem szerezhetem; mert ez jogi lehetetlenség.

Nem kell tehát a praedium visszaszállásának joga mögött (ami helytelenül mondatik itt háramlási jognak) valami homályos eredetű közjogi forrást képzelnünk. Ilyen forrás nem létezett s nem is létezhetett. Erősebb alapja volt az egyház ezen jogának, t. i. a tulajdoni jog. S a főpapi adomány-levelek, ezek a szigorú szerződések eleendő biztosítékai voltak. Azért mikor IV. Béla oklevelében azt olvassuk, hogy az egyházak magvaszakadt vagy hűtlen katonáinak birtokaiban ne örököljön a királyi ügyész, hanem az illető egyházra szálljanak azok vissza: pillanatig sem vagyunk kétségben ennek értelme iránt. Tudjuk hogy ebben a háramlási jog se meg nem alkottatik, se meg nem erősítettetik; hanem csak az egyházak meglévő joga nyer oltalmazást. Az a meglévő, — az a szerzett joga: amelyet, mint a praediumok tulajdonosa, magának az adomány-levelekben jogérvényesen kikötött.

Nem is korlátozta az egyháznak a praediumokban létezett tulajdoni jogát semmi sem, csak az adomány-le-

vél. Nem volt a praediálista birtokának egyéb alapja; nem volt olyan köztekintély által felállított védeszköze, mint aminőt például a paraszt birtok az urbéri táblákban birt. Nem voltak ezek a birtokok közhatóságilag összeírva és nyilvántartva soha sem; mert ezt nem türte az egyháznak tulajdoni joga, amely sokkal erősebb, sokkal tartalmasabb volt a paraszt birtok fölött létezett földesuri jognál.

S minthogy az adomány-levelet a praediumok tulajdonosa, — a főpap adta ki; — s minthogy az adományt az egyház tulajdoni jogának fentartásával s meghatározott feltételek és köteleességek mellett adta: azért az adománylevél megmaradt a magánjog keretén belül és nem vesztette el szerződési mivoltát, ha ahhoz a királyi privilegiумok sajátságos, — a magánjogi szerződés természetéből nem folyó erőt és jogi következményeket csatoltak is.

Nem nehéz belátni azokat az ellenérveket, amelyekkel a főpapi adomány-levél tisztán magánjogi természete és szerződési mivolta ostromolható. — Ilyenek lehetnének: az adomány örökletessége és visszavonhatatlansága, — a kikötött szolgálatok sajátzerű minémősége, — az a ténykörülmeny, hogy a szolgálatok az adománynyal szemben már a mult században is csekélyek voltak, — az adomány-levél ünnepélyes formája sat. De mindezek az ellenérvek megtalálják magyarázatukat az egyházi nemesség történetében és rendeltetésében, s erőtlenül lehullanak az adomány-levél alapja az egyháznak a praediumokban létezett tulajdoni joga előtt.

Nagy fát mozgatunk: kiderítve azt, hogy a főpapi adomány-levél voltaképen magánjogi szerződés volt!

Homlokegyenest ellenkezik ez azzal a felfogással, amely az 1855. február 3-iki patensban jogerőre emelkedett és végrehajtatott. Mert ezzel egyszersmind azt is allegáljuk, hogy ez a patens a praediumok felszabadításánál az adomány-leveleket s azok föltételeit egészen figyelmen kívül hagyva — magánjogi szerződéseket forgatott föl; szerzett jogokat vett el az egyházaktól, anélkül, hogy azokat nekik bármivel is kárpótolta volna.

Fogunk erről a patensről csakhamar bővebben is szólni. — De előbb még egyéb kérdésekkel kell foglalkoznunk, — és pedig mindenek előtt a praediális birtok jogi forgalmában szerepelt második nevezetes okirattal: az érseki beleegyező véllal (*litterae consensuales*).

Szó volt erről az okiratról már a II. részben, ott ahol az egyházi nemesség megszerzését fejtegettük. Utalva az ott mondottakra — röviden végezhetünk ezzel az okirattal.

Szabály volt: hogy az adományos praedialista a kapott birtokot el nem idegenithette, el nem adhatta. S ha mégis eladta volna: adománya semmis lett. Sőt nemcsak általános szabály volt ez: hanem egyszersmind olyan feloldó feltétel is, amely minden adomány-levélbe külön is kitétetett. No de ilyen szikla-merevségben ez a szabály — mondhatnók talán — sohasem állott fönn. Hiszen — mint tudjuk — Jerichot is be lehetett venni, csak ki kellett találni a módját; hogyne lehetett volna ezen szabály szükségtelen merevségén is enyhíteni? Ennek is csak a módját kellett megtalálni. S az lett a módja: hogy az adományos praedialista, ha a praediumot el akarta adni, — előbb erre engedélyt kellett nyernie a főpaptól; — és az aki megvette a birtokot, köteles volt a vételre a főpap jóváhagyását kikérni. S az az okirat neveztetett „beegyező levélnek“, amelyben a főpap ezt a jóváhagyást megadta.

Az imént utalt helyen összemértük ezt a jóváhagyást a nemesi birtok vételénél szerepelt királyi megerősítéssel, — s azt találtuk, hogy amaz sokkal tartalmasabb volt ennél; hogy a főpapi jóváhagyás az örökvallásnak olyan feltétele volt, amely nélkül a birtok átruházása jogérvényesen meg sem történhetett; — ellenben a kir. megerősítés csak biztosítésként szolgált a nemesi birtok vallományosának.

S minthogy a jóváhagyás a főpaptól függő föltétel volt: magától értetődik, hogy azt meg is tagadhatta. S ez nagyon természetes is volt, mert a birtokkal szolgál-

latok jártak, melyekkel a praediálista a főpapnak tartozott; minthogy a birtok maga is az egyház tulajdona volt: semmi sem korlátozhatta a főpapot annak elhatározásában, hogy a vallományost a teljesítendő szolgálatokra képesnek tartsa, vagy ne tartsa; s hogy azon szolgálatokat tőle elfogadja, vagy el ne fogadja.

Ezen függetlensége a főpapi beleegyezésnek erős védeszköze volt az egyház tulajdonjogának. — Erős bizonyíték azon állításunkhoz, hogy az adomány-levél magánjogi szerződés, a melynek felbontása a feloldó föltételek beálltán kívül csak mindkét fél összhangzó akaratával volt lehetséges.

Jogi természetére és mivoltára nézve tehát a litterae consensuales semmiben sem különbözik az adomány-levél-től. Szerződés egyik is, másik is.

De lényegére sem különbözik tőle; mert magában foglalja az adomány-levélnak összes lényeges kitételeit (damus, donamus) — és föltételeit. — Csak formájára nézve más; — lényegére nézve adomány-levél, amely által a felvalló egyházi nemesnek a birtokára vonatkozó jogai és kötelességei a főpap által a vallományosra vitetnek át. — S a főpapnak elhatározó szavai a „damus donamus“ szolgálnak jogczimül, nem pedig az örökvallás; — és a vallományos nemcsak hogy helyébe lép az adományosnak: hanem ilyennek tekintetik, sőt neveztetik is.

S minthogy ezek szerint a litterae consensualesben a főpap semmivel sem ad több jogot, mint az adomány-levélnben; s minthogy az adományos praediálista is csak annyi jogot ruházhatott át a vallományosra, vagyis vevőre, mint a mennyit maga birt: világos, hogy a praed. birtok semmivel sem esett távolabb az egyháztól azáltal, hogy azt az egyházi nemes a főpap beleegyezésével másnak eladta; vagyis világos, hogy a beegyező-levél semmivel sem korlátozta jobban az egyház tulajdoni jogát, mint az adomány-levél.

Az adomány-levél és a tőle csak formailag különböző főpapi beegyező-levél voltak azok az alapok, ame-

lyeken a praediálistának birtoklási joga állott. S mint-hogy ezen birtoklási jog nem gyökerezett törvényben, sem országos jogszokásban, hanem az adomány-levélben; s minthogy a praedialista joga fölött más nem is bírásokodhatott, mint a praedialista ura és a praedium tulajdonosa a főpap: kétségtelen, amit az imént mondottunk, hogy az egyházaknak a praediumokban létezett tulajdoni jogát semmi sem korlátozta, — pusztán csak a főpap által kiállított magánjogi szerződés, az adomány-levél, — és beegyező levél.

No már most hallgassuk meg, hogy mit tanít két igen előkelő jogászunk: Wenzel és Suhajda.¹

Azt tanítják: hogy a főpapok az egyházukra szállott egyháznemesi telkeket meg nem tarthatták; hanem kötelesek voltak azokat újra eladományozni.

Hát ez a tan nagyon ellene mond annak az álláspontnak, amelyen mi állunk t. i.: hogy a praed. birtokban az egyházak tulajdoni jogát csak az ő magánjogi szerződésük — az adomány-levél korlátozta. Tehát ez ellen a tan ellen is meg kell védenem álláspontomat. Szinte önmagam előtt is merészségnek tűnnék fel ellenvéleményt nyilvánítani olyan tekintélyekkel szemben, aminők Suhajda és Wenzel, ha nem bátoritana az: hogy véleményem jogosultságát és helyességét indokolni és igazolni tudom. Kicsinyke porszem ez a kérdés a magyar magánjog épületében, melyben most nevezett jeleseink oszlopokat emeltek; s minél kisebb: annál kevésbé tekinthető szerénytelenségnek, ha én pályám elején állva még, föl merem emelni ezt az általuk elejtett porszemet.

Az én véleményem az, hogy ez a formailag igazolt-nak látszó tan ilyen általánosságban mondva nem állhat meg. Vegyük tehát bonczoló kés alá és állítsuk föl a kérdést:

---

¹ Wenzel G.: m. i. I. 346. lap. — Suhajda: A magy. polg. anyagi magánjog rendszere.

IV. Kötelesek voltak-e a főpapok a visszaszállott egyháznemesi telkeket újra eladományozni?

Azt kimutattuk, hogy az egyháznemesi telek az egyház tulajdona volt; s ebből kétségtelen, hogy a főpap ezen telek fölött — annak használatát illetőleg, — ugyanolyan rendelkezési szabadsággal birt, mint aminőt neki törvényeink az egyházi javak fölött általában megadnak. Kimutattuk továbbá azt, hogy az egyháznemesi telek azt a rendeltetését, amely szerint hadi szolgálat fejében és utóbb érdemek jutalmául osztogattatott, a főpaptól nyerte; s ebből kétségtelen előttünk az is, amit különben az egyházi nemességnek története is igazol: hogy a főpap, aki ezt a rendeltetését adta, — ugyanazt a hadi rendszer változtatával el is vehette, és mint tudjuk el is vette.

S a tulajdoni jogból és a rendelkezési szabadságból önként következik, hogy az eladományozás nem lehetett kötelesség. Igazolják ezt a következők:

1. A királyi adomány-levelekben, melyekben az egyházak birtokokat kaptak, egyikben sincs a főpapoknak kötelességükké téve, hogy a kapott birtok egyrészét eladományozzák.

2. A praedialisták kiváltságait megállapító kir. oklevelek egyikében se tétetik szabálylyá az adományozás köteles volta.

Különös jogforrás nincs tehát, amelylyel a tovább adományozás köteles voltának tanát igazolni lehetne.

3. Nem támadhatott ezen tan iránt kötelező jogszokás sem. A főpapnak a praed. telkek fölötti, teljesen szabad rendelkezése, szokássá igen, de jogszokássá soha sem emelkedhetett; mert a praedialisták úgy személyükre, mint birtokaikra nézve ki voltak véve a királyi bíróságok hatásköre alól, és az illető főpap bíraskodott fölöttük. S minthogy e szerint nem volt forum, amely az egyházakra visszaszállott ilyen telkek újból való eladományozása iránt létezett szokásnak szükség esetén érvényt szerezzen: az egyszerű szokás jogszokássá meg nem alakulhatott.

4. Az 1830. 14. t. cz. meghozataláig nem volt se törvény, se királyi rendelet, amely a visszaszállott praediumok újbóli eladományozását rendelné.

És így általános jogforrás se létezett, amely ezen tan jogosultságát megállapítaná. Sőt ellenkezőleg:

5. A praed. telkek hatóságilag összeírva és nyilván tartva soha sem voltak; mikép lehetett volna tehát annak a kötelességnek teljesítését ellenőrizni?

6. Nyoma sincs annak, hogy bizonyos forum, vagy bizonyos közeg létezett volna, amely a főpapok ezen kötelességét szemmel tartsa, s elhanyagolás esetén őket annak teljesítésére reá kényszerítse.

7. A főpapok nemesség-tartása és a sajátyszerű telekosztogatás *jog* volt, nem pedig *kötelesség*. Azt a főpapok, mint akarminő más jogot tetszésük szerint gyakorolhatták, vagy nem gyakorolhatták; mert ha gyakorolniok kellett volna: akkor az nem lett volna jog, hanem kötelesség; — már pedig *adományozási kötelesség* már magában is ellenmondás — contradictio in adjecto.

8. S míg az adományozás köteles voltát semmi sem bizonyítja: addig egész sereg adatunk van az ellenkezőnek, vagyis a *tetszés szerinti* rendelkezésnek bizonyítására. Foglalkoztunk ennek részletezésével már más helyen, sőt olvastuk Timon könyvéből azt is, hogy a főpapok az eladományozott egyháznemesi telkeket a visszaszállás czimein kívül valahogy másképp is (jure recto) visszavehették. S említettük Mária Teréziának 1753. okt. 22-ről kelt resolútióját is, amely a volt praed. telkeket bíró parasztokat megadóztatja. Hogyan birhatták volna a parasztok az ilyen telkeket, ha a főpap köteles lett volna azokat eladományozni?

Mindezek semmi kétséget sem hagynak fenn az iránt, hogy *a főpapok 1830-ig nem voltak kötelesek a visszaszállott egyháznemesi telkeket újra eladományozni.*

Tovább menve lássuk már most, vajjon az 1830. 13. t. cz. által kötelezve lettek-e erre?

A II-ik részben, ott ahol Kelemennek mystikus ren-

deltetési tanát a történet fáklyája elé állítottam s lepleztem, — ott reá mutattam arra a téves felfogásra, amelyből ez a törvény keletkezett. De hát akárminő téves alapokon keletkezett is az a törvény: törvény lett mégis, mert a törvénynek összes közjogi kellékeivel bir.

Nézzük meg azonban közelebbről ezt a törvényt.

Czime: „De obligatione Archi-Abbatis Montis Pannoniae Curias praediales conferendi.“ *S tartalma:* hogy a szentmártoni főapátnak és utódainak a praediális kuriákat rendeltetésüktől (Íme a törvényhozó vallja a „rendeltetés“ hamis dogmáját!) elvonniok nem szabad, hanem ha viszszaszállanak, — kötelesek azt újra eladományozni.

Tehát ez a törvény egyenesen a szentmártoni főapátnak és csak neki szól. Az ő adományozási jogát ezen minőségéből kivetkőzteti és egy jogi ellenmondássá: „adományozási kötelességgé“ változtatja át. De hát ha jogi ellenmondást alkot is ez a törvény: érvényességéhez és hatályosságához szó nem férhet, és a szentmártoni főapát vállairól az „adományozási kötelesség“ terhét többé leemelni nem lehet.

Az a kérdés már most, hogy az a törvény, amely egyenesen a pannonhalmi főapátra van czimezve, kötelezi-e azon többi főpapokat is, akiknek szintén voltak praedialistáik?

Nem kötelezi. Mert:

1. a főpapok nem egy *lex specialis* alapján, hanem külön-külön szerzett és megerősített kiváltságok alapján gyakorolták az adományozási jogot, s azért ez a jog a főpapok kezében nem egy és ugyanaz; nem lehet tehát azt mondani, hogy ami áll e tekintetben az egyik főpapra, — az áll a másikra is;

2. De a törvényhozó ezen törvényben nem is akart általános szabályt alkotni; hanem csak kivételt. Mutatja azt a törvény czime; de mutatja szövege is. Azért ez a törvény — mint kivétel — kiterjesztő magyarázatot nem tűr.

3. Mert az esztergomi érsek ezt a törvényt magára nézve soha kötelezőnek nem tekintette. Bars vármegye

tekintetes KK. és RR. zugolódtak is ez ellen, s 1843-ban követjeiknek utasításul is akarták adni, hogy az adományozás gyakorlását követeljék. De ez nem imponált az esztergomi érsekeknek. Scitovszky érsek a hatvanas években olyan egyháznemesi telkeket adományozott el, amelyek az érsekségre már a század elején szállottak vissza; tehát félszázadnál tovább visszatartattak; — az érsekség birtokai voltak, s azok is maradtak volna, ha Scitovszky bőkezősége el nem adományozta volna. Ez nem történhetett volna meg, ha az a törvény az esztergomi érseket is kötelezte volna. Mert ama törvény óta az esztergomi érseki székhely többször volt üresedésben; s ekkor a törvényhozó — illetve a koronás király maga is eladományozhatta volna a visszaszállott egyháznemesi telkeket, miután azt az érsek elmulasztotta. Nem tette ezt a király, mert azt a törvényt az esztergomi érsekre és így a többi fel nem sorolt kiváltságos főpapokra is kiterjeszkedőnek a király se tekintette.

Ezekből kétségtelen, hogy az 1830. 13. t. cz. az adományozási kötelezettség egész általánosságban fölállított tanát nem igazolja. Csak a pannonhalmi főapátot kötelezi az a törvény; s minthogy azóta se keletkezett se törvény, se királyi rendelet, amely az „adományozási köteleiséget“ a többi kiváltságos főpapokra megállapította volna: egészen bizonyos amit én állítottam, hogy a főpapok a visszaszállott egyháznemesi telkeket újra eladományozni kötelesek soha sem voltak; — és hogy az egyház ezen telkekre vonatkozó tulajdoni jogának az adományleveleken kívül semmiféle más jogi korlátjai nem voltak.

V. Az 1855. február 3-iki patens.

Az előbbi pontokban leírt sajátos viszonyban jutott el az egyháznemesi birtok a jelen század közepéig. Mondjam-e hogy ez a viszony — ha lehetséges — még elavultabb volt, mint az ősiség és az urbéri viszony?

Schmith Ádám nyitja ki a nemzetgazdaszat új korszakának kapuját. Eszméi — közöttük első helyen a föld felszabadításának nagy elve, — csakhamar bejárják a civilizált világot, s mint a levegő ozona üdítőleg hatottak az eltikkadt, elsatnyult viszonyokra — és új életet teremtettek.

Ezen eszmék világánál tűnt ki: hogy az addigi birtok rendszer nemcsak rendszer, — hanem nehéz nyűg is az ország földjén és munkaerején. És csak idő kérdése volt, hogy az ősiség és urbériség, ez a kettős bilincs összetöressék. S az a kor, amely ezt megtette, és a magyar birtokrendszert reformálta: nem hagyhatta érintetlenül a praediális birtok viszonyát sem.

A politikában, vagyis az állami élet tudományában el van fogadva az a tan, hogy az állam közérdekből és fontos politikai okokból belenyulhat a magánjogi viszonyokba is. Nem lehet tehát kifogásolnunk azt, hogy a praediális telkek, jóllehet őket tisztán magánjogi kapocs kötötte az illető egyházakhoz, a nemzetgazdasági politika okaiból reform alá vétettek. De az már — igenis — bírálat tárgyát képezheti: hogy helyesen bontotta-e szét az állam az elavult viszonyt? Hogy az állam, mikor okoszerű reform céljából rendező kézzel belenyult az egyházak tulajdoni jogába, — magával vitte-e a kiegyenlítő igazságot?

Midőn a törvényhozás (nem nézem itt, hogy alkotmányos-e, nem-e?) birtokviszonyaink átalakításának nagy-szerű munkáját végezte: mintha az egyháznemesi telkek jogi minősége s az egyházhoz való jogviszonya nem állott volna tisztában előtte.

Tanúsítja ezt az a habozás, amelylyel a törvényho-zás ezen birtokok rendezéséhez hozzányúl és tanúsítja az a mód is, amelylyel a rendezést keresztül vitte; ha ugyan valamely jogviszonynak a hatalom szavával való megszüntetése rendezésnek nevezhető.

A habozás ott van az ősiségi patensben, a mely megszünteti a korona és a földesur háramlási jogát, de

az egyházaknak a praediális birtokhoz való jogát nem bántja még; a 2. §-ban későbbre halasztja ezt, és a főpapokat illető „öröklési jog” (!) tárgyában *különös* határozatokat ígér. Mert csak azt látja a törvényhozó, hogy az egyházak praediális joga különbözik a korona és a földesur háramlási jogától; s ezen különbséget ki is fejezi azáltal, hogy az egyházak jogát megkülönböztetés okáért (persze nagyon helytelenül) „öröklési” jognak nevezi; s azt látja, hogy ezt a jogot a korona és a földesur jogához használt kaptafa szerint át nem alakíthatja: de mintha nem látta volna tisztán, hogy tulajdonképpen minő ez a jog.

Közel három év telt el az ősiségi patens kihirdetése óta. Azt hinnők, hogy a törvényhozó nemcsak kereste, de meg is találta azt a formát, amely szerint az egyháznak a praediumhoz való, korszerűtlenné és lehetetlenné vált jogviszonya természetének megfelelőleg rendezhető. Nem találta meg. — Sőt három év alatt elvesztette szemei elől azt a különbséget is, amit eleinte látott. Azt a jogot amit 1852-ben *öröklési jognak* nevezett: 1855-ben már *háramlási jognak* mondja. S előveszi a földesur háramlási jogánál használt kaptafát, s arra üti rá az egyháznak az egyháznemesi telekhez való tulajdonjogát, — akár ráillik, akár nem.

A viszonyok is sürgetik a rendezést; a telekkönyvi rendelet végrehajtása a küszöbön áll. És így a körülmények nyomása alatt, s a fogalmak összezavarásából és a praediális birtok viszonyának tökéletes tisztitázása nélkül született meg az 1855. febr. 3-iki rendelet, amely így szól:

„A volt ősiségből származott viszonyok szabályozása iránt 1852. nov. 29-én kelt nyílt parancsom 2. §-ára vonatkozólag rendelem, hogy az esztergomi érseket, a zágrábi püspököt sat. ezelőtt illetett *háramlási jog* megszüntetettnek tekintendő, *ugyanazon feltételek alatt*, mint az a más személyeket illetett háramlási jog tekintetében 1852. nov. 29-én . . . az ősiségi viszonyok szabályozása

és az általános polgári törvénykönyv behozatala iránt kelt nyílt parancsaim által rendeztetett.”

„Az egyháznemesi birtokkal egybe kapcsolt *valóságos szolgálatok megválthatók*, s ezen megváltásra az 1853. mart. 2-án kelt nyílt parancsokkal a volt jobbágyi tartozások megváltása iránt sat. kiszabott evék alkalmazandók.”

Ez a nyílt parancs az ősiségi patensnek kiegészítője gyanánt jelentkezik. Az ősiségi patenst pedig átvette a gyakorlat, fenntartotta az országbírói értekezlet az ideiglenes törvénykezési szabályok 20. §-ában. S ez által a praed. birtokra vonatkozó 1855. február 3-iki nyílt parancs is elfogadottnak tekintetik, és magyar jogforrás gyanánt szerepel.

Elemezzük egy kissé ezt a nyílt parancsot.

Ez a nyílt parancs megszüntette anevezett öt főpapi egyháznak „*háramlási*” jogát. Vagyis kimondotta, hogy a praedialis birtokok semminemű czimen sem szállhatnak többé vissza az illető egyházakra. S ennek elhatározásával az egyházak tulajdoni jogát minden kárpótlás nélkül kiszolgáltatta a birtokban volt praedialistáknak. — Olyan magánjogot vett el az egyházaktól, amely nekik szerzett joguk volt, s melyet maguknak praedialistáikkal szemben az adomány-levelekben szerződésileg is föntartottak és biztosítottak.

Másodszor: föloldotta a praedialistákat kötelelességeik alól, — megválthatóknak jelentvén ki a *valóságos szolgálatokat*. Minthogy pedig az illető egyházak praedialis nemességüket csak egyházuk diszeül és ékességeül tartották fenn; s minthogy a praedialisták szolgálatai ilyen célra irányulván, *valóságos szolgálatoknak* tekinthetők nem voltak: ennél fogva az illető egyházak ezen a czimen semmi kárpótlást nem kaptak, s nem is követeltek.

S így ez a nyílt parancs arra az öt egyházra olyan procrustes-i ágy lett: amelyben praedialis jogaikból az a rész esett el, ami rájuk nézve értékkel birt; — és az maradt meg — ami kárpótlás alapjául sem szolgálhatott.

Ellenben a praedialista: 1. ingyen kapott tulajdoni jogot; 2. ingyen oldatott föl bizonyos kötelességek alól.

S e szerint a praedialista, aki a főpap kegyéből a mult század közepe óta ugyyszólván teher nélkül és adómentesen birta az egyházi tulajdont, — jobban járt mint a volt földesur, mert ez urbéri jogokat és járandóságokat vesztett, — habár kárpótlás mellett is; — jobban járt mint a paraszt, mert ennek váltságokat kellett fizetnie. A praedialistának az állam bőkezősége az egyházak vagyonából egészen ingyen tulajdont adott.

És hogy a praediális viszony ilyenén felbontása még messzebb essék az anyagi igazságtól és még kirivóbb legyen: azok a terhek, amelyek az egyházat, mint volt földesurat terhelték pl. a kegyuri jog, — vagy amelyek a praed. viszonyból keletkeztek pl. a praedialistáknak itt-ott engedett fajzási jog, — továbbra is az illető egyházak nyakán maradtak.

A praediális joggal birt egyházak tehát ezen nyílt parancs hatályba léptével nagy veszteségeket szenvedtek. Kétségtelen tulajdonukat vesztették el, ahelyett, hogy annak visszaszerzésére módot nyertek volna; és anélkül, hogy veszteségükért kárpótoltattak volna. És az a nyílt parancs, amely ezt okozta: nyílt ellentétbe lépett a királyi adomány-levelekkel, amelyekben az egyházak a kérdéses birtokokat kapták; nyílt ellentétbe lépett sok törvénnyel (1545. 2. — 1550. 17. — 1565. 44. 1567. 31. 32. — 1609. 2. 1622. 5. — 1687. 7. — 1715. 12. sat. törvény-cikkekkkel), amelyek az egyházaknak kötelességükké tesszik, hogy birtokaikat csorbittatlanul megtartsák, s az elvesztetteket visszaszerezzék.

Egy pillanatig sem kételkedem, hogy a törvényhozás nem akart nagyobb csorbát ejteni az érdekelt egyházak jogán, mint amekkorát a változott viszonyok követelményei és approbált nemzetgazdasági elvek az elavult viszony feloldásánál kimenthettek.

És egy pillanatig sem kételkedem abban sem, hogy

az egyházi javakról szóló törvényeinket ama nyílt parancs megalkotói sokkal jobban ismerték mint én.

Hogyan történhetett mégis: hogy a praedialis birtok felszabadításánál az illető egyházakat ilyen felőtől, — ilyen a törvényekkel merev ellentétben álló, s a közérdekkel és a reform szükségével sem igazolható veszteség érte?

Ennek okait a praed. birtok tulajdonáról, a belőle származott *háramlási* jogról és az adománylevél jogi mivoltáról előrebocsájtott fejtegetéseink után nem lesz nehéz megtalálnunk.

Hogy bármiféle jogviszonyt alaposan megérthessünk, — kettővel kell tisztába jönnünk: jogalapjával és ténykörülményeivel. S midőn a jogviszony felbontásáról vagy elbírálásáról van a szó: nem közelíthetjük meg az anyagi igazságot, ha akár az egyiket, akár a másikat elhanyagoljuk.

A szóban forgó nyílt parancs megalkotásánál ez a jogi axioma aligha érvényesült. Ott a ténykörülmények voltak az irányadók, s a jogalap oly kevésbé lett latba vetve, hogy szinte azt mondhatnók — — elmellőztetett.

A törvényhozó előtt három döntő ténykörülmény állott: 1. hogy a praedialista az egyháztól kapott telket örökösén bírja; 2. hogy az egyháznemesi telek magszakadás és hűtlenség esetén visszaszáll az illető egyházra; és 3. hogy a praedialisták uraiknak a főpapoknak bizonyos szolgálatot teljesítettek.

A jogalap szinte magától kínálkozik. Hiszen az ember önkénytelenül is kérdezi: 1. miért bírja a praedialista az egyháznemesi telket? — Mert kapta. Be tudja bizonyítani oklevéllel — a főpapi adomány-levéllel. Nézzük hát meg ezt az adomány-levelet. 2. Miért száll vissza a birtok az egyházra? — Kutassuk ki, hogy kir. privilegium alapján-e, vagy törvény alapján-e, vagy hát minő alapon? — 3. Miért függenek a praedialisták a főpaptól és mért tartoznak neki szolgálatokkal? — Kutassuk ki ezen köteleességek alapját.

Ezen kérdések alapos vizsgálásával szépen kezünk ügyébe kerül a praed. birtok viszonyának jogalapja: *az egyház tulajdoni joga és a főpapi adomány-levél.* Rájövünk, hogy a visszaszállás tényének forrása nem királyi privilegium, mert ilyet nem találunk; sem törvény, mert ilyen nem létezik; hanem forrása az egyház tulajdoni joga, mely királyi adomány-leveleken gyökeredzik, és minden egyes főpapi adomány-levélben új meg új biztosítékát bírja. És rájövünk, hogy praedialista örökös birtoklásának (possessio) és az egyes praedialisták köteleseégeinek alapja a főpapi adomány-levél, amely tartalma szerint sajátságos, magánjogi szerződés, s királyi privilegiumok szerint jogérvényes szerződés.

A praediális viszonyt a főpap és az egyes praedialisták között a főpapi adomány hozta létre; és az adomány-levél meghatározta az egyháznak és a praedialistának az adományozott birtokban leendő jogosítványait, és meghatározta a praedialista köteleseégeit. Ezen viszony tanulmányozása alkalmával az első lépésnek tehát annak kellett volna lennie: kézbe venni az adomány-levelet, tisztába jönni annak jogi mivoltával és tanulmányozni rendelkezéseit és föltételeit tételről-tételre.

Nem így történt. A primási levéltár előttem fekvő adataiból nem láthatom egészen, hogy mekkora előtanulmány előzte meg az 1855. febr. 3-ik patenst. De ezek az iratok azt mutatják, hogy a praedialistának írásbeli szerződése, — a főpapi adomány-levél tartalmának megfelelőleg méltatva nem lett; — sőt azt a hiedelmet keltik bennem, hogy a praediális viszony tanulmányozása befejeztetett, és a nyílt parancs által eldöntetett anélkül: hogy az adomány-levél a törvényhozó kezei között csak meg is fordult volna.

A viszony tanulmányozása akkép történt, hogy az akkori kormány 1853. márczius 21-ről 11975/175. számú leiratban felhívta az esztergomi érseket (bizonyosan a praediális joggal birt többi főpapokat is,) hogy hűbéri jószágait irassa össze, és az összeírást terjessze föl. Ké-

sőbb ugyanazon évi junius 29-ről az akkori igazságügyi minister 10213. számú leiratában részletes kérdéseket intézett a praed. viszonyról. Az esztergomi érsekség eleget tett a leiratok kívánalmainak; — fölterjesztette az összeírást is, és megfelelt a föltett kérdésekre is. Hogy nyilatkozatai mennyiben voltak befolyással a törvényhozó véleményének és elhatározásának megalakulására: azt nem lehet tudni. De ha az volt a hivatásuk, hogy a törvényhozót a praediális viszony megismerésére reávezessék és az iránt minden kétséget eloszlassanak: erre — nekem úgy tűnik föl — mintha nem lettek volna elég jók, — elég szabatosak.

Ezekben a nyilatkozatokban a egyháznemesi telkek megtétettek *hübéri javakká*, amelyek az érsekséget (hübéri voltuk daczára) *gyökeres joggal* illetik. Az mondatik bennük továbbá, hogy ezekben a *hübéri* birtokokban „az egyháznak *tulajdoni*- és az érseki ügyésznek a magvaszakadás esetébeni *örökösödési joga* soha senki által nem tagadtatott;“ mintha ez a kétféle jog megférhetett volna egymás mellett. És hogy ezek a *hübéri javak vissza háramlásuk* után többé nem újra elajándékozandók, hanem az érsekség részére megtartandók legyenek; mintha az esztergomi érsek azelőtt köteles lett volna őket újra elajándékozni.

Az ellentétes állítások és egymást kizáró jogok ezen csodálatosan zürzavaros kevergeséből a praediális viszonynak jogalapját felismerni és az egész viszonyról tiszta képet nyerni nem lehetett.

Nem volt kiderítve, — amint azt mi kimutattuk — hogy az egyháznak a praed. birtokhoz való joga tiszta *magánjogi tulajdon* volt. Vagy is olyan, mely mentes volt minden hübéri, vagy ahhoz hasonló urbéri és közjogi bilincsektől. Ezt a tulajdonjogot a maga tisztaságában kellett volna a törvényhozó elé állítani és bebizonyítani, hogy azt az egyház soha el nem vesztette, soha el nem idegenítette; sőt föntartotta, — ime bizonyítja az adománylevél. Sőt hogy ez a joga vitássá se válhassék soha, és tőle az egyház valahogy birói ítélettel se fosztassék meg:

az egyház a praediális birtok kérdéseibe semmiféle bírónak beleszólást soha nem engedett.

Nem volt kiderítve, hogy a praediumoknak az egyházra való *visszaszállása* nem valami olyan különleges jog, mint aminő a korona és a földesur háramlási joga volt; — hanem szerződésből folyó olyan jogosítványa a tulajdonos egyháznak, amelyet magának jogérvényes és joghatályos szerződésekben kikötött s kiköthetett. — Erre a jogosítványra tehát nem illik reá se az „örökösödési jog,” se a „háramlási jog” fogalma.

Nem volt kiderítve, hogy a főpapi adomány-levél nem egyéb, mint olyan sajátságos, magánjogi szerződés, aminőt az illető főpapok privilegiumok alapján jogosítva voltak megkötni. Ez a szerződés jogérvényes és joghatályos volt; — ezen szerződés nélkül praediális viszony nem is létezhetett; ez a szerződés volt a praediális viszonynak alapja és jogszabálya. S mint ilyen kötelezte mindakét felet: az urat, a főpapot, a ki a birtokot szolgálatokért adta; s a szolgát — az egyházi nemest, aki a birtokot elfogadta. — Es jogérvényes volt ezen szerződésnek minden kikötése, minden föltétele: mert ezek a kikötések és föltételek mind lehetségesek és mind megengedettek, vagyis olyanok voltak, amelyek kiköthetésére az illető főpapok egyházuk privilegiumai szerint föl voltak jogosítva. Ezt a jogérvényes és joghatályos szerződést, amely a főpap és nemese között a jogviszonyt megteremtette, — a törvényhozónak nemcsak ilyenül ismernie, hanem minden kikötményeiben és föltételeiben respektálnia is kellett volna, mikor arról volt a szó: hogy mikép bontassék föl a praediális viszony? — mikép oldassék föl ez a jogérvényes és joghatályos szerződés? És mégis azt se látom az előttem fekvő iratokból, hogy az adomány-levél felkivántatott és felterjesztetett volna; — annál kevésbé látom azt, hogy a praed. viszony tanulmányozásánál döntő fontosságúnak tekintetett volna.

Ez volt a jogalap, amelyen a praediális viszony

állott. Ezt a törvényhozónak tisztán látnia és alaposan ismernie kellett volna.

Azt kell hinnünk, hogy nem ismerte a maga valódi mivoltában.

Mert a praediumok visszaszállását (amit 1852-ben az ősiségi patensben még öröklési jognak mondott) a korona és a földesur. háramlási jogához hasonló különleges jognak tekintette. Mert az egyházaknak a tulajdoni jog elvesztéseért kárpótlást nem adott. Mert a főpapi adományleveleket, ezeket a jogérvényes és hatályos szerződéseknek egészen tekinteten kívül hagyta.

S a jogalapot nem ismerve a törvényhozás azt se láthatta, hogy voltaképen mit vesz el az illető egyházaktól.

S így jött létre az 1855. febr. 3-ik patens. S ez az oka, hogy illető egyházak olyan érzékeny veszteségeket szenvedtek, a melyeket a reform szüksége s a föld-felszabadítás kétségkívül helyes elve meg nem követelt. Tulajdont vesztettek minden kárpótlás nélkül. S ez a veszteség az egyházakra annál súlyosabban nehezül, mert ők a birtokszerzésben akadályozva vannak; és annál érzékenyebb volt akkor, mikor javadalmuk egy tekintélyes részéről a tizedről különben is kárpótlás nélkül lemondottak.

A praediális birtok felszabadításánál tehát hiányzott a kiegyenlítő igazság. S hiánya csak magyarázható a jogviszonynak félreismerésével, de nem menthető sem ezzel, sem jogi sem politikai okokkal.

Egy pillanatilag sem kételkedem, hogy a törvényhozó ilyen érzékeny sérelmet okozni nem akart. Hiszen a koronát is kárpótolta az egyenértéki adóval és a birtok átruházási illetékekkel; a földesurnak is adott urb. kárpótlást, pedig ezeknek csak háramlási joguk volt, — holott az egyháznak tulajdoni joga. — De abban, hogy a törvényhozás nem szándékosan okozott nem igazolható magánjogi sérelmet, — kevés vigasztaló van a praediális joggal birt egyházakra. Mert a törvényhozásban nincs fellebbezés mint a törvénykezésben. A meghozott patens

hatályos lett, nyomban utána jött a telekkönyvi rendelet az osztrák polgári törvénykönyv elbirtoklási tanával. Az egyháznemesi telek a praedialistára telekkönyveztetett; s minthogy az ő birtoka jogszerű, jóhiszemű és valódi birtok volt: tulajdonosa lett a birtoknak a telekkönyvi rendszer behozatala által is, — ha már az 1855. február 3-iki patens által nem lett volna azzá.

És ez a patens volt az utolsó akta, amelylyel a törvényhozás a praedialis viszonyt érintette. A törvénykezés terén a birtokrendezések alkalmával persze később is szerepel az egyháznemesi telek mint ilyen, s kiváltságának mintegy — kárpótlásául, és volt tulajdonosa — az illető egyház mint földesur rovására nagyobb mérvben részesítettett a közös területekből mint az urbéri telek. De ez a szereplése ránk nézve itt nem birhat érdekekkel.

Csak egy érdekes kérdésünk van még hátra t. i.: *hogyan kellett volna a praedialis birtokot felszabadítani?* Vagyis: *hogyan kellett volna ezen birtok tarthatatlan jogviszonyát felbontani?*

Legtermészetesebbnek látszott, és az anyagi igazságnak legjobban megfelelt volna: szépen bevárni, hogy a szerződések feloldó föltételei beálljanak, hogy a praed. telkek egyenként visszaszálljanak a tulajdonos egyházra, — s ez azután ne létesítsen többé ilyen antiquált viszonyt.

Az esztergomi Érsekség ezt az álláspontot foglalta volt el. Azt mondja a kormányhoz felterjesztett nyilatkozatában, hogy: „az érseki ügyész az egyházi hűbéri javakban az azokkal megadományoztatott családok magvaszakadásának esetére successionalis jogát továbbá is sértetlenül fentartja.”

Hát ez az álláspont tarthatatlan volt; — ez a kivánság a körülményekkel számot nem vetett, és teljesíthetetlen volt. Homlokegyenest ellenkezett az ósiségi és urbéri patensekkel; ellenkezett a nálunk is hatályba léptetett osztrák polgári törvénykönyvvel és a telekkönyvi rendszerrel. De lehetetlen és fentarthatatlan volt a nem-

zetgazdászati új tanaival, s a kodifikáció felé törekvő jogfejlődéssel szemben, mert ezeknek egyenes tagadását foglalta magában.

Ezen viszony fentartásával az új jogrendszerben egy darab középkor maradt volna; amely jogosulatlan akadály lett volna a jogforgalom szabadságának útjában és nyűg az illető egyházakon.

Azért abban a patensben nem is az a sérelem, hogy ezt a helyt nem álló kívánságot mellőzte és az egyházak „háramlási jogát” megszüntette; hanem az: hogy nagy birtokokat (az esztergomi érsekségnél 29967 holdat) szakasztott ki az illető egyházak tulajdonából, anélkül, hogy akárminő kárpótlást rendelt volna érettségük.

Az illető egyházaknak tehát nem kellett volna ahhoz ragaszkodni, hogy a praed. birtokokat megszakadás útján visszakapják, mert ez lehetetlen a viszonyok változása folytán tarthatatlan álláspont lett; hanem meg kellett volna jelölniök a viszony megoldásának azt a módját, amely nem károsította volna se a tulajdonos egyházakat, se a birtokos egyházi nemeseket, se nem ellenkezett volna a jogfejlődés új irányával.

És ha az egyházak nyolcz százados jogaik erejében bizakodva, s azok védelmezésében elfogulva a kor követelményeit meg nem értették és ezt a helyes módot megjelölni nem tudták: az elfogulatlan és magasabb látkörű törvényhozásnak kellett volna azt megtalálnia.

Ezt a módot pedig csak a viszonynak alapjából — az adomány-levélből kiindulva — lehet megtalálni.

Az adomány-levélből — ebből a szerződésből kiderül, hogy a praed. birtok tulajdona az egyházat, — haszonélvezete az egyházi nemest illette. Ezen szerződés, s a rajta állott viszony feloldására két ut kínálkozott:

1. vagy a praedialista vegye meg a tulajdonjogot az egyháztól, amelyet ez magának fentartott;
2. vagy az egyházak váltsák vissza a praedialisták-tól a visszteher mellett átengedett, s határozatlan időre szóló haszonélvezési jogot.

Politikai okok szólhatnak az előbbi mellett, — jogi okok és tételes törvények a második ut mellett. De e kettő közül akármelyik uton vezette volna a méltányosság a törvényhozót: sokkal jobban megközelítette volna az anyagi igazságot, mint a sokszor hivatkozott patenssel, amely az egyházak tulajdoni jogával s a jogérvényes szerződésekkel — az adomány-levelekkel úgy bánt el, mintha azok egyáltalán nem léteztek volna.

Mikor a szolgálatok megváltásának kérdése forgott szőnyegen: az akkoripozsonyi földtehermentesítési bizottság 1858-ban felkivánta az adomány-levél hiteles formuláját, mert azt — igen helyesen — szerződésnek tekintve, a szolgálatok minéműségét és megválthatóságát belőle akarta megállapítani. De a praediális joggal birt egyházakra a patens azon rendelkezése, mely a praedialisták valóságos szolgálatait megválthatóknak nyilvánítja, nem birt értékkel; — mert ezek nem voltak olyanok, hogy kárpótlási czimül szolgálhattak volna.

Kevés mondani valóm van már. S megköszönve a szives olvasó érdeklődését, néhány tollvonással befejezem tanulmányomat.

A praediális telkek tehát az egyházi vagyonnak olyan alkotó részei voltak, amelyeken a főpapok a maguk katonáit kitaratták. A főpapi javadalomnak ez a része viselte tehát a hadi terhet; — és ezen telkek hasznának átengedésével a főpap mintegy megszabadította, mintegy megváltotta a hadi tehertől javadalmának egyéb alkotó részeit, más birtokait.

Később a századok során az egyház katonájából egyházi nemes lett; s az egyházi birtok, amely őt kitarattotta, a nemesi birtokhoz hasonló sajátságokat öltött. De amint az egyházi nemes sem szűnt meg az egyház katonája és szolgálja lenni, hanem folyton az maradt és a főpap nevében, a főpap zászlaja alatt s a főpap költségén harczolt: úgy az a birtok is, melyen élt, nem

szűnt meg egyházi birtok lenni. S ennek a birtoknak és az egyházi nemesnek az egyházhoz való ezen jogviszonya lényegében ugyanaz maradt akkor is: mikor a hadirendszer változtával az egyházi nemes csak a nemesi fölkelek alkalmával fogott fegyvert, — és az egyházi nemesség kevés főpap által inkább csak főpapi székük díszül és ékességeül tartatott meg.

Nemcsak a méltányosság, hanem a szigoru jog is azt hozta volna magával, hogy azok a főpapok akik így megtartották praedialistaikat, — praediális birtokaikat — *jure recto* — azonnal visszavehessék: mihelyt az egyháznemesi intézmény az ő hadviselési terhük lerovására alkalmas lenni megszűnt; s mihelyt a hadviselési teher a közteherviselés formájában többi birtokaikra is ránehezült. S visszavehessék azért, hogy adózássá átváltozott hadviselési terhüket ugyanazon birtokaik hozadékból fődözthessék; amely birtokaikkal ezt a közterhet azelőtt természetben, katonatartással teljesítették.

Magával hozta volna ezt a szigoru jog is azért, mert csak ez a jogviszony vált a jogfejlődés haladása folytán elavulttá; csak ez a jogviszony vált az új birtokrendszerben tarthatatlanná: — az egyháznak praediumokban létezett tulajdoni joga se el nem évült, se a jogfejlődés haladásával nem ellenkezett.

És amit magával hozott volna nemcsak a méltányosság, hanem a szigoru jog is: azt az 1855. február 3-iki patens egészen elejtette.

Ez a patens tehát messze esik nemcsak a szigoru jogtól, hanem a méltányosságtól is. Messze esik a szigoru jogtól: mert érdekelt egyházaktól tulajdont vett el. És messze esik a méltányosságtól is: mert a tulajdont minden kárpótlás nélkül vette el.

Ezt a megoldást nem lehet se politikai okokkal, se a rendezés szükségével igazolni. De épp úgy nem lehet feltételezni egy pillanatig sem, hogy a törvényhozás ilyen magánjogi sérelmet ejteni akarhatott volna. És így az a

nyílt parancs olyan jogforrás gyanánt áll előttünk, mint amely elhibázott alapokon indult, és a föloldott jogviszony alapos ismerete nélkül jött létre.

Az alkotmány szünetelésekor s az osztrák jog uralma alatt az érdekelt főpapoknak nehéz volt egyházuk kétségtelen jogainak érvényt szerezniök. Ők alig tehettek többet azon nyilatkozat felterjesztésénél, hogy jogaikhoz, az egyháznemesi telkek megszakadás esetén való visszavételéhez továbbra is ragaszkodnak. És ha ez az álláspont — jogos ugyan de — az új jogrendszerbe bele foglalható nem volt is: a megoldás sérelme, — egyházuk vesztesége az ő számlájukra nem írható. — A törvényhozás rendezte a jogviszonyt; — a törvényhozásnak kellett volna ezt alaposan ismernie; — a törvényhozásnak kellett volna a megoldás megnyugtató módját megtalálnia. Nem lehet tehát azt mondanunk, hogy az érdekelt egyházak joga az akkori javadalmas főpapok belenyugvásával, vagy talán a lehető védelem elmulasztásával kallódott el.

Alkotmányunk és jogunk visszanyerése óta — nem tudom, hogy szóba került volna az egykori praediális birtok. Az idők mulnak, a szenvedett veszteség érzete csökkent, és a sérelem megmaradt tovább is sérelemnek. De sokkal nehezebb is jóvátenni a multaknak tévedéseit a jog terén, mint a szűkebb értelemben vett ethikai világban. Birtokrendezések, birtok-változások s egyéb jogviszonyok újabb meg újabb rétegei, mint egy-egy homokfelhő, annyira behordották már az egyházak ledöntött jogát, hogy azt kiásni és visszaszerezni többé alig lehetséges. De, ma már nehéz, sokkal nehezebb volna megtalálni a sérelem orvoslásának módját is, ha ez kérdés tárgyává tétetnék és a törvényhozás asztalára vetődnék.

Fog-e ez még kérdés tárgyává tétetni? Fog-e a magyar törvényhozás intézkedni, hogy az ország hercegprimásának és a többi főpapoknak a magyar királysággal egyidejű szép, ősi jogaikból pecsétetes királyi okleveleken, csatákban elkapott praediális zászlókon és poros levéltári aktákon kívül egyebük is maradjon? Meg fog-

nak-e jelenni az egyházi nemesek még egyszer a magyar törvényhozás előtt, hogy a magyar törvénytárban, melynek lapjai nyolczszázados életüket hirdetik, — legalább egy magyar siriratot kapjanak?

Nem tudom. Nem tartom lehetetlennek. De nem hallgathatom el, hogy jogtörténelmi tanulmányomban annak a nyílt parancsnak bírálatos ismertetésére is kiterjeszkedve — azzal az érzéssel irtam ezt az ismertetést: mintha nem eszmét gyujtanék meg, — hanem — — hanem — — mintha történeti igazságot szolgáltatnék.

TARTALOM.

Bevezetés. . . . .

Lapszám.

I—4.

I.

Az egyházi nemesség eredete és története. A főpapok katonatartási kiváltsággal bírnak. Valamennyi főpap bir ilyennel. Ez a kiváltság s vele az egyházi nemesség Szent-Istvántól ered. Az egyházi nemesség magyar eredetű és nem hűbérjogi intézmény. Hogyan keletkezik az egyházi nemesség? Az egyházi nemések szolgálati viszonya olyan mint a kir. várjobbágyoké. Hogyan válik a főpap katonája egyházi nemessé? Az egyházi nemesség jelentősége az Árpádok alatt. Az egyházi nemes állapota a magyar társadalomban az Árpádok alatt. A banderális hadi rendszer hatása az egyházi nemességre. Zsigmond király V. decretuma. Az egyházi javak világi urak kezében. Ennek és a török hódításnak hatása. Az állandó katonaság behozatalának hatása. 1848. Az 1855. febr. 3-iki patens. A jogosult főpapok nemesség-adományozási joga nincs eltörölve.

4—86.

II.

Az egyházi nemesség mint személy-állapot. Fogalma. Az egyházi nemések kiváltságai. Az egyházi nemések kötelelességei. Hogyan szereztetett, s el volt-e veszíthető ez a nemesség? Az egyházi nemes és a királyi nemes személy-állapot közötti főkülönbségek.

86—107.

III.

Az esztergomi érsek praedlális nemesel. Az érseki praed. birtokok összeírása Oláh Miklós érsek idejéből. Ugyanaz Pázmány urbariuma szerint. Ezen birtokok terjedelméről. A nemések számáról. Ezen nemések család-nevei. A nemesi székek. Ezek keletkezése. Szervezetük és törvényhatóságuk tartalma. Hatáskörük. Biróságaik. Főkülönbségek ezen székek és a vármegye közt. A palatinus. Ezek a nemések az érsekújvári várban hadi szolgálatot nem tettek. . . . .

107—145

Az egyháznemesi vagy praedlális birtok. A praed. birtok jogi természetű. A praed. birtok tulajdona. Az adomány-rendszer, az adomány-levél és a praedium átruházása. Kötelesek voltak-e a főpapok a visszaszállott egyháznemesi telkeket újra eladományozni? Az 1855. febr. 3-iki patens. . . . . 145—190.
